

N. PETRAȘCU

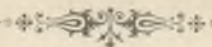
SCRIITORÎ ROMÂNÎ

CONTIMPORANÎ

STUDIÎ CRITICE

CUVÎNT ÎNCEPÎTOR. — HĂȘDÎU. — ION GHICA. — CARAGEALE. —
DUMITRU ZAMFIRESCU. — GRIGORE PEDESCU. — LAȘCU. — EMINESCU. —
ACADEMIA ROMÂNĂ. — CONVORBIRILE LITERARE. —
CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ.

VOL. IV

BUCUREȘTI

IMPRIMERIA STATULUI

1898

MULT IUBITEI MELE MAME

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CUVÎNT ÎNCEPĂTOR ¹⁾

E un fapt evident că viața noastră intelectuală, din cursul veacului XIX, nu corespunde progreselor politice ce am săvârșit. Pe când Românii, ca Stat, se impun astăzi atențiunii lumii, producerile minții lor sunt, putem zice, aproape necunoscute străinilor. Starea aceasta de lucruri e anormală, căci în deobște faptele nu vin decât în urma ideilor ce răsar din creierul unui popor. Istoria însă ne lămurește. Românii, treziți târziu din adormirea veacului XVIII și luați înaintea de lumea apuseană, și-au clădit progresele politice pe idei străine, ceea ce poate explica până la un punct și nestatornicia moravurilor și așezămintelor noastre.

Dar împrumutat-am noi ideile altora pentru că eram în adevăr la începutul renașterii noastre culturale, ori pentru că, precum ni se impută, n'avem în noi darul de a întrupa idei proprii?

Pentru cei care cunosc trecutul cultural al Țării, presupunerea din urmă e înlăturată. Hotărîtor ar rămănea numai cuvîntul că suntem prea tineri în cultura modernă.

Cu toate acestea, înclinăm a crede că sunt încă două împrejurări care ne fac ca, după un veac întreg de renaștere, să nu putem da semne de gîndire originală:

Întăi, faptul că între încercările talentelor noastre și între publicul român e ca un hotar despărțitor în dauna atât a talentelor cât și a publicului; și al doilea, lipsa unui principiu de continuitate și a unui ideal de muncă, singurele în stare de a ne da rezultate statornice.

¹⁾ Studiile din volumul de față au fost publicate pentru întâia oară în Revista *Literatură și Artă Română*.

I

În adevăr, traiul vitreg dintre public și talentele române împiedică atât pe scriitorii și artiștii noștri de a se desvolta în toată plenitudinea lor, cât și pe public de a-și forma gustul și dragostea de literatură și artă națională.

A fost o vreme, când se credea că producerile talentelor sunt independente de înrîuririle de din afară. Cu-tare om, se zicea, e talentat; el ne va da rodul talentului său, fie că-i vor prii împrejurările, fie că nu: talentul era considerat ca o forță providențială, absolută, fără nici o legătură pămîntească. Părerea aceasta nu era în totul fondată, și critica științifică modernă a amendat-o. Astăzi este admis de mai toată lumea, că lucrările unui talent atîrnă în mare parte de împrejurări pămîntești, împrejurări care sunt pentru talent ceeace e pentru o plantă răsădirea ei într'un pămînt bun și cu soare. Precum aceeași plantă va fi cu totul alta, când va fi căzut pe un pămînt rău și nu va avea lumina și îngrijirea trebuincioasă, tot așa și talentul va fi altul când împrejurările în care se va naște și va trăi îi vor fi protivnice. — Din felul acesta de vedere reese o linie mijlocie între vechea școală metafisică și între școala cea nouă pozitivistă, inaugurată de francezul Taine.

Metafisicii ziceau: talentul e o taină nepătrunsă de mintea omenească. Câți oameni, născuți și trăiți în aceeași condiții de viață, făcînd parte din aceeași generație, din aceeași familie, frați chiar, și cu toate acestea atât de deosebiți! În vreme ce unul poate fi om de geniu, un altul poate fi om de rînd. E dar un mister la mijloc.

Positivii, care caută să explice orice fenomen pămîntesc și care alungă din preajmă-le tot ce e taină, zic: orice lucrare literară sau artistică este produsul a trei factori: moștenirea părintească a unui creere, în-rîurirea mijlocului, în care s'a născut și a trăit omul ce face acea lucrare, și momentul în care a făcut-o. —

Ei ar putea adăuga încă și ocasia sub impresia căreia a făcut-o. — Analisați datele eredității lui, a mijlocului în care a trăit el și a momentului în care a produs acea lucrare, și vă veți explica lucrarea. Dați-ne, spre pildă, pe de o parte datele eredității lui Alecsandri, a vieții care a dus-o el, a educației care a primit-o; și dați-ne pe de altă parte datele eredității lui Eminescu, ale vieții care a dus-o el, a instrucției care a primit-o; și analizându-le pe amândouă cu băgare de seamă, vom ajunge să explicăm cu deamănuntul atât opera unuia cât și opera celuilalt, găsind pentru caracterele amândorora o rațiune, ori în ereditatea poezilor, ori în mijlocul în care au trăit ei, ori în momentul în care au scris. Prin urmare, nici o taină nesondabilă, încheie pozitiviștii.

Aceste două teorii au în parte dreptate, și greșesc în parte. Greșala lor vine de acolo, că ele-și impun să interprete talentul în chip unilateral, ori numai ca mister, ori numai științificește. Noi credem din potrivă: un grăunte de mister și rămâne totdeauna în talent, el nu se poate explica cu precisiune științifică; dar în producerile talentului intră și un număr de fapte concrete și deci explicabile, fapte care de multe ori determină și chiar nasc talentul. Opera de artă dar e prin firea ei complexă: sunt în ea lucruri ce nu le pătrunde mintea omenească, și sunt în ea părți ce vin de din afară și se pot explica științificește.

Iată un poet liric român, Alecsandri, care și petrece mai toată viața la țară, în mijlocul câmpiei. El lucrează, cât trăește, versuri și proză multă; dar din toată opera lui, poesia pastorală, care reproduce viața de la țară, e cea mai frumoasă, e poate cea mai frumoasă din literatura română. S'ar putea afirma că ea e independent numai rodul talentului său? De sigur nu. S'ar putea crede că ea e numai rezultatul faptului de a fi fost plăsmuită în liniștea și largul câmpiei, unde urechia se ascute și ochiul pătrunde mai adinc în zările depărtate? Iarăși nu. Ne-am putea închipui că ea e numai resunetul unui vechi popor pastoral? Mai puțin încă. —

Ea e rezultatul talentului lui Alecsandri în conlucrarea cu impresiile firii înconjurătoare și poate și cu un grăunte din moștenirea rasei. Placidul poet al *Pastelurilor* era un om care ura politica. Cu toate acestea în lucrările lui, de la un capăt la altul, transpiră emoțiile vieții politice din cursul celor 50 de ani, cât a scris. Era firea lui de poet, care vibra ca o harpă la orice adiere? Nu. Era numai timpul său, momentul, care-l înboldea? Iarăși nu. — Era și firea lui și momentul. Toți Românii gindeau și făceau politică; a gândit-o, a făcut-o și el. Bucățile lui de poezie amoroasă sunt toate trecătoare. Vine însă, într-o zi, o pricină de din afară asupra sufletului său, moartea Elenei Negri, care-l sbuciumă până în cele din urmă fibre ale inimei; atunci scrie *Steluța*, unica lui poezie sentimentală cu versuri nemuritoare. A făcut-o talentul lui singur? Cine ar putea s'o afirme?! A făcut-o faptul morții Elenei Negri singur? Invederat nu. — A făcut-o talentul lui Alecsandri în unire cu amintirea morții femeii iubite.

Iată un copil român, ucenic la un iconar, care după câțiva ani încearcă el însuși a face icoane, și ajunge de e astăzi pictorul nostru Grigorescu. E el în întregime rezultatul simplu al talentului său înăscut? Neapărat nu. E el numai fructul mediului în care și-a trecut copilăria? Iarăși nu. — El e un produs al talentului său firesc în unire cu educația mediului.

Un poet tânăr, crescut în familia sa, alcătuită toată de amatori muzicanți, a cărui poezie e numai armonie, scrie câțiva ani bucăți gentile, dar fără multă consistență. Intr-o zi imaginația lui evocativă din fire, dusă pe malurile Tibrului, unde trăește de mai mulți ani, își găsește hrana priitoare talentului său, și începe a scrie bucăți de o adevărată frumusețe. E Duiliu Zamfirescu. — Un altul scrie toată tinereța poezie sentimentală inspirată, și după aceea tace 10—15 ani. Intr-o dimineață reîntilnește o femeie; inima sa intră în vibrație poetică și scrie *Dura Lex*, poezie în care sunt stihuri pline de reminiscență tinerească. E Theodor Șerbă-

nescu. — Iată doi școlari într'un liceu din țară, amândoi între 15 și 16 ani, unul având un talent extraordinar de cântăreț, celalt un talent secundar, la început. Cu toate acestea cel cu talentul secundar e auzit din întâmplare de un om cu gust, e trimis să studieze cântul, și, dupe 10 ani de studiu în București și la Viena, ajunge a fi un minunat bariton, ducând astăzi numele țării lui dealungul Americii, cântând repertoriul lui Wagner. E baritonul Popovici. Colegul lui, glasul încântător și superior, rămas incult, ajunge impiegat la o sucursală de bancă agricolă, într'un oraș din Moldova, oraș peste a cărui barieră nu i-a trecut numele.

În sfârșit, iată un dramaturg, nepot al unui actor ilustru în istoria teatrului românesc, Caragiale, care-și deschide ochii pe scenă, trăește tot timpul printre actori, devine suflor și la urmă face câteva comedii, cele mai hazlii ce le-a văzut teatrul nostru. Sunt ele numai rezultatul talentului său? Nu, de sigur. Sunt ele în întregime rezultatul eredității părintești? Iarăși nu. Sunt ele numai rezultatul mediului? Nu. — Sunt rezultatul atât al eredității, cât și al talentului, cât și al mediului în care s'a născut și a crescut. La cea dintâi piesă, Noaptea furtunoasă, e admirat de tot publicul; la a doua, Scrisoarea pierdută, făcută imediat după cea dintâi, e aclamat din nou; la a treia, De ale Carnavalului, făcută asemenea curînd, e fluierat. După aceea tace zece ani. Când încearcă din nou să scrie Năpasta, piesa cade iar. De atunci nu mai scrie nimic pentru teatru. Se poate zice că singur talentul lui e cauza acestor oscilațiuni? După noi nu; e și impresia publicului care l-a schimbat.

Dacă dar, în aceste câteva exemple, luate într'adins de la noi și numai dintre contemporani, spre a putea fi controlate imediat de memoria fiecăruia, și găsim atâtea înriuriri de din afară care au modificat într'un sens sau altul talentele, ce ar fi când am enumera nume din literaturile mari, unde casurile sunt și mai bătătoare la ochi?! Cât de mult nu isbește, spre pildă, faptul că

Ovidiū scrie la Roma, în serbătorirea ce-î făcea August și întreaga Roma, strălucitele sale Metamorfose, în vreme ce în amărăciunea exilului, la Tomi, pe coastele aspre ale Mării Negre, scrie Tristele? Cât de hotărîtor nu e pentru Rouget de Lisle momentul înflăcărării revoluționare de-l scoate din marginile sufletului său și-l face să compue Marsilieza, cuvinte și muzică, el care nu mai scrisese mai înainte și n'a scris 40 de ani, cât a mai trăit dupe aceea, nimic rămăitor, fie muzică, fie vers?

În sfîrșit, cui credeți că se datorește faptul că Herbert Spencer, ajunge în veacul nostru cel mai mare și poate cel mai complet filosof, dupe Platon? În parte și împrejurării exterioare că în ziua când a apărut cele dintăi articole ale lui într'o revistă, guvernul englez i-a făcut o pensiune viageră serioasă, pe care o are de mai bine de 40 de ani și care punându-l la adăpostul grijei vieții, i-a dat răgazul de a-și complecta tot idealul său de muncă. — Și s'ar putea cita toate numile care ilustrează istoria literară și artistică a lumii. Pretutindeni vom găsi talentele crescute și câteodată determinate de înriuriri de din afară.

Astfel fiind lucrurile, ne întrebăm față cu istoria și cu experiența noastră: care e înriurirea cea mai constantă și cea mai hotărîtoare asupra talentelor în genere? Pentru oricine'și dă puțin seama de firea artiștilor, va răspunde că înriurirea cea mai de căpetenie este atențiunea ce le-o dă publicul, atențiune care se traduce într'un îndoit sprijin: unul, moral, admirația, ce înalță atîta talentul artistului, încât îl face să-și dea nota cea mai de sus a personalității lui, — și al doilea, material, susținerea vieții zilnice, adică puțința de a trăi neîntrerupt în lumea lui ideală, de a se specializa în ramura sa, de a ajunge la maximul lui de putere, — specializarea nefiind altceva, dupe știință, de cât prefacerea prin o muncă încordată a creierului, a celulelor lui nervoase în celule similare, din masa cărora cât mai mare și mai compactă poate să scapere scinteaia originală.

Atenția publicului, dar, e unul din factorii de din afară cei mai puternici care înriuesc într'un sens său altul talentele. Cum este o temperatură fizică, priincioasă sau vătămătoare corpurilor, tot așa este și o temperatură morală necesară talentelor; dacă ea lipsește, ele degenerază sau pier. Această lege socială se poate adevări restringând-o la arta care vine imediat în contact cu publicul, la teatru. Își poate închipui cineva un teatru serios, adică piese și actori buni, fără un public iubitor de teatru? Și din potrivă, își poate închipui cineva un public iubitor, fără un teatru serios? De sigur, nu. Ca să ai teatru bun, îți trebuie un public care să-l susție, și ca să ai un public, îți trebuie un teatru atrăgător. Această lege socială se poate adevări încă în istoria veacurilor mari, în istoria picturii italiene, ca și în istoria muzicii moderne. Oriunde a fost o literatură sau o artă însemnată, a fost și un public susținător. Publicul și talentele sunt, prin urmare, două puteri ale unei societăți care se întrețin una pe alta și își imprumută viața. Producerile talentelor se datoresc în parte publicului; gustul publicului se datorește talentelor. Cei care fac artă sau scriu, primesc însuflețire și îmbărbătare de la cei care înțeleg; cei care înțeleg primesc idei și sentimente de la cei care fac artă sau scriu.

Acum, dacă aruncăm privirea asupra țării noastre și ne întrebăm, care a fost și e publicul nostru cititor și iubitor de artă națională, nu putem decât să stringem din umeri. Vorbind la dreptul, noi n'avem un astfel de public.

Stratul superior al societății române, crescut în mare parte în străinătate, nu-și dă osteneala să aprețieze încercările noastre. Stratul mijlociū, profesiile libere și munca sub toate aspectele ei, e atras, parte de sorții rezezi ce-i oferă politica, și parte de interesele materiale. Si unii și alții, dar, se întilnesc în aceeași indiferență față cu încercările noastre literare și artistice. Iată publicul român, iată raportul lui cu talentele noastre.

Starea aceasta de lucruri e tristă. Ea e în mare parte

pricina slăbiciunii noastre. A încerca s'o îmbunătățim, adică a face ca lucrările românești, din ce în ce mai bune, să pătrundă în publicul nostru, și în același timp a stărui ca publicul român, din ce în ce mai format în gustul său pentru lucrările naționale, să întindă mâna mai cu dragoste talentelor noastre: iată una dintre cele mai vii dorinți de care suntem însuflețiți.

O a doua pricină a mediocrității ideilor în producerea noastră este, credem, norma greșită ce stăpînește pe cele mai multe talente de la noi, de a împrumuta când dintr'o parte, când dintr'alta, de a clădi, ca să zicem așa, fără temelie. O condiție neapărată ca zidirea să se poată ridica înaltă și traînică, este ca temelia să fie adîncă și tare. O condiție neapărată ca nivelul progresului unei țări să se ridice, este ca munca zilei de azi să se aștearnă peste munca zilei de ieri, să sporească capitalul trecutului. Cine o ia pururea de-a-capo și-și schimbă ideile din fundament, nu poate propăși cu nici un preț. E eterna trudă a lui Sisif. Noi, Românii, am luat și luăm încă zilnic mai toate lucrurile de la capăt, împrumutându-le forma de la alte popoare, și transplantând-o de-adreptul pe pămîntul nostru, fără a mai ține cătuși de puțin seamă că avem și noi un trecut, o evoluție istorică proprie, cultura veacului XV, XVI și XVII, înrădăcinată în existența poporului și deasupra căreia civilizația nouă a apusului s'ar prinde mai firește și ar da roade mai frumoase, cum se prinde un altoi străin pe o plantă pămînteană. Acest abis ce am săpat și săpăm din ce în ce mai adînc în istorie, întreprînd drumul pe care se desfășurase și crescuse zi cu zi trecutul nostru, este tot ce poate fi mai opus unei desvolări firești. El a purces din credința naivă că o civilizație înaintată, ca cea apuseană, se poate împrumuta radical, și, în avîntul unei inimoase rătăcirii, am revărsat peste noi o întreagă viață nouă străină, fie în

literatură, fie în muzică, fie în arhitectură, pictură, arte industriale, pretutindenî, viață nouă, care pe lingă că e numai masca unei civilizații artificiale, apoi ni se și potrivește, în unele, ca o haină croită pe altul. Și nu vorbim de partea aceea ce alcătuește un patrimoniu al întregii omeniri culte, și care după legile sociologiei, se împrumută de la națiune la națiune și mai ales de la popoare mai vechi de cătră popoare tinere, ci de partea intimă, adecată firii și geniului fiecărui popor, care nu trebuie și nu poate în fond să fie împrumutată. Fără îndoială, nu e aici locul de a arăta amănunțit, cum am înăbușit, sub acest strat de semi-cultură străină, nu puține lucruri bune vechi, deprinderi frumoase, începuturi originale în întreg câmpul esteticei.

În literatură, poesia și prosa poporană sunt o dovadă pipăită în privința aceasta. Puține, foarte puține, sunt încercările artistice din timpul nostru care aū întrecut frumusețea și interesul vechii inspirații poporane. Ca formă, ea pare rudimentară pentru urechea noastră, deprinsă cu măsura escesivă a frasei și a stihului, încât adesea nu putem deosebi limpede ce e, ca fond de gîndire și de simțire prețioasă, sub simplitatea aceea, aruncată cum i-a venit la gură românului. Cu toate acestea, în simplitatea și neregularitatea ei este un farmec și o putere extraordinară, ce o fac să străbată din gură în gură de veacuri, ca o evanghelie vie a simțirii poporului.

Alături cu producerile poporane sunt și scriitorii vechi, sunt și cronicarii români, care deși scriaū în alt scop, aū multe însușiri estetice.

Cu privire la literatură însă, recunoaștem că un început de îndreptare generoasă s'a făcut în ultimii ani; el consistă mai mult în faptul de a fi introdus ca limbă curentă literară graiul viu al poporului, în locul unei limbi închipuite, preconisate de câțiva scriitori.

Dar nu numai literatura are însemnătate în dezvoltarea unei țări, ci toate artele la olaltă. Ele aū o chemare înaltă, sunt un mijloc puternic de educație prin gîndirile și simțirile ce le deșteaptă în om, și un semn

hotărîtor de gradul social al unui popor. Ca în toate, am avut și un început de artă românească, lăsat astăzi cu desăvîrșire părăsirii.

În arhitectură bisericile vechi, palatele domnești, cetățile și cetățuele, curțile boierești, mănăstirile, hanurile, cișmelele noastre, aveau un aspect monumental, cu un caracter pronunțat, doveditor de bună seamă de o înflorire a artelor. Se știe că cea mai înaltă chemare a arhitecturii e să răspundă cât mai bine și mai frumos scopul ei. Principiile vechi de construcție atât cele ale arhitecturii religioase, tipul căreia îl avem în Curtea-de-Argeș, cât și ale arhitecturii private, răspund pe deplin acestui adevăr. În arhitectura religioasă, deși s'a adoptat în liniile mari caracterul stilului bizantin, dispoziția și armonia ei decorativă e particulară pămîntului țerii. În arhitectura civilă, clădirile noastre joase, albe, cu acoperemintele înalte, cu streșinile largi, cu zidurile groase, cu bolti, cu ceardacuri cu stîlpi de lemn, cu podișoruri sau prispe, erau mai potrivite cu locurile largi și cu clima din țara românească, unde avem, vara, soare și cald ca în Africa, și iarna vînturi geroase ca în Rusia. Ele mărturisesc că părinții noștri gîndeau înainte de a pune mîna să lucreze și deosebeau frumosul.

Pictura care, după mărturisirea străinilor ce au trecut pe la noi, — între alții Patriarchul Macarie al Antiohiei ¹⁾ — umplea bisericile în veacul XVII, ne este aproape cu desăvîrșire pierdută. Iei, coela, în câteva biserici și mănăstiri se mai găsesc resturi din adevăratul stil arhaic al picturii vechi. Incolo prefacerile din nouă au adus zugrăveli ordinare. În acele resturi însă, în câteva portrete de Domni cu figura dulce și blajină, în căutătura plină de cucernicie a unor sfinți, se vede încă o concepție adîncă, o artă inspirată de simțul mistic al Orientului, și mai presus de toate un avînt poetic independent și o tehnică extraordinară ²⁾.

¹⁾ *Travels of Macarius, patriarch of Antioch. trans. by Belfour.*

²⁾ *Ludwig Reissenberger* în monografia sa: *Die Bischöfliche Klosterkirche bei Kustea de Argyș in der Walachei.*

Statuaria fiind alungată din biserica răsăritului din timpul iconoclaștilor, n'am putut avea decât sculptură ornamentală, care are însă mult caracter pămîntean.

În schimb, muzica noastră veche populară ni se păstrează în motive minunate. În acele note simple ale doinelor și horelor, fără multă complicație, fără prea mare întindere, fără armonie, ne întîmpină mai totdeauna melodii dureroase, accente pline de originalitate, muzică plină de melancolie, un adînc resunet de jale, care cuprinde în el o istorie întreagă de amar, și care ne merge la inimă și ne rescolește până în fundul sufletului. Și deodată, ca un fulger, scapără în aceeași melodie tristă un ritm de danț, viu, iute, năpraznic, în care se desenează corpul dăntuitorului, neobosit și sprinten, făcînd să dudue pămîntul sub picioarele lui: e filosofia omului înțelegînd viața, adică luînd-o, la anume ceasuri, drept ceea ce ne este dată.

În sfîrșit, artele industriale: aurarii, argintarii, făurarii noștri, înluminătorii, săpătorii, meșterii de tot felul care, — risipiți din Orient prin luarea Constantinopolei de către Turci se aciuară și în țară la noi, — făceau atâtea obiecte admirabile, din care mai avem încă rămășițe prețioase ca: vase de argint, unele suflate cu aur, icoane, candelă, panerașe, tave, tipsii mari domnești și alte odoare, toate de o frumusețe rară și originală, — țesături minunate, pentru care eram renumiți, odăjdii, naframe, scoarțe alese, horbote, cusături grele cu aur și cu mărgăritar, privite de străinii învățați ai vremurilor ca niște »capete de operă« ¹⁾, borangicuri, sangulii mai străvezii decât pânza păiajinului și câte altele! Toate aceste arte au dispărut și au fost înlocuite c'o industrie străină, ordinară și fără nici un caracter.

Împotriva acestei greșeli socotim noi c'ar fi vremea a se începe o reacțiune. E elementar a spune că un popor e călăuzit atît de legea acțiunii cît și de legea reac-

¹⁾ *Fragments... pour servir à l'histoire de Pierre le Grand et Charles XII, Stanislas Leszynsky, etc.*

țiunii ideilor. Mersul acesta, cu un fel de oscilații de pendulă în idei, se vede în istoria tuturor civilizațiilor. La o privire superficială reacțiunea pare a fi protivnică acțiunii; la o privire mai de aproape aceste două mișcări contrarie se împreună și dau suișul armonic și rațional al progresului. Mișcarea acțiunii e totdeauna impetuoasă, năzuind să coprindă mult și deodată. Vine însă mișcarea contrarie, reacțiunea, și pune pe fiecare idee la locul ei, înlăturând greșelele. În literatură și în artă rolul reacțiunii, — important și frumos, — stă în aceea că ea ține totdeauna la tradiție, adică la capitalul de experiență adunat de un neam pe cuvinte puternice de psihologie și sociologie particulare lui. — Momentul de astăzi ne pare priincios reacțiunii. O mare parte din ceea ce am putea numi materia primă a unei literaturi și a unei arte, începe a ne sta la îndemână tuturor celor ce am voi să ne folosim de dinsa; mulțumită unei pleiade de bărbați învățați, muncitori neobosiți, aceste elemente naționale, comori îndelung tănuite, sunt pe fiecare zi desgropate. Limba veche istorică și populară, ca instrument de căpetenie al literaturii, e pe drum de a fi desvălită. Poeticeii române îi vin în ajutor nenumăratele culegeri de poezie populară și de basme. Istoria națională își găsește un sprijin temeinic în mulțimea documentelor publicate de câțiva ani. În sfârșit, pare că și artelor li se așterne o bază prin cercetările archeologice ce încep a descoperi izvoarele gustului și vechii arte române.

Nu mai călăuziți de aceste elemente, adică numai în-sușindu-și caracterul esteticeii naționale și înălțându-l în lumea artei moderne, plini de viață și de conștiința lor de astăzi, poeții și artiștii contemporani vor putea să lege firul trecutului cu vremea de față și, rupând vechea deprindere a împrumuturilor de pretutindenea, vor reintra pe singura cale adevărată a progresului.

III

Când stăm și privim lucrurile mai bine, amândouă aceste pricini, pe care le socotim ca stările dezvoltării poporului român, pleacă din lipsa unei educații naționale. În noi, Români, nu e un îndemn sufletească care să ne facă să prețuim ce e al nostru ca al nostru. — Știm că a sprijini literatura și artele unei țări pe ideea naționalismului, e o părere tăgăduită de unii *a priori*. Dar principiul că: numai ce e bun la popoarele culte e bun și la noi, și că ce e rău la ele e rău pretutindeni, deși coprinde un adevăr și e în același timp plin de o nobilă ambiție, are totuși în el răul că e un principiu absolut, abstract, adică prea mare pentru noi, încât nu-l putem îmbrățișa de-o dată, ne răpune. Aplicat în silă el devine un adevăr fals, primejdios, întocmai ca un medicament în doză prea mare dat unui copil. În adevăr a pune unui popor tiner alternativă: ca el, sau să dea în lucrările sale desăvârșirea ce o dau popoarelor înaintate din lume, sau nimic, este a considera pe om ca pe o ființă imaginară, care s'ar naște deodată desăvârșită, adică este a-i cere să înceteze de a fi om, sau renunțând la aspirațiile lui firești, prin însuflarea neîncrederii în sine și temei de a fi ridicol, sau imitând pe alții. Și cum calea întâia îi e cu neputință de urmat, el e nevoit să-și piarască ochiul sufletului la desăvârșirea întrupată de alții, să-și cheltuiască astfel toată energia în a face automatic ca alții, și să nu se mai gândească el însuși. Cu alte cuvinte, omul adevărat dispare și nu mai rămâne decât imitatorul, copistul.

Impotriva principiului artei desăvârșite se ridică un alt principiu mai firesc, mai apropiat de nevoile noastre, și care, vrând nevrând, va avea în fapt totdeauna precădere; e principiul evoluționist al societăților, care consideră pe om ca pe o ființă aievea, supusă unei dezvoltări treptate, și ale cărui roade cresc paralel cu progresele inteligenței sale. În virtutea lui nimeni nu poate ajunge în vârful scării sociale de cât numai dupe ce s'a

urcat treptele de mai jos; în virtutea lui fiecare veac, fiecare epocă adaugă și sporește capitalul cunoștințelor unei societăți; în virtutea lui creșterea unui popor nou în ale minții, nu poate fi pus din ziua 'ntâia în aceeași cumpănă cu creșterea unor popoare vechi, frământate veacuri peste veacuri de viața intelectuală.

În schimb, acest principiu dă omului răgaz să se gîndească el însuși, să-și închipuiască singur, să pășiască de sine, și deși la început el va greși în unele, va munci câțva fără să tragă folos, totuși ceea ce va fi cu adevărat mare într'însul, o rază de adevăr, un grăunte de originalitate, va eși la lumină: la urma urmei dai de un om în el.

Istoria literaturii și artelor lumii consfințind acest principiu, respectă o mulțime de nume din pragul epocilor de dezvoltare ale popoarelor. Dacă posteritatea le contestă unele merită, ceea ce nimeni nu le poate lua e faptul, că fără ei nu s'ar fi putut arăta dezvoltarea deplină de mai târziu.

Nici un popor poate pe lume n'a înțeles mai bine rațiunea unui început de viață națională în artă și literatură decât Germanii, adică tocmai poporul filosof. În 1843, — o mie de ani de la tratatul din Verdun, de când începe să aibă Germania istorie deosebită de istoria Franței, — trei învățați germani Ranke, Waitz și Giesebrecht, continuând mișcarea națională de'naintea lor, întemeiază o revistă istorică, punându-i în frunte cuvintele următoare: „În acest an, zic ei, când se sărbătorește mileniul neatîrnării patriei noastre, ne-a venit în minte, în chip firesc, să punem baza unei uniri launtrice a spiritului german, să cultivăm cu toții o știință, care mai mult decât oricare alta este înrudită cu politica, slujindu-i drept mamă și drept învățătoare“. Iar cu trei ani mai înainte, în 1841, Economistul List puse bazele unui „Sistem național de economie politică“. Vrea să zică, acești învățați mărturisesc scopul patriotic care-i va călăuzi în cercetarea problemelor științifice. În spiritul public format de ei, dragostea de naționalitate e

atât de adincă, că fiecare îi jertfește o bună parte din zi. Fie la ei acasă, fie în străinătate, cu toți lucrători mici și mari, se string seara grămadă, vorbesc și citesc cărțile și gazetele lor, iaă parte la faptele ce glorifică neamul lor, încurajază talentele, cu un cuvînt întrețin focul sacru al iubirii de țară. Când îi vezi ți-e cu neputință să nu fii mișcat de puterea și sfințenia ce-i unește într'o singură țință, într'o singură activitate. Acest patriotism a făcut și face nevulnerabilitatea lor ca și a Englezilor în timpurile moderne; acest patriotism a făcut extraordinara mărire a Romei în vechime.

E timpul dar, a reveni la sentimente mai bune. Să nu pierdem din vedere ce efect mintuitor a avut în Germania marea mișcare literară și artistică națională, care a produs oameni ca Lessing și Goethe. Să nu pierdem din vedere ce roditoare a fost în Rusia reacțiunea națională de la idealismul imitator al apusului la geniul și sentimentul Poporului Rus. În sfîrșit, să nu pierdem din vedere curentul național ce se accentuă din ce în ce mai mult în țările Europei. Să intrăm și noi în el. Binele ce-l vom culege mîne, se poate măsura depe acum, prin răul, prin desarmarea morală și prin atâtea alte păcate amare ce ne le-aū adus împrejurările.

Știm că a veni astăzi cu astfel de idei este a da dovadă de mult curaj, — astăzi, cînd suntem atât de slăbiți în credință, în tinereță și entusiasm, și cînd scepticismul, zeflemeaua și răceala ne-aū coprins și ne apasă sufletele. Dar poate tocmai din pricina acestei extreme apatii să fi sosit momentul de redeșteptare. Datoria noastră este decî nu numai de a încerca să arătăm un drum mai bun, ci în același timp de a îmbrățișa, de a încuraja, de a entusiasma.

Pentru aceasta ne va trebui să lucrăm, ne va trebui un regim intelectual și o jertfă de bună voe din partea unora, jertfă inspirată de un viu sentiment de frăție, de dragoste și de demnitate națională. Popoarele culte și puternice aū ajuns a fi unde sunt, numai luptând să ajungă acolo. În viața socială este aceeași lege ca și în

viața animală. Precum copilului îi trebuie o năzuință și o sforțare mai multă vreme pentru a se scula și merge în picioare, asemenea îi trebuie voință și luptă unei societăți pentru a se înălța.

Găsi-le-vom această voință și această luptă în elita inteligentă a societății române de astăzi? De la răspunsul faptelor va atârna izbîndirea cugetului nostru. Pentru noi, chiar dacă nu ne vom putea atinge ținta, vom îndruma speranța putinței de a o atinge, vom pregăti cel puțin țarina, deasupra căreia va putea crește în voe sămința unei nouă vieți intelectuale.

HĂSDĂU.

Numele ce scriem în capul acestui studiu, este numele eruditului și scriitorului român, care a mers în fruntea întregii noastre mișcări intelectuale din a doua jumătate a veacului. Fire extraordinară, — cu trăsături caracteristice uimitoare, — cu priviri scrutătoare, pe cât cele mai multe de înalte și de depărtate, pe atât unele de apropiate, — c'o pătrundere și o agerime de inteligență, de cercetare și de muncă, de opotrivă cu puterea sa fantastică, — cu intuițiuni geniale, alături de glume nevinovate, — cu un spirit ș'o vervă neîntrecută, ca și variabilitatea sa; escesivă în îmbrățișarea ei de ideal, ca și în susceptibilitatea ei, — în a vedea binele ca și în a vedea răul, — cu alte cuvinte, o fire pasionată de idei mărețe și iute în hotăririle ei, — imaginea vie a Poporului Român de azi — alcătuind figura cea mai luminoasă și mai interesantă a literaturii noastre contemporane.

Câmpul în care el a tras brazde de lumină, în decurs de aproape 50 de ani, e variu și întins. Istorik, filolog, etnolog, folklorist, poet, dramaturg, în sfârșit om politic câtva timp, polemist, metafizic, iată căile pe care cunoștințele sale au putut străbate în adincul a o mulțime de probleme ce ating viața poporului nostru. Pe două însă din aceste căi a ajuns să deschidă — ca să

zicem așa — adevărata carte a vieții Poporului Român : pe calea istoriei și a limbei lui.

Schițând, în rîndurile de mai la vale, viața și activitatea d-lui Hășdeŭ, nu ne vom opri decât dinaintea acestor două trăsături covârșitoare ale fisionomiei sale, adică dinaintea istoricului și a filologului.

I.

Familia Hășdeŭ se coboară dintr'o obirșie veche din Basarabia. Ea apare în istorie, în secolul XVII, ca posesoară de moșii întinse în ținutul Hotinului, și bucurându-se de multe onoruri ale țerii. Marele paharnic Stefan Hășdeŭ, — care fusese căsătorit cu Rucsanda, fiica marelui logofet Toderașcu Petriceicu și sora lui Stefan Petriceicu, fostul Domn al Moldovei, — muri la 1673 luptând vitejește contra Turcilor. Orfanii lui fii, Nicolae și Gheorghe Hășdeŭ, inflați de Stefan Petriceicu, își alipiră la numele de familie și numele tatălui lor adoptiv. Tadeŭ Petriceicu-Hășdeŭ, strănepot al lui Gheorghe Hășdeŭ, fu un poet apretețiat, despre ale cărui poezii vorbește polonezul Bentkowschi în istoria literaturii sale. El avu trei băeți, între care cel al treilea fu Alexandru Petriceicu-Hășdeŭ, om învățat și scriitor distins, care, împreună cu cavalerul Costache Stamate, reprezintă în veacul nostru, toată viața literară a Basarabiei. El scrisse : *O idee despre filosofie ca știința vieții*, — *Despre Grigore Varsava Scovorada*, filosof rus, — *Căntece naționale române*, cu note istorice, — *Discurs despre antica glorie a Moldovei*, — pentru care a fost persecutat de către guvernul rusesc, — și altele. Alexandru Petriceicu-Hășdeŭ avu, din căsătoria sa cu Elisabeta Danksz, doi fii : cel mai mic, Nicolae, muri în vîrstă de 18 ani, după ce studiasse cu mult talent în Academia de pictură de la Petersburg, — cel mai mare, Tadeŭ, — născut la 16 Februarie, 1836, în satul Cristinești, aproape de Hotin în Basarabia, — e eruditul de care ne ocupăm.

Grație principiului adaptațiunii ereditare, în virtutea

căruia însușirile de căpetenie ale unei familii cresc din tată în fiu, s'ar putea zice că D. Hășdeŭ se născu om de litere. Provincia în care el s'a deșteptat, — provincie unde Românii sunt înmormîntați de vii de cătră Muscali, — urma apoi firește să încresteze mai adînc în sufletul său sentimentul național. Ereditatea și mediul și-au dat mîna de astădată ca să uniască un creer de elită c'o caldă simțire românească.

Anii copilăriei sale se petrecură la Chișinău, unde se prepară în familie de studiile colegiale. În urmă, plecă în vîrstă de 16 ani și studîă, ca și tatăl său, dreptul și literile la Universitatea din Kharkof, cunoscută în Rusia prin spiritul ei revoluționar, avînd de profesori pe Anton Stanislawski pentru enciclopedia dreptului, pe Alfons Walichi pentru literatura greacă și pe Alexandru Michiewicz, fratele marelui poet Adam Michiewicz, pentru dreptul roman. Distins și iubit de camarazii săi pentru spiritul său viu și independent, înființă în Kharkof un cerc literaro-științific, al căror membri se adunau la el și ale căror producțiuni se scriau într'un volum, rămas în manuscris, — dat fiind pămîntul unde se petreceau lucrurile. În 1854 fu licențiat în drept. Intrat în armată, în Regimentul de Hussari numit Contele Radetzki, și fiind în garnizoană la Nicolaef, înhămă într'o zi, — semn al sburdalnicei sale fantazii, — pe prețul de 60 de poli căștigați în cărți, trei ovrei la o troică, din cauză că iuncărilor, ca el, li era oprit, prin regulament, de a se plimba cu troica cu cai. Ceva mai târziu, — ca dovadă de un temperament violent și nedisciplinat, — lovi peste obraz pe căpitanul său care-l făcuse aspre observații în front. Condamnat la exil în Siberia, se refugîă în 1856 la Iași, unde îl scăpă numai diplomația lui Cogălniceanu, ministru pe atunci, care dovedi că Hășdeŭ moldoveanul nu era condamnatul din Rusia. Cu trecerea sa în Moldova se lepădă până și de botezul rusesc Tadeŭ, luându-și numele istoric de Bogdan. Muscalii, după ce nu isbutiră a avea extradarea

lui, îl desmoșteniră, ca pe un trădător al Rusiei, de drepturile sale ereditare asupra averii părintești.

La 1857 fu numit membru al tribunalului din Cahul, dar, după câteva luni, fu destituit pentru că ar fi refuzat agenților lui Vogoride de a lucra, ca magistrat, în interesul lui la alegerile de Domn. În 1858 se duse la Iași, unde găsi căimăcănia de trei, și deveni amic de aproape al lui Anastase Panu. Numit profesor de istorie în Iași, fundează revista săptămânală, *România*, al cărei prim număr apărură în 1 Ianuarie 1859. În ea se cuprinde studii etnografice, archeologice și diplomatice. Peste câteva luni însă *România* dispăre, dând locul altei reviste săptămânale: *Foaie de istoria română*, care cuprindea articole de legislațiune, diplomație, numismatică, literatură și istorie, semnate toate »Hășdeu« și tipărite cu litere cirilice. Numit bibliotecar al Universității, dăruiește el însuși bibliotecii 4000 de volume. Scos apoi treptat, după alegerea lui Cuza, din profesorat și din postul de bibliotecar prin intrige, ajunge câtva timp într-o adevărată lipsă. Chemat la București de către ministrul Odobescu, — după recomandarea poetului Alecsandri, — i se dă postul de membru istoric la comisiunea documentelor mănăstirilor închinăte, dar, peste puțin, fu înlăturat din acest post de un alt ministru. Având conștiință de valoarea sa și încredere în viitor, ca toate firile ce înving greutățile existenței, se întoarce la Iași și scoase, în 1862, revista științifică și literară intitulată: *Din Moldova*, care, de la numărul 6, își schimbă numele în *Lumina* și apărură în 19 numere. În precuvintare se arată ortografia nouă, adoptată de revistă și înlocuirea literilor cirilice cu cele latine. Mai departe, are articole istorice originale și traduse: archeologie și literatură în prosă și versuri, între care *Răposatul Postelnic*, tragedie istorică într'un act, și nuvela satirică *Duduca Mămuca*, pentru care a fost tras în judecată, ca atentator la moravurile publice, de către procurorul curții criminale, și, în ziua de 3 Iunie 1863, achitat, perzându-și însă postul de profesor.

În 1864 se căsătorii cu Domnișoara Faliciu, româncă de la Roșia Abrudului, al cărei frate perise la 1848 în lupta cu Maghiarii, bătându-se la Vinț sub steagul lui Popa Balint. Trăind de regulă într'o singurătate studioasă, o familie în care se găsiască dragoste și îngrijire era isbîndirea unui dor scump. Din ziua aceea, activitatea sa se îndoi, obicînuind a zice, ca pe prima pagină a piesei *Răsvan și Vidra*, „tot ce am produs mai bun dătoresc nevestei mele“.

Unicul fruct al acestei căsătorii fu Iulia, copila talentată care muri, cînd de abia începuse să trăiască.

În anul 1864, publică sub titlul de : *Studii critice asupra Istoriei române, Luca Stroici*, părintele filologiei latino-române, și scoase și ziarul umoristic, politic și literar în prosă și în versuri, *Aghiută*.

În anul 1865, publică *Trei ovrei*. În 1866, scoase, în București, foaia ilustrată și umoristică *Satirul*, care apărură în 16 numere și, în Iunie, acelaș an, încetă. Tot în anul 1866 publică : *Studii asupra Iudaismului : Talmudul*, — ca profesiune de credință a poporului israilit, — *Industria națională și Industria străină, Industria ovreiască*, față cu principiul concurenței. În 1867 publică *Răsvan-Vodă*, dramă istorică în 5 acte, în versuri, și ceva mai târziu *Princesa Rucsandra*, dramă în prosă, pe lingă o mulțime de poezii ocazionale, istorice, sociale, precum și o traducere în versuri a lui Ovidiu.

Alături deci cu pregătirea sa pentru istorie și filologie, printre studiile și adunarea unui material imens, scrise un mare număr de lucrări imaginative, din care multe cu adevărat frumoase. Așa, să citim, spre pildă, o mică poezie de pe atunci, *Dorul*, luată la întimplare, pentru a vedea gingășia concepției sale poetice.

Privind tăcuta undă
Pe gînduri am rămas :
Cît este de profundă
La fiecare pas,
Și totuși isvorăște
Din depărtate văi

Ș'apoi se risipește
Prin mii și mii de căi!

Asemenea-î și dorul
În pieptul meu sădit;
E depărtat isvorul,
Din care l'am primit,
Și'n multe lumi străine
Cărarile-î s'ascund,
Dar revărsat în mine,
Cât este de profund!

.

Dramele și poeziile sale însă erau un prisos de gîndire, și deși aveau calități superioare, nu-î puteau concentra toată puterea și toate facultățile. În cercetarea documentelor vechi, citind, spre pildă, o pagină de istorie mai vie, găsea prilejul unei drame sau unei poezii, și-o făcea. Era, dacă putem zice, o floare găsită întîmplător pe marginea drumului mare. De aceea poate lucrările sale de felul acesta aû, pe ici pe colo, printre idei și frumuseți surprinzătoare, și unele neajunsuri: la drame lipsește câteodată încordarea dramatică, transformarea și substanțierea invenției în dramă; la poezii forma, armonia și justeța artistică, — care alcătuesc secretul notei lirice în cuvinte, adică acea jumătate de lumină și de umbră pe care Gôthe o exprimă prin versul:

Poesia e din raze de soare ce trec printre aburii dimineții...

Din pricina acestor lipsuri i s'a făcut însă o prea mare vină poate. Cine a criticat cu tot dinadinsul un *Prêtre de Nemi* sau un *Caliban* ale lui Renan? La D. Hășdeû, pe lingă că partea beletristică era secundară în activitatea sa, știința, care alcătuia preocuparea -î de căpetenie, urma neapărat să înriurească, să devieze până la un punct dramele și poeziile sale de la genul lor curat literar. Iată ce s'a neglijat să se observe de cei care l'aû criticat cu asprime. Când admirăm piesele și caracterele lui Shakespeare, o facem fiind captivați de

forța extraordinară cu care el înjgheabă acțiuni și caractere scoase din mintea sa. Dramaturgul englez ia sufletul omenesc și ne înfățișează patimele lui în personajele și în țesătura de întâmplări, în care ele pot fi mai intensiv văzute. Și cu cât aceste personaje și aceste întâmplări sunt mai intensive și mai caracteristice, cu atât ne par mai poetice și mai dramatice. Se poate însă țese astfel de drame și de caractere pe subiecte istorice, asupra cărora sunt date un număr de indicii și de fapte, fără a altera istoria? Invederat că nu. Iată particularitatea dramelor istorice ale D-lui Hășdeŭ. Și timpul îndelungat, cerut de formă, și preocupările sale științifice, se opuneau în parte și-l împedecau a fi în acelaș timp și artist desăvirșit. Pe când dramaturgul propriŭ zis e liber de a personifica pasiunile și ideile omenestî, cu închipuirea sa, de a crea caractere și a le da forma pe care o crede mai nemerită spre a le comunica aparența realității, istorico-dramaturgul din contră nu poate plănui acțiuni extraordinare și nici caractere ideale în împrejurări date și în ființe reale. Meșteșugul, în cazul acesta, e de a uni adevărul cu arta, respectând în întregime pe cel întâiu și îmbrățișând cât mai mult cu putință pe cea de a doua. Același lucru în privința formei, în privința părții artistice a poeziilor și dramelor sale, despre care D-sa crede că :

Divina Comedie ar fi și mai divină
De i-ar lipsi aceste broboade pămîntești...

Se știe că forma fiecărui scriitor se apropie, mai mult sau mai puțin, de un tip anumit. Unul scrie mai mult cu imagini, cu metafore vizuale, auditive, și așa mai departe; altul cu reminiscențe sentimentale sau verbale; un al treilea cu reminiscențe pur intelectuale. Din co-virșirea uneia din aceste însușiri se diferențiază talentul fiecăruia. Alecsandri e mai mult un *sentimental*, — Odobescu mai mult un *vizual*, — Creangă scrie cu *reminiscenți verbale*, — Eminescu e un *sentimental* și un *intelectual* în acelaș timp. Asta nu vrea să zică că cele-

lalte însușiri sunt nule în ei, ci numai că sunt inferioare însușirilor de căpetenie.

D. Hășdëu are adesea un avînt atît de sentimental și un colorit așa de intens, că te-ar putea înșela. Cu toate acestea calitatea sa precumpănitoare e intelectuală, evocativă, imaginativă. Atâtea umbre istorice care s'aû arătat în creerul său sunt, în privința aceasta, dovada cea mai puternică. Dacă unele din ființele sale par reci, lipsite de viață, nepasionate, e din pricină că D-sa e mai puțin sentimental și mai puțin sensual decît intelectual. Pe lingă acesta, făcînd toată viața literatură științifică, alături cu literatura propriu zisă, fiecare din aceste două genuri a înriurit pe celalalt. Literatura sa științifică va avea elemente imaginative, literatura sa de imaginație elemente științifice. Printre paginile lucrărilor sale istorice și filologice va străluci, la fiecare pas, divinațiunea sa, ca o floare poetică, — printre paginile lucrărilor sale literare se va arăta gîndul său de a fi bine informat, de a spune adevărul, și va predominî claritatea riguroasă expunerilor științifice. Cu alte cuvinte, omul de știință va avea unele libertăți ale omului de litere; omul de litere, unele deprinderi ale omului de știință. Odobescu, la o analiză mai de aproape, e nu numai un vizual în stilul său, ci și un archeolog, fiindcă era archeolog. D. Maioreșcu, în chiar articolele sale literare sau politice, e un logician de cuvinte, fiindcă e profesor de logică. Și așa mai încolo.

Oricît de preocupat ar fi fost însă de studiile sale și oricît de ademenit ar fi fost de lucrările curat literare, în focul tinereții, atît de larg îmbrățișătoare, și cu firea sa atît de vie și de impresionabilă, nu putea să rămîie străin de evenimentele vieții contemporane. Ales deputat în Bolgrad în anul 1867, intră în politică, și în anul 1869, împreună cu George Missail, scoase foaia politică *Traian*, urmată de *Columna lui Traian*, foaie biseptămînală, politică-literară, cu deviza: „Naționalism în democrație“ și „Democrație în naționalism“. Scrise regulat în ea, timp de 7 ani, atît articole literare cît și politice,

acestea din urmă cu o vervă extraordinară, în care sbucniau la orice ocazie naționalismul și erudiția sa. Îi trebuia o alusie înțepătoare la adresa Principelui străin, pe care nu-l cruța de loc în baza divizei sale, scotea înaintea pe Despot-Vodă, „sui~~t~~ pe tronul Moldovei în *deceniul VI*, dintr'un secol oarecare, în urma unui *Domn*, *alungat din țară*, al cărui nume era Alexandru, „Despot-Vodă“, pe care națiunea română îl considera *neamț*, crescut la curtea *Impăratului german*, Carol V, în armata căruia ocupase un post de *căpitan* său de *loco-tenant*“... Nu era apoi neam de străin, armeanul, grecul, evreul, care să nu fie înfierat și clasat exact în gradul lui de vrășmaș al românului. Așa pe armean îl caracteriza astfel :

„Lacom, dar onest; străin, dar deslipit pentru totdeauna în faptă și în idee de primitiva sa patrie; eterodox, dar nu propagandist, și nu inamic al religiunii locale; speculant, dar nu hoț; — armeanul nu putea concurge prin negoțul său la demoralizarea Poporului Român“.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Pe Grec :

„Lacom, fără a fi măcar onest; nu numai străin, dar însă cu toată inima și cu toată mintea pururea ațintit spre apropiata Eladă, unde să ducă cât mai curînd rodul vicleanului trafic; agățat de încrederea Românului prin legătura ortodoxiei; bucurându-se de cea mai deplină impunitate în brigandaj, mulțumită cumătriei compatrioților săi de la cârma țării; — Fanariotul comerciant a avut o bună părticie la conruperea națiunii noastre“.

Pe Evreu :

„De zece ori mai lacom decât Grecul; de o sută de ori mai neonest; fără patrie în afară, dar totodată fără patrie înăuntru, înlocuind orice idee de teritor prin solidaritatea alianței israilite universale în contra a tot ce nu-îrabinie; negațiunea cea mai absolută a moralității; pungaș prin religione și spion prin temperament; — Evreul este moartea României, pe care o primise în agonie din mâna Grecului“.

Contra umanitariștilor și a cosmopoliților :

„Acei ce confundă naționalitatea într'o singură abstracțiune chaotică a umanității, de ce oare să nu facă un pas înainte : dobitoc și dobitoc?...

O consecință logică a patimei de a generaliza!...

Să fim Români mai presus de toate!...

Ceeace nu se pierde, n'are nevoie de veghiere. Așa este cu calitatea de om. Chiar dacă am voi s'o renegăm, și tot încă vom conserva nestrămutat sigiliul lui Adam.

Oare tot așa de sigură să fie și *naționalitatea*?

Cine n'o iubește, n'o conservă.

Să păstrăm dar cu o fanatică gelozie acest gingaș tesaur, pe care poate să ni-l răpiască într'o zi, pentru totdeauna, pestifera suflare a demonului de monotonie, distrugând în cale-i orice varietate, reducând armonia la un singur ton, încarcerând lumina într'o singură rază, ucizând originalitatea prin imitațiune, sugrumând entuziasmul prin apariție, înlocuind lupta prin inerție și depunând viața în momânt!

Acesta este nivelul cosmopolitismului, dușmanul cel mai înverșunat al adevăratei umanități pe care o pogoară până la o tristă uniformitate.

Trăiască naționalismul⁴⁾.

Scrise *Istoria toleranței religioase în România*, făcu articole de economie politică națională ca: *Ocenele în România*, *Moșile Statului Român*, *Satul model* și altele, aplicând pentru întâia dată știința economică la Țara Românească. Neînrolându-se nici într'un partid politic existent, de oarece un om de talia sa nu putea, mai ales pe atunci, când politicianismul era și mai pronunțat, să imbrace, ca să zicem așa, cămașa de forță a unei discipline de partid, în care căpeteniile erau adesea mai puțin decât niște mediocrități, — neavând, în același timp, nici puțința de a grupa în juru-i un număr mai însemnat de aderenți, fu silit să renunțe la politică. Curajul și independența de caracter, despre care dăduse atâta probă, sunt calități folositoare într'o țară, unde viața constituțională a pătruns mai adânc și unde te poți rezima pe popor, pe înțelegerea suveranității lui. Unde, din contră, poporul e încă slab, curajul și independența de caracter, în loc să fie arme biruitoare, sunt puncte vulnerabile ale celui ce le are, căci toți cei în potriva cărora te răscoli, fac coaliție contra ta și te inving, — ceea ce s'a întâmplat cu D. Hășdău. Denunțat pe nedrept c'ar fi fost amestecat în tentativa răsculării

⁴⁾ *Columna lui Traian*. Discurs ținut în 26 Septembrie 1870 la societatea *Românismul*, al cărei președinte era.

de la Plocești, ministrul de justiție de atunci avu slăbi-ciunea de a-l aresta. După câteva zile fu însă liberat.

Columna lui Traian încetând de a mai apare ca foae politică, continuă a trăi numai ca foae literară. Intoar-cerea saū mai bine stabilirea D-lui Hășdău, în mod definitiv, în pacinica republică a literilor, fu pusă de mulți pe seama altor împrejurări. Noi o punem mai curind pe socoteala caracterului său variabil, care de astădată, poate mai mult decât totdeauna, găsi apro-barea unanimă a celor ce-l aprețiau ca om de litere.

În momentul acesta se arată istoricul cu *Istoria critică a Românilor* din ambele Dacii, în secolul XIV, publi-cată mai întâi în *Columna lui Traian*, și dinaintea căreia ne oprim ca dinaintea unei opere excepționale, în care își concentrează toate facultățile sale.

II.

Pregătit încă de tiner cu cunoștințele necesare, im-boldit poate încă și de avintul generației bătrâne, — de dragostea ei pentru tot ce era românesc și de ferbintea ei dorință de a crea o Românie nouă, — darul minunat de istoric, cu care îl înzestraseră natura, puterea de a da viață trecutului, se deșteptă în sine. Diplomele vechi și îngălbenite, cu peceteile domnești pe ele, începură a-î vorbi ca marturi vii ai acelui trecut. Voevozii morți ce dormiau în ele, prinseră a mișca, însuflețiți de închi-puirea sa. Faptele lor mărețe începură a-l mindri ca ro-mân, așa că, luat cu asalt de atâtea mari pilde și îndemnuri, se hotări a desgropa *Istoria Românilor*, din epoca formațiunii naționalităților române. Probabil, ea i se întrearătase încă din anul 1864, când întreprinse publicarea *Archivei istorice a Românilor*, trei volume, sub auspiciile ministerului justiției, cultelor și instruc-țiunei publice, — colecțiune critică de documente asu-pra trecutului țărilor române, începând din timpurile cele mai depărtate până la anul 1800, — și din 1865, când, ca primă impulsione, publică monografia sa *Ioan*

Vodă cel cumplit : aventurile, domnia, resboaiele, moartea lui, rolul său în istoria universală și în viața Poporului Român, — lucrare scrisă într'un stil cald și cu mult entuziasm pentru eroul român.

Istoria, s'a zis, că este racla închisă a trecutului unui popor. Nicăiri însă, raclă mai ferecată decât aceea în care zăcea începutul vieții Românilor. Care fură mijloacele pentru a putea pătrunde în ea, care fură metoda și pregătirile?

Conștient de greutatea sarcinei ce-și lua, ca și de spiritul universal al timpurilor moderne, D. Hășdeu lărgi orizontul studiilor sale istorice, asupra țării, până în adîncul antichității, până la obîrșiile străvechilor civilizații, fără luminele cărora nu se mai poate face astăzi istorie. De la viața care însuflețea văile parfumate ale Cașimirului, despre care cântau poeții ca despre o minune cu o eternă primăvară, cu o neîntreruptă înflorire de trandafiri, la coloșii taurini și alati ai Ninivei și Persepolei, de la primiziile exploatare atuncî de Rig-Vede, până la ultima evoluțiune a Bramismului și la poetica imaginație a Budhismului; de la glasul tainic al literilor cuneiforme, care ascundea în ele atîta istorie, până la inscripțiunile punico, — nu fu nimic și nici un semn grăitor al trecutului, pe care să nu-l fi cercetat, întregat și ascultat. Toate descoperirile și studiile linguistice ale unui Burnouf, Oppert, Lepsuis, și ale atîtor alți indianiști, persianiști, egiptologi, orientali, îi fură cunoscute, și numai cu ajutorul lor putu întrevedea firul ideal al originii noastre : fondul dacic, deasupra căruia veniră de se așezară coloniile romane ale marelui Traian, dînd, împreună, de alungul veacurilor, Poporul Român de astăzi. Acestor întinse cunoștințe se datorește, pe de altă parte, că lucrările sale istorice sunt întărite oarecum prin toate științele megieșe, și inspiră încredere și siguranță cititorului, care simte, la fiecare pas, că se găsește pe înălțimele rezultatelor științei, de unde nimic n'a putut scăpa nevăzut.

Privind apoi în jurul său, la ceea ce se făcuse la noi

ca istorie, la norma istoricilor noștri, care luaă mai totdeauna afirmările altora drept bune, fără de a merge până la izvoare, D. Hășdău crezu a nu se putea mulțumi cu date din a doua mână, și, cel întâi la noi, se duse să se încredințeze de adevăr până la cele mai depărtate fântâni. Metoda ce va urma mai târziu în lingvistică, aceea de a privi un cuvânt din toate punctele de vedere și de a se duce cu el până în adincul lui trecut, la sanscrita, o urmează și în istorie. Luă mai întâi la cercetat ceea ce auzis alții asupra unei chestiuni, observă apoi pe ce s'aau întemeiat ei, respică cu minuțiositate temeiurile acelea, și în urmă se îndrepta singur către izvoare nouă, de unde se întorcea cu rezultatul definitiv al cercetărilor.

Mai mult decât atâta. În însăși studiarea fântanelor pe care își întemeia edificiul său istoric, avu a stabili din capul locului deosebiri între autenticitatea și valoarea lor. *Cronicele, memoriile, tradițiile, diplomele, monedele, inscripțiunile, iconografiile*, adică toate izvoarele, trebuiră să fie criticate și clasate mai întâi, în rubrici diferențiale cu divisiunile și subdivisiunile lor, după gradul temeiului ce se putea pune pe ele, și odată criticate, în ele însăși și clasate, fură subgrupate după veacuri și după zecimea veacului, confruntate și comparate pe rînd unele cu altele într'o analiză omnilaterală. Cuvîntul *critică*, alipit lingă cuvîntul *istorie*, era astfel pe deplin justificat: tot ce intra în considerațiile și materia sa istorică era bine cernut de la început.

Cu modul acesta, în timp ce încercările de *Istoria Românilor* de mai înainte cuprindeau o mulțime de greșeli de fapte și o mulțime de lacune, adică nu erau istorie în înțelesul adevărat al cuvîntului, *Istoria Critică a Românilor*, grație solidității temeiului ei, va rămâne, în mare parte, nesdruncinată.

Din punct de vedere general, metoda urmată în această lucrare își are importanța ei. Nicăiri poate mai mult de cît în istorie cuvîntul metodă n'are o mai mare însemnătate, și îndată ce intri mai adinc în chestiune, ea nu mai pare oșioasă, cum pare la o privire superficială. În

adevăr de la metodă atiră ca istoria să fie tratată ca o știință naturală propriu zisă, așa cum s'a încercat s'o facă Buckle, care trase caracterul Indienilor de la orezul cu care ei se hrăniau, și pe al Egiptenilor de la curmale, — făcând pe Dubois-Reymond din Berlin să discute cu Liebig, dacă căderea Imperiului Roman trebuie atribuită faptului de a nu fi fost cunoscut la Romani acidul fosforic, cu ajutorul căruia ar fi putut îngrășa pământul lor sterp, sau împrejurării de a nu fi cunoscut praful de pușcă cu care ar fi putut respinge pe barbari. De la metodă atiră încă ca scopul lucrării istorice ce întreprindem să fie, spre pildă, politica, cum crede profesorul englez Freeman, definind Istoria „ca politica trecutului și politica istoria prezentului“, — definiție făcută pentru întâia oară în Germania de Dahlmann și confirmată de Lorenz, Taine și alții. În sfârșit de la metodă atiră de a trata istoria atât ca știință cât și ca literatură, așa cum au tratat-o mai mulți autori moderni, între care Augustin Thierry, Bruno Gebhardt, Ranke, și la noi, D. Hășdêŭ, „Lumea morală, după D-sa, este în adevăr supusă unor legi sempiternе, fără care istoria ar pierde orice caracter științific; însă de la aceasta este prea departe până la fatalismul geometric; dacă omenirea s'ar mișca cu precisiunea unui orologiŭ, ea ar fi perfectă, ceeace nu este“. Istoria este deci în parte știință, în parte divinație sau artă. Știința ei însă nu se poate confunda cu legile fatale, impersonale ale naturei; timpul, locul, caracterul deosebit al popoarelor, gradul lor de inteligență schimbă faptele sociale. Afară de aceasta, între faptele istoriei și chipul de a le alipi unele lângă altele, spre a scoate din ele secretul legilor și al învățămintelor ce ea cuprinde, este un dar, o putere de închipuire deosebită, fără care nu se pot înlănțui faptele. „Fără divinațiune, zice D. Hășdêŭ, istoria e un fragment“. Fără, prin urmare, de a descoperi spiritul faptelor istorice și intențiunile lor și fără a explica acțiunile ce isvorăsc din ele, istoria nu-i completă. Cu ajutorul acestei creațiuni poetice, ca s'o numim așa, a istoricului, se poate scoate, din confusia

aparentă a faptelor, armonia generală, unitatea lor organică, viața lor, întocmai cum scoate artistul viață din datele operii lui. Pentru cei care susțin că istoria e o știință curată, istoricul divinator, se *coboară* de la știință la literatură; pentru alții, ca D. Hășdeŭ, istoricul acela se *ridică*, din contra, până la artă. Încă un punct. Istoricul trebuie să reproducă în mod indiferent, impasibil, lupta dintre rău și bine, dintre virtute și viciu? Nu, răspunde D. Hășdeŭ, adoptând în aceasta principiul lui Michelet. El trebuie să aibă conștiință, și lucrarea lui trebuie să slujească omenirii ca o lecțiune, împlântându-i admirațiunea faptelor mărețe și desprețul celor ce o înjosesc.

Cu liniile lucrării sale trase astfel de mai înainte, începu a scrie *Istoria Critică a Românilor*. Ce materie cuprinde această *Istorie critică*? S'o rezumăm strins în câteva cuvinte.—Mai întâi ea fixează hotarele *Pământului locuit de Români*. Cât timp întinderea teritorială a unui popor nu e cunoscută cu precizie, însăși viața lui șovăește între lumină și întunec. La începutul Statelor Românești, în veacul XIV, pământul Moldovei era mult mai mic decât al Munteniei, care se întindea până la Bârlad și până la Bacău, cuprinzând și Basarabia de jos până la Marea Neagră. Asemenea Țara Făgărașului, cu titlul de ducat, aparținea tot Basarabilor, ca și Ducatul Amlașului. Istoricii dinainte fusese cu toții în eroare în privința aceasta.

Numai cu o așa de însemnată întindere teritorială se poate explica rezistența Țării Românești la atâtea și atâtea încălcări din partea dușmanilor ei. Numai așa fiind, au putut să înfrunte Basarabii pe niște regi maghiari ca Ludovic cel Mare și Împăratul Sigismund, cei mai tari suverani ai Europei, sau pe un cuceritor vestit ca Țarul sârbesc Ștefan Dușan. În sfârșit, numai așa se înțeleg atâtea episoade glorioase din Istoria timpului care păreau unora ca niște închipuiri.

După teritor, *nomenclatura*, adică explicarea numilor: *Țara Românească, Muntenia, România cea mare, Vala-*

chia, Basarabia, Vrancea. Cu timpul, aceste numiri traducându-se de unii și de alții, au fost, cu saŭ fără intenții ascunse, desfigurate, falsificate. Numele de *Țara Românească* s'a dat totdeauna, cu drept cuvint, trilaterului alcătuit de malurile Dunării la sud, a Temeșului la apus și a Oltului la resărit, adică pământului ce se întinde de jos de la Severin și se tot duce pierzându-se în acea vale a Hațegului, unde Vulturul roman urmărise până în ultimul-i adăpost pe fugindul grifon al Daciei, — din pricină că „aici a fost totdeauna mēduva romānității“. »De la podul lui Traian, *Pons Traiani*, zice D. Hășdeŭ, până la urbea lui Traian, *Ulpia Traiană*, între cele două Căi Traiane, *viae traiane*, una lângă Olt și cealaltă aproape de Temeș, tot petecul acesta de pământ mai conservă încă întipărită pretutindeni sacra memorie a patriarhului naționalității române“...

În privința numirii de *Valachia*, dată Țerii-Românești, se știe cât a fost de discutat cuvintul. Cronicarul Ureche pune urzeala vorbeii *Valachia* pe seama Hatmanului Flac. Laurian îl deriva greșit în *Tentamen criticum*. Nu mai vorbim de părerile străinilor care ne erau ostili. Și cu toate acestea cuvintul e clar și ușor de înțeles, fiindcă la Slavii și la Germani, adică la cele două neamuri mari, așezate de veacuri la coastele Latinității, termenul *v — l — h* se dă tuturor popoarelor eșite din o tulpină romană și îndeosebi Italienilor și Românilor. Vlah e sinonim cu Roman. Țara-Românească a fost prin excelență dar Vlachia saŭ Valachia.

Ce înseamnă însă acel misterios *Ungro*, alipit la numele radical al Valachiei în mai toate formulele voevozilor, și care persistă încă și până astăzi în formula Mitropolitului Țerii-Românești? S'aŭ încercat mai mulți să deslege enigma, fără însă să-i dea de căpătâiŭ. Șincai și Săulescu de la noi, maghiarul Pray, germanul Ghehardi, maghiaro-germanul Engel și mai ales faimosul Rösler, au făcut ipotezele lor, — cei dintâi, naive, reducând interesul cuvintului la scopul Românilor de a se putea deosebi de Vlachia din Tessalia, — străinii, intenționate,

spre a aproba antica suzeranitate a coroanei Sântului Ștefan asupra Țării-Românești. Dar Românii din Muntenia n'aveau nici o nevoie de a se deosebi de Românii din Tessalia, adică de niște frați, care trăiau peste nouă mări și nouă țări, din contră ei ar fi simțit nevoia mai curînd de a nu fi identificați cu Ungurii de alături, prin acel *Ungro*; iar părerea străinilor Pray, Engel, Gebhardi, Rösler, se reduce la absurd prin o singură întrebare, și anume: cum se face că Băssarabii întrebuițau termenul acesta numai în relațiile lor cu Românii, cu Slavi și Grecii, și nicidecum în relațiile lor cu însăși coroana Sântului Ștefan? Dacă ar fi fost o suzeranitate reală a Ungariei asupra României, Ungaria ar fi cerut să i se aducă, în acte, omagiile datorite, și Românii ar fi fost nevoiți să le aducă, și pe de altă parte l-ar fi înlăturat din actele cu alți vecini, ca ceva ce-î înjosea, pe cînd tocmai contrariul se întîmpla în fapt? Numirea de Ungro-Vlachia o avem de cînd cu anexarea Făgărașului la Valachia, fapt ce reiese din o importantă diplomă maghiară, de la 1231, care zice că România de la Severin stăpînea regiunea Făgărașeană încă de pe la 1170.

Dar cum au fost Românii stăpîni pe Făgăraș? Prin cucerire? Prin concesiune? — Românii de la Severin, profitînd de dușmănia dintre Imperiul bizantin și Regatul maghiar, s'au aliat cu Bizantinii și au cuprins prin sabie și foc Ducatul Făgărașului, de unde apoi, mindri de noua lor stăpînire, răpită de sub sceptrul Ungurilor, începură a lipi, în titlul domnesc, cuvîntul *Ungro* pe lingă Valachia, cum puneau, spre pildă, regii normanzi în diplomele lor: *Roy d'Angleterre et de France*. La început deci o formulă a realității exagerate, și mai în urmă, în curs de veacuri, o tradiție a scribilor Curții. Astfel se explică pentru ce acest titlu nu e întrebuițat de domnii Români în diplomele lor adresate Ungurilor, — căci aceasta i-ar fi supărat pe Unguri, — și pentru ce îl puneau ei în relațiile lor cu alte state vecine, ca și în afacerile lor interioare.

Origina numirei de *Muntenia* e cea mai simplă. Ea e

din evul mediŭ și vine de la ideea de loc muntos. Precum Ardealul vine de la ungurescul *erdély*, din radicala *erdő*, care înseamnă *codru*, și prin urmare ar fi ceeace am putea zice *Codrenie*, pe latinește *Silvania*, și în unire cu trans *Transilvania*, tot așa s'a făcut și *Muntenia*, — cuvint întrebuințat și de străinii megieși, nu numai de Moldoveni, cum credeau unii ca Papiŭ.

Numirea de *Vrancea* care s'a dat asemenea Țării-Românești, după cum ne atestă, între altele, balada populară *Mieoara*, punând față în față cele trei ramuri ale tulpinei românești,

Unu-i *moldovean*,

Unu-i *ungurean*,

cum se zice și până astăzi Românilor din Transilvania,

Și unu-i *Vrancean*,

se trage din ramura carpatină numită *Vrancea* și e derivată dintr'o radicală *v — r — n* care trebuie să fi însemnat întru vr'o limbă primitivă *silva*, *nemus*, *saltus*.

Numele de *Vlachia-Mare* se dădea României pentru a exprima gradul de importanță morală și materială a țării față cu celelalte provincii ale Daciei.

În sfirșit, numirea de *Bassarabia*, dată Munteniei în veacurile XIII, XIV și XV, vine de la dinastia Bassarabilor, fondatorii țării, în felul în care Moldova se numia *Bogdania*. — Câte urmări importante nu reies din aceste rezultate dobândite! Vom cita unul între altele: Bassarabia ne arată profunda vechime a dinastiei Bassarabilor pe țărmii Oltului și isbește astfel părerea paradoxalului Rösler, cum că abia pe la 1330 s'ar fi ivit, pentru întâia oară, un Bassarab în istorie. Pentru ca o țară să ia numele unei dinastii și acest nume să pătrundă pretutindenți peste hotare, trebuie să fi trecut timp la mijloc. Apoi nu la 1330, cum crede Rösler, se zicea Munteniei *Bassarabia*, ci, — după cum se vede în cronica polono-latină a archidiaconului de Guesno, contimpuran al evenimentelor de la 1259, care întrebuințează cuvintul *Bassarabeni* în latinește, aproape întocmai cum îl pronunțăm noi în românește, în-

tr'o vreme când în Bassarabia de astăzi locuia oarde orientale de Comani, — glorioasa dinastie a Bassarabilor, Alexandrii, Vladislavii și Mircii, între anii 1200 și 1300, dăduse numele de Bassarabia Munteniei, de la Poarta-de-fer până la Marea-Neagră. Bassarabia de astăzi, adică partea de pământ de peste Prut, facând parte după cele de mai sus, din întinsul voevodat al Bassarabilor, și-a păstrat numele vechi. Dovadă, Miron Costin, care, în poema sa poloneză, zice curat: „Giurgiul și Brăila sunt vecinice amintiri ale acelor domni munteni Bassarabi, care stăpîniseră o parte a Bulgariei și *peste acel țerm al Mării, unde s'a lățit numele Bassarabilor*“...

Prin filiațiunea aceasta simplă, a Bassarabiei din Bassarabi, se limpezesc o mulțime de greșeli și de fantazii, date de unii români și de mulți străini ca etimologie cuvîntului *Bassarabia*. Cantemir, crezînd că Bassarabia vine „poate“ de la Poporul Bessii, luîndu-se după Ptolomei și Materi Praetor, care nu-și dădea bine seamă, face o altă greșală trăgînd pe Bassarabi din Bassarabia, în loc de a deduce pe Bassarabia din Bassarabi. Ca urmare a primei sale rătăcirii, el își închipue că dinastia Bassarabilor își are obîrșia pe malul Ialpuhului, că a trecut mai târziu în Serbia și de acolo a venit la noi la Severin. Dacă însă, asupra primului punct, adică a locului de origină a Bassarabilor, Cantemir s'a sprijinit pe o umbră de dovadă, pe un crâmpei de vorbă a lui Leunclavius, asupra viețuirii Bassarabilor în Serbia, n'are nici măcar aparența unei probabilități. Cantemir se găsea într'o adevărată confuzie, în privința aceasta, din pricina lipsei de izvoare. Greșala lui pleacă de acolo, că *Serbia* sau *Sorabia*, atât de aproape ca asonanță cu *Bassarabia*, a dus pe unii ca pe autorul *Genealogiei Cantacuzinștilor*, pe Nicolai Milescu, Calcocondila și alții, la serbizarea Bassarabilor, și Cantemir consul-tându-i a rămas în părerea lor greșită.

Dar acum ce înseamnă cuvîntul Bassarab? Sulzer crede că Pecenegii, numiți altfel Bissenii, vor fi avut niște robi arabi, și, cum trăiau împreună cu robii lor, li s'a

zis Bassarabî, iar Țereî Biss-arabia saŭ Bess-arabia. Eliad, în versuri încă, își închipue că un căpitan român s'ar fi bătut în *Arabia de jos*, și deci numele lui, *Bassarab*, și numele țerii, *Bassarabia*.

Pure imaginațiuni. În toate timpurile și mai ales în evul mediu, însemnarea unui nume juca un rol mare. Ea dădea loc, în eraldică, la așa numitele *rebusuri*. Sute și sute de familii simbolizau numele lor. Familia *Tremain* se simboliza în o marcă cu *trei-măini*; familia *Plantageniților* într'un vegetal din care se fac măturî, *planta genista*, și așa mai încolo. În colecțiile vechi de steme, precum e cea a olandezului Leviu Hulsius, publicată în timpul lui Mihaiu Viteazul, Muntenia e simbolizată prin trei capete de arabî. Dar stema aceasta nu aparține nicîdecum Munteniei, care era simbolizată, cum se știe, prin zimbru, ci era a familiei *Bassarabilor*, din pricina numelui *Bassarab*, în care semnificarea părții a doua, a lui *arab*, dădea drept la simbolul capetelor de arabî, precum familia Flavia, a cărei însemnare de cuvînt vrea să zică *galbenă*, dăduse Evreilor odată dreptul să cheme pe romani *galbeni*, adică pe limba Ebraică *Edom*.

De la numele *Bassarabilor*, la numele țerii, de la numele țerii, la numele locuitorilor ei, iată drumul urmat de particula *arab*, și pogorit până la poporul nostru, pe care mai toate legendele bulgare și sîrbești, precum și acte diplomatice de a le lor, îl dau Românilor.

Trecut-a această arabizare a Țerii Românești mai departe în Occident? *Cîntul Nibelungilor* răspunde da. Turcii, cu care Românii s'aŭ pus în contact prin veacul XIV, cînd Murad I, groaza Slavilor și a Maghiarilor, a fost cumplit bătut de bătrînul Vladislav Basarab, ne numesc — luat numele de la vecinii noștri Sîrbi și Bulgari — *Kara-Iflach*, adică *arabi-vlachî*, *negri-vlachî*, *kara*, însemnînd turcește *negru*, și *Iflach*, fiind un orientalism, în loc de *vlach*, precum *Ibrail* din *Brăila*. Pe Moldoveni ei îi numesc *Kara-Bogdan*.

Ce legătură are atunci numele *Negru-Vodă*, și ce e

cu legenda lui faimoasă de descălecător în Muntenia ? Se știe că toți istoricii noștri — afară de Laurian care se îndoiește puțin, — și străini ca Engel și Gebhardi, vorbesc cu siguranță de așa zisa descălecare a lui Negru-Vodă din munții Făgărașului la Câmpulung. E însă o fantazie. Radu-Bassarab-Negru, personagiul real, a domnit între anii 1372—1382, când Muntenia era fundată; el e fiul lui Alexandru Bassarab și tatăl lui Mircea Basarab. Personagiul fantastic este rezultatul unei legi istorice, în puterea căreia fiecare popor inventează câte un patriarch omonim sau personifică origina sa primitivă. Grecii au inventat pe un anume *Elen*, cu nepoții *Dor*, *Eol*, *Ion* și *Acheu*; Romanii pe *Romul*, și așa mai toate popoarele. Poporul nostru pune pe Negru-Vodă ca fundator al grandioasei Mănăstiri de Argeș, opera lui Neagoe Bassarab în balada :

Pe Argeș în jos
Pe un mal frumos,
Negru-Vodă trece
Cu tovarăși zece.

Din secolul XV în sus, până dincolo de secolul XII, întâlnim la fiecă zidire, în cronică, la tot pasul câte un *Negru-Vodă*. Ecoul legendei răspundea în toate părțile. E o lege istorică nestrămutată.

Legenda lui Negru-Vodă e în legătură intimă cu întreaga nomenclatură *bass-arabică*. Țara *Arabilor*, a *Negrilor*, cum ne ziceau vecinii, trebuia să aibă un patriarch *Negru-Vodă*. Analele noastre amestecând numele legendar cu cel real al lui Radu-Negru, tatăl lui Mircea cel Mare, au produs o monstruoasă enigmă, care a făcut pe mulți să rătăcească. Epitetul de *negru*, dat Românilor de la Bassarabi, s'a întins, prin veacul X, peste întreg basinul dintre Balcani și Carpați până la Marea *Neagră* — și ea.

Dar în sfârșit, ce înțeles are cuvântul *Bassarab*, acest început al începutului, din care s'a resfrânt atâta peste timpuri și peste spațuri ? Cuvântul *Bassarab* înseamnă „puterile ce un domn are în mâna sa“. El este de a-

ceeași origină cu grecescul βασιλεύς, principe, de aceeași origină cu celticul *bas*, capitan, derivând din sanscritul *b'as* sau *b'az* a străluci, de unde *b'ațtaras*, eminent, și *b'azilas*, erou.

După teritor și nomenclatură, *Istoria Critică* se ocupă de *Acțiunea naturei*, adică de caracterele fizice ale pământului românesc. Și mai întâi, până la ce punct se supune un popor, în bine și în rău, înrîuririi pământului? Unii, ca Montesquieu, explică totul prin climă. Tot ce face și nu face un popor este din pricina acțiunii naturei încunjurătoare asupra lui. Alții, ca Helvetius, neagă complet acțiunea naturei, și pun totul în însușirile neamului și a cârmuitorilor lui. Toți au dreptate și nici unul n'are dreptate. Ginta, instituțiile, ideile sau bărbații mari, plus acțiunea naturei, iată factorii care hotărăsc de soarta unui popor.

Care a fost natura pământului românesc în diferitele epoci ale istoriei? Sub Erodot, cu patru secoli înainte de Hristos, Piginii aveau cai pletoși, — Agatirșii și în parte Sciții, albine, — între Nistru și Dunăre erau șerpî, — în Țara Neurilor, lupi, — de la Nistru până la Olt era regiunea agricolă a Sciției, unde se cultiva griu spre vînzare, întocmai ca în timpul de față. În vremea lui Ovidiū, și prin scrierile lui, aflăm ernele friguroase și geroase de astăzi, când »înghieța barbele, înghieța vinul, înghieța Dunărea, înghieța însuși Pontul«; aflăm »mlaștinele, apele băltoase, cerul copleșit de emanațiuni«, cuiburi de miasme, dând frigurile cele mai pernicioase, — influențe triste care au strivit constituția delicată, de miază-zi, a poetului, punînd capăt zilelor lui în floarea bărbăției. Căci acțiunea mlaștinelor asupra unui popor e dezastroasă. Toți higieniștii recunosc că ele sting populațiunile ce le locuiesc. Pilde sunt ne-numărate. În Franța numai mlaștinele de la Brouage au zecuiit de 20 de orî populațiunile de la Rochefort. În Italia orașele Brindisi, Aculea, Acera s'au stins. Pliniū cel bătrîn citează 12 orașe în Dobrogea, înghițite toate de miasmul palustru.

Ce alt neajuns mai suferiau locuitorii părților acestora? Duceau lipsa de lemne, răspund textele vechi, din care pricină locuitorii din Dobrogea și din România inferioară trăiau în bordeie ca și astăzi.

S'ar putea zice dar, că din vechime și până astăzi nu s'a schimbat nimic fundamental în climatologia și în topografia Munteniei. Aceleași condițiuni atmosferice și telurice. Oltul împarte Țara-Românească în două mari regiuni, dintre care în cea de a dreapta lui precumpănește plaiul asupra câmpiei, de a stînga lui câmpia asupra plaiului, concurând fiecare a desvolta tipuri materiale și morale deosebite unul de altul. În cea dintâi, în regiunea cis-olteană, activitatea omenească degenerază prin miasmul mlaștinilor, prin extremul frig și extrema arșiță, prin torentele de năvălitori barbari, în cealaltă, care ese din drumul barbarilor și unde bălțile lipsesc, acțiunea omenească ajunge la un înalt grad de rezistență vitală. Astfel se explică progresul Bassarabilor și al Românilor din Oltenia, care au fost izvorul de viață vie al Românismului întreg.

Iată, în substanță, cele trei colosale paragrafe ale *Istoriei Critice a Românilor*. Așa cum sunt ele presintate aici, ca niște schelete părăsite de viața ce le însuflețea, spun cu mult mai puțin decât în realitate, trec peste imensa erudițiune răspândită în ele, peste descoperirile istorice care le iluminează la fiecare pas, peste foarte multele restabiliri de texte, prezentate ca digresii, peste chipul cum se fixează, pentru întâia oară, în ele, popoarele dunărene antice, — cu 4—500 de ani înainte de Christ, — peste o mulțime de legi istorice originale, peste etimologiile nenumărate ale orașelor și riurilor mari ale Țării, peste dovezile amănunțite, care alcătuiesc superioritatea producerilor pămîntului românesc—cum era aurul nostru din vechime, peste Mănăstirile vechi și legendele noastre, cercetate toate pe rînd și cu un lux extraordinar de izvoare, peste puterea de argumentare din ele și prodigioasa asociație de idei ce se resfiră în desfășurarea acestor argumente, ca și peste o mulțime

de observații ingenioase, aruncate în cale, și tot atâtea comparații pline de lumină și răspunsuri la controverse.

Nu putem însă să nu menționăm două din aceste răspunsuri: unul, făcut la teoria slavofililor, care, ca Schaffarik, Kantancsich, Czertkov și alții fac cas de numirile slavice din România, spre a deduce slavonismul Românilor. Dar slavonismul la noi, fiind adoptat și prin oficiu și prin cirilism, timp de șapte veacuri, și prin religie și prin modă, având prin urmare o acțiune *legală*, deveni *permanent*. Poate încă, date fiind împrejurările, ne-am slavizat prea puțin, față, spre pildă, de germanismul Boemilor, unde n'a lucrat decât moda. La noi, dacă un proprietar avea o moșie pe apa *Repedea* și căpăta o confirmare domnească cu termenul tradus de *Bistrița*, mai putea oare — de frică de a nu pierde pământul — să schimbe numele apei? Așa cu *Dimbovița*, cu *Ialomița*, cu *Prahova*, cu *Cricovul* și altele.

Al doilea răspuns e cel dat celebrei teorii a lui Rösler, care susține, cum se știe, că Maghiarii, Sârbii, și cine mai știe ce popoare, sunt cu toții mai indigeni decât Românii la poalele Carpaților. Afirmarea istoricului vienez se întemeiază pe: 1) asemănarea între limba română și cea albaneză, și 2) pe lipsa totală a elementului gotic din graiul românesc. În privința primului punct răspunsul e ușor. Limbele româna și albaneza sunt două elemente de o potrivă traco-latine și deci firește au asemănare între dînsele. Fiecare din ele însă s'a dezvoltat pe o cărare individuală, neatirnată una de alta. Nici Albanezii n'a împrumutat de la Români latinismele lor, nici Românii de la Albanezi latinismele lor. Erorile lui Rösler provin adesea din faptul că dînsul nu știa românește; explica vorbe ca „*șirte-Mărgărite*“ din basmele românești prin „noțiunea *Girtje* a Camoezilor“, când se știe de orice copil că *Înșiră-te Mărgărite* e compus din verbul a *înșira*, din pronumele *te* și din substantivul *mărgărit*, câte trele latinești venind din *in-seriem te (dispone) margarite*. — Cât despre lipsa elementului gotic din limba noastră, ea se explică prin aceea că

naționalitatea română s'a născut și s'a dezvoltat în Oltenia până în valea Hațegului, fără să fi fost vr'odată în contact cu Goții propriu-zisi care domniau peste Prut, și nici cu ramura gotică a Gepizilor care domniau în Serbia. La Slavii de peste Prut sunt cuvinte gotice, și Schaffarick găsește cele mai multe cuvinte gotice la elementul bulgăresc și serbesc, adică la slavii de peste Dunăre, unde Rösler ne caută anume pe noi, fiindcă nu posedăm în limbă elemente gotice. Această procedare, zice D. Hășdău, se poate traduce astfel : pleacă la Turci, dacă nu vrei să înveți turcește, și de nu vei ști turcește, e sigur c'ai venit de la Turci! Patriotismul exagerat al teutonului Rösler de a vedea strămoși goți pretutindeni, l'a rătăcit. „Patriotismul e bun ca prim îndemn la lucru, dar odată pus să faci istorie, trebuie să te gîndești numai la adevăr. A sacrifica adevărul, este a zice adio istoriei“.

Sunt toate punctele atinse sau rezolvite în această lucrare pe deplin fondate? Nimeni n'ar putea s'o afirme. „Erorile se justifică prin împrejurări, zice D. Hășdău, și totul e relativ“. Viitorul singur va alege ceea ce va trebui să rămîie nestrămutat în ea.

Ca stil, sunt într'insa pagine de o reală frumuseță, pe lângă claritatea și vioiciunea care o străbat de la un capăt la altul. În unele chestiuni, e adevărat, n'a ținut o măsură dreaptă dezvoltându-le cu mult mai pe larg decât pe altele, așa că cititorul, la prima lectură, se regăsește cu greu în ele, fiind dus în amănunte de o subtilitate și de o erudiție ce-l fac să piarză oarecum terenul de sub picioare. Mai mult. Capitolele par la prima vedere izolate ca niște monografii singuratice. La toate aceste observări, a răspuns D. Hășdău de mai înainte. „Nesiguri de ziua de mâine, ne-am crezut datorii a da fiecărei porțiuni mai substanțiale a vastului întreg atîta obiectivă rotunzeală, încât să poată fi considerată ca o cămăruță gata de locuit, pe cînd celelalte

se mai lucrează încă, și cine știe, dacă Meșterul Manole nu va cădea de pe schele !“

Meșterul Manole n'a căzut de pe schele, cum se temea poate odată, precum nici lucrarea sa întreprinsă pe o scară colosală, nu i-a răpus puterile, cum se îngrija la început, când zicea : »Tot ce ne îngrozește este ca nu cumva munca și voința să fie covârșite prin sărăcia puterii“. Nu-i mai puțin adevărat că opera sa a rămas numai începută. Pentru orî cine o studiază vede însă că, cu toată forma ei fragmentară, această lucrare are o concepție fundamentală, care o caracterizează și-i hotărăște valoarea. În cele două mari țeluri urmărite, și anume în criticarea fîntănelor, a faptelor și tradițiilor, pe de o parte, și în filosofia istoriei, adică în învățămintele ce tragem din legile ei științifice, pe de alta, — ea este, ca toate lucrările oamenilor de idei, — o brazdă luminoasă, trasă în drumul viitorului. Alții mai tineri vor putea pași mai departe și mai cu siguranță în calea arătată cu atîta putere și cu atîta originalitate de întemeietorul *Istoriei critice a Românilor*.

III

Dacă istoria unui popor e comoara lui închisă în racla trecutului, limba e comoara lui vie și mișcătoare. În limbă stau strînse de la cele dintăi gingurități ale copilăriei, de la cele mai ferbinți accente de dragoste ale tinereții până la cele mai înviorătoare accente de bărbăție, până la cele mai înțelepte cuvinte ale bătrîneții. Sunete de iubire, de vitejie, de poezie, de pilde adînci, ea le păstrează pe toate în sînul ei, și, ca o bună mamă, ne desmeardă cu ele, ne îmbărbătează la nevoie, ne farmecă, ne entusiasmează. Limba unui popor e bogăția și onoarea lui, e orgoliul și viața lui.

Dar, ca orice organism viu, limba e alcătuită din o mulțime de elemente ascunse, și pe care numai știința le deosebește și le pune în evidență. Peste cîte frumuseți și peste cîte tradiții misterioase nu trecem noi, cînd

rostim o singură frază! În deosebi limba română, ca cea mai tineră dintre surorile latine, păstra în ea o mulţime de taîne. Cercetările filologice de mai înainte, atât cele făcute de străini cât şi cele făcute de români, erau, în mare parte, neconforme ştiinţei moderne. Un Hieronymus Megizer, profesor la Lipsca, pe la sfârşitul veacului XVI, mergea până să confunde limba română cu limba chineză. Mulţi alţi filologi ne luaă drept slavî. Şi nu numai diletanţii veacurilor trecute, dar chiar oamenii cu învăţătură, după vremea lor, cum era Adelung, mort la începutul veacului nostru, linguistul care a urnit studiul filologiei din empirismul de mai înainte îndreptându-l spre adevărata ştiinţă istorică comparativă. Cei mai mulţi, însă, erau nedumeriţi, ridicau din umeri în faţa unei formule de tatăl nostru românească, nu ştiaă bine ce să zică în privinţa originii ei. Chiar acei rari de tot, ca Hervas şi Vater, care s'au pronunţat pentru origina latină a limbei române, au făcut-o mai mult printr'un fel de divinaţiune, decât prin o observare ştiinţifică fundată. Sulzer credea că slavismele din limba română sunt introduse de nevoia amorului românilor, care, venind în Dacia fără femei în deajuns, au trebuit să se adreseze femeilor slave, în limba slavă, spre a fi iubiţi de ele; de acolo cuvinte ca : dragoste, iubire, ibovnic, toate de origine slavă, şi nici unul, în materie de sentiment sexual, de origine latină. Tot aşa şi cei care se ocupaseră la noi cu limba căzuseră ei înşişi în greşeli şi rătăcirî. Învăţatul Cantemir credea că palatizarea labialelor din dialectul moldovenesc (ghine din bine, chicioi din picior, miel din miel) provenea din graiul particular al femeilor, care l-au transmis apoi bărbaţilor.

Orice fantazie intra în capul cuiva, o trecea numai decât ca teorie ştiinţifică. În mintea lui Klain, lui Şincai, Petru Maior, Cipariu, Laurian şi Maxim intrase ideea latinizării pe de a întregul a limbei române, idee care crescua gradat pînă ce, la ultimii ei susţinători, ajunse o adevărată monstruositate. Dacă Klain, în *Elementa*

linguae daco-romanae sive valachicae (1780), s'ar fi mulțumit cu constatarea adevărului și punerea în relief al fondului real al limbei române, spre a răspunde celor ce ne contestaū origina latină, ar fi fost și bine și destul. Dar, el, primul aplicator al acestei idei, voi a îndepărta tot ce se infiltrasă în limba română ca vorbe străine, adică, pe de o parte, a mutila limba, iar pe de alta, a corecta formele de azi ale limbei — rezultatul unei evoluții de veacuri — după cele respective latinești, și încă clasice, nu cu idioma vulgară latină care servise limbei române drept substrat, — prin urmare o îndoită greșală ¹⁾.

Odată direcția luată rău din loc, ea se tot duse într'o parte. Ca mulți legiuitori de pe atunci, și în multe alte materii, credea și Klain că limba unui popor atirună de regulile ce i le fac gramaticii și lexicografii, și că, odată arătată o direcție oarecare, limba se schimbă, după ea, cu timpul. Nimănui nu-i dădea în cuget că graiul omenească urmează o dezvoltare înconștientă într'un popor, că această dezvoltare își caută de drum contra tuturor împotrivirilor gramaticii, și că a voi să schimbi limba este a voi să schimbi organele unui corp, să le adaugi sau să le tai cu scop de a îndrepta corpul. După Klain veni Petru Maior, care, în *Lexiconul de la Buda* și în *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, deși se arată mai în curent cu știința în unele, îndreptând greșala lui Klain și Șincai, în privința originii limbei române din clasică latină, trăgând-o din latina populară, totuși împinse acest adevăr la altă extremă, încât îl falsifică. El ajunsese la părerea că nu limba românească e fiica limbei latine clasice, ci dimpotrivă că „limba românească e mama limbei celei latinești“. Mai târziu, Laurian în *Tentamen Criticum*, continuând vechea direcție greșită, îndepărtează încă și mai mult vorbe curate și vechi românești din limbă, reconstruind-o după anume legi, și ajungând la forma ce, probabil, ar fi a-

¹⁾ L. Șăineanu, *Istoria Filologiei Române*.

vut-o limba română în veacul XII, adică fixând limba grăită astăzi la stratele dispărute de-acum 800 de ani! Era a duce, a împinge principiul fecund al reconstruirii științifice a prototipurilor la extremul lui, a-l împinge la ridicul. Veni, în sfârșit, Cihac, care făcu să predomine limba slavă în limba română.

În mijlocul acestor tendințe greșite, fie ale etimologiștilor, fie ale fonetiștilor, apărău D. Hășdău, care, profitând atât de rătăcirile înaintașilor săi, cât și de rezultatele muncii lor, aplică datele progresului științei asupra limbei române. Și lucrul era natural; mai întâi, fiind că bazele științei linguistice n'au fost puse decât abia în veacul nostru, — prima lucrare expunătoare de legile fonetice ale tuturilor limbelor fiind *Gramatica comparată* a lui Bopp, — și apoi, pentru că, cum zice foarte adevărat Max Müller ¹⁾, istoria fiecărei științe trece prin trei perioade sau faze deosebite: perioada empirică, perioada clasificării și perioada teoretică. Trebuia dar să trecem și noi prin perioada empirismului, pentru a putea intra în faza de astăzi a clasificării. Se știe, în adevăr, că, de 50 de ani încoace, caracteristica noastră e descoperirea tuturilor izvoarelor care alcătuiesc viața poporului român, și clasificarea lor. De la limba și poesia populară, care trăia prin munți și sate, până la documentele și textele vechi de orice natură care zăcea pierdute prin mănăstiri și prin archive, toate au fost și sunt neconținut scoase la lumină și clasificate.

Studiind istoria Românilor, D. Hășdău a fost nevoit să aprofundeze limba noastră pentru a împrăști, pe cât cu putință mai mult, negura originelor. „Limpezind perioadele cele mai obscure din istoria română, zice D-sa, mi s'a întâmplat adesea a da peste unele intervaluri atât de sterpe, în cât nici o diplomă, nici un text, nici o rămășiță plastică nu putea să satisfacă frământările minții mele. Atunci am recurs cu desperare la limbă, consul-

¹⁾ *Știința graiului*. Trad. franc., Georges Perrot.

tând-o după metoda comparativă, și pe dată se spărga în tunerecul ¹⁾“.

Odată intrată în filologie, imaginația sa găsi o mină mai bogată de exploatat, un teren mai potrivit avîntului ei firesc. Pe când, în istorie, faptele i se puneau adesea de-acurmezișul drumului, în filologie orizontul era aproape neîtermurit. Cu o rivnă și o ardoare fără exemplu la noi se puse decî, pe studiul limbelor, începînd de la elementele primordiale ale graiului sîlbatecilor, de la sunuri automate, de la exclamații și imitații, și ridicându-se mereu, ca pe ramurile unui trunchi, la forme din ce în ce mai analitice și mai abstracte, ajungînd cu evoluțiunea și transformările lor la limbele literare și naționale. În acelaș timp studiă istoria naturală a sunetelor în raport cu gîndirea omenească, istoria gramaticii și genealogia cuvintelor, și gradat istoria limbelor formate. Paralel cu toate acestea, întinse cercetările sale asupra tuturilor documentelor lingvistice privitoare la idioma noastră. Astfel, în 1871, studiă în Belgrad textele vechi în biblioteca națională sîrbească, unde află „cel mai vechi text biblic în limba română : capitolul XXVI din Levitic, scris probabil pe la 1560. Ceva mai târziu descoperi în biblioteca Universității din Pesta : *Dictionarium Valachico-latinum*, manuscript necunoscut, și prima parte din *Pravila* lui Matei Basarab, documente prețioase din punct de vedere lingvistic. Visită bibliotecile din Bulgaria, pe cele din Londra, — unde studiă mai mult timp și zi cu zi în British-Museum *Evangiliarul românesc*, transcris de Radu Gramaticul la 1574, extrăgînd din el tot ce i se păru interesant sub raportul filologic, fie ca archaisme lexicale, fie ca fonetică, fie ca forme gramaticale, ca sens, ca sintaxă, ca frazeologie, — dovezi cu toatele, că, pe la jumătatea veacului XVI, străbunii noștri posedau o literatură religioasă destul de înaintată. Altădată, dădu, în biblioteca Academiei din Cracovia, de colecțiunea de documente a cele

¹⁾ *Lecții de filologie comparativă, Columna lui Traian. 1877.*

brului istoric polonez Adam Naruszevicz, în care află aproximativ 2000 de documente privitoare la Țările Române.

Oriunde se arata un obiect vechi c'o inscripțiune dubioasă, obiect pe care străinii îl luaă drept avutul lor, cerceta dacă nu cumva era avutul nostru răătăcit. Și nu odată a aflat că era tocmai românesc. Astfel fu cu faimosul *Patrafir de la Stănești*, — pe care I. Kukulievich Iakcinski, un învățat slav, aflându-l în sudul Dalmației, la Mănăstirea Banja, îl dădea ca un vechi monument de artă slavică, de pe la 1114, iar Miklosich, un mult mai celebru slavist, îl punea, într'o lucrare a sa din 1858, în fruntea monumentelor privitoare la istoria Serbiei, Bosniei și Ragusei. D. Hășdēū, în urma unor indicațiuni generale date de canonicul Cipariu, demonstră, în mod convingător, că era un obiect de artă românească și că numele din inscripțiunea lui nu era altul decât numele lui Stroe Buzescu, vestitul general al lui Mihai Viteazul, care depusese patrafirul în Mănăstirea Stănești, clădire făcută de Buzești în districtul Vilcei. Cercetă tiparul la Români în veacul XVI, și aduse lumină, mai ales pentru perioada a doua și în parte pentru a treia a acestui veac, — de la 1540—1570.

Cu ajutorul acestui capital de cunoștințe și descoperiri, prinse a scrie în *Columna* articole filologice de o importanță și de o originalitate escepțională. În această îndrumare a sa, pururea în lumea noului și a necunoscutului — semnul celor puternici — întilnim nu numai dovada unei științe aprofundate și a unei pătrunderi rari, dar până și un fel de frumuseță particulară. Dacă comparația n'ar părea prea romantică, l'am asemăna cu una din acele figuri legendare din basmele noastre, care porneau pe cai înaripați în fundul lumii, bătând azi la o poartă, mâine la alta, și întrebând necontenit: unde e închisă fata cu totul și cu totul de aur, pe care o văzuse în vis. Fata cu totul și cu totul de aur era, de astădată, origina poporului român. Astfel, dacă am lua una din nenumăratele sale între-

bări, spre pildă, cum scriaŭ *Românii pînă la 1500*, am vedea cât de aproape de adevăr e comparația noastră. Problemă paleografică absolut necunoscută, ipoteza alfabetului dacic, adică a alfabetului împrumutat de la Daci de către colonii latini veniți la Dunăre, e tot atât de interesantă pe cât și de frumoasă. Pornind de la un alfabet al Secuilor, prin o sumă de deducțiuni și inducțiuni, unele mai ingenioase decât altele, prin nenumărate indicii istorice, prin o mulțime de comparații cu ieroglifile antichității, cu literile feniciene, sanscrite, albaneze, umbrice, protoebraice, samaritene, himiari-tice, protoarabice, cu un cuvînt, semitico-ariene, ajunge la ipoteza alfabetului străbunilor noștri: Secuii aŭ venit din Urali, pentru a primi acest alfabet de la Români; Românii aŭ venit din Alpi pentru a-l primi de la Daci; Dacii îl iaŭ de la Fenicieni, Fenicienii de la Egipteni, Egiptenii de la cine știe câte alte popoare de mai înainte!

Acum, nu e în ipotezele de felul acesta, ca și în reconstrucțiunile sale etnopsichologice și folkloriste, și o mare doză de închipuire? Neapărat că da. Pe cele mai multe din ele însuși D. Hășdău nu le dă decât cu sfială, spunându-ne că, „Ipotezele sŭnt ca acele figuri ce trec în murgul serii și în care noi recunoaștem pe cutare saŭ cutare individ, adesea reușind a ghici, dar uneori amăgindu-ne, căci lumina se îngină cu întunerecul; însă orice recunoaștere de această natură, fie ea nemerită saŭ nu, rămâne în suspensiune pînă ce se face ziuă, și numai atunci se vede“ ¹⁾. Aruncat însă, pe o cale nedestelinată de loc, a trebuit, cum zice tot D-sa „de a nu se teme de rătăcirea pe care marele Grim o numește curagiul erorii.“ Cine nu știe însă că sŭnt erori adesea mai mari și mai fecunde decât adevărurile banale!

Numit în 1873 profesor de filologie la Facultatea de litere din București, începu lecțiunile sale în toamna anului 1874, inaugurând studiul filologiei comparative, așa cum se preda în străinătate, adică ținînd seamă

¹⁾ *Cursul de filologie comparativă, Columna lui Traian. 1877.*

de descoperirile dobândite prin descifrarea monumentelor vechi ale literaturilor egiptene și mesopotamice și de toate celelalte rezultate ale științei limbei. Exemple luate din graiul nostru ilustrează legile și principiile științei; cuvinte ca *Doîna*, pe care o derivă de la străbunii Daci, și, neapărat cu ea, și genul poetic al doinei; locuțiuni românești ca: *a căuta nod în papură*, *a sbura ca gîndul*, și multe altele, erau căutate, în filiațiunea lor, dealungul veacurilor trecute, până unde i se părea că întilnește licărind în lumină, ca niște isvoare, origina fiecăreia din ele.

În 1875 scoase: *Basme, orații, păcălituri și ghicitorii*, adunate de I. C. Fundescu. La 1876: *Baudoin de Courtenay și dialectul Ressia*. În anul 1877 fu ales membru al Academiei Române, și publică *Zina Filma, Goții și Gepizii în Dacia*, studii istorico-lingvistice, și, în anul următor, *Obiceiurile jùridice ale Poporului Român*.

Tot în 1878 începu a da la lumină *Cuvinte din bătrîni*, coprinzînd, în volumul I, limba română vorbită între 1550—1600, și, în al doilea, cărțile populare ale Românilor în secolul XVI, în legătură cu literatura populară nescrisă, studiū de filologie și de folkloristică comparativă, în care Hugo Suchardt, cunoscutul filolog german, întilnește »pătrunderea și erudițiunea D-lui Hășdeŭ, puse în evidență în modul cel mai splendid.« Tot aici se studiază pentru întîia oară influența bogomilismului asupra celor mai vechi texturi literare și se urmărește propagarea și înriurirea ideilor eretice asupra unor elemente orale ale literaturii populare. (*Cucul și Turturica, Povestea numerilor*).

În 1881 publică *Psaltirea românească de la 1577 a diaconului Coresi*, reproducă cu un studiū bibliografic și un glosar comparativ.

Aceste studii filologice serioase, ca și cele care vor mai urma, vor servi, între altele, și străinilor drept o bază solidă de cercetare asupra limbei române, înlăturînd erorile lor de mai înainte, pornite fie din fantazia

lor proprie, fie din slavismul unor români sau din subiectismul etimologiștilor noștri.

În anii aceștia întâmplându-se războiul nostru cu Turcii, o evoluțiune se arată în concepția politică a D-lui Hășdău. Faptele glorioase ale Regelui Carol umpluse de admirare inimile tuturor Românilor. Ele întemeiau cât mai puternic dinastia, ademenind chiar și pe cei care odinioară fusese contrarii ei. Luat de acest curent și încredințat, pe de altă parte, ca nimenea altul, că fazele prin care trece istoria unui popor au rațiunea lor de a fi în însăși firea lucrurilor, și că nu se poate munci cu spor în folosul țării sale decât primind condițiile ei de existență, D. Hășdău deveni dinastic.

În 1886, când începu publicarea grandioasei sale lucrări *Etymologicum magnum Romaniae*, care face dată nu numai în activitatea sa literară, dar în întreaga noastră mișcare intelectuală, puse pe prima ei pagină numele Regelui Carol, cu cheltuiala căruia se făcu lucrarea.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Pentru a-și întemeia dicționarul său pe toate izvoarele limbei, publică un cestionar, adresat învățătorilor și preoților de sate din țară și din provinciile române, coprinzând peste 200 de întrebări atingătoare de obiceiurile pronunției, adică de fonetica populară, temelia *Dialectogiei*, și de credințele intime ale poporului, de datinile, pornirile, suferințele și bucuriile lui, adică de ceea ce numește ca vorba engleză *Folklore*. Răspunsurile lor alcătuiră o parte din materia primă a fiecărui cuvânt, în privința limbei vorbită azi în popor. Pentru tradițiile vechi populare, câțiva tineri care îl secunda, căuta, exemple de întrebuițarea cuvântului în colecțiile folkloristice, în autori și texturile vechi, în autori populari moderni. Și unii și alții erau ca niște lucrători de mine, săpând fiecare în cariera lui, iar rezultatele cercetărilor lor veneau sub mâna maestrului care alegea ce avea de ales, înlătura ce-i părea nefolositor, scoatea oarecum metalul și arunca sgura, întocmind, în

urmă, monografia cuvîntului și armonizând toate elementele ce-l formău.

Metoda urmată în *Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor* fu întocmită din preceptele maiștrilor moderni ai filologiei comparative: Pott, Benfey, Ascoli, Kuhn, Curtius, Corsen, Schleicher, Max Muller, Schmidt, Diez, Miklosich și alții. Ea întrunește următoarele șase condiții:

1) *Bibliografia cuvîntului*, adică cunoștința mai întâi și prezentarea a tot ce s'a scris asupra cuvîntului;

2) *Literatura cuvîntului*, adică înfățișarea texturilor românești mai însemnate care cuprind acel cuvînt;

3) *Cronologia cuvîntului*, adică coborîrea pe scara vremii spre limba sanscrită, — după ce se va fi restabilit, prin comparația dialectelor și a limbelor surori, aspectul cel mai vechiu fonetic și logic al cuvîntului;

4) *Fonetica cuvîntului*, adică păzirea legilor de corespondență a sunurilor din limbă în limbă;

5) *Paralelismul cuvîntului*, adică sprijinirea oricărei schimbări sporadice sau nu destul de evidentă, fie în forma, fie înțelesul cuvîntului, prin alte cazuri analoage, și

6) *Migrațiunile cuvîntului*, adică, când e vorba de un cuvînt românesc care există și la alte limbi eterogene, a nu hotări care limbă l'a luat de la care, decât numai după ce se va fi cercetat istoricește obîrșia lui.

Această metodă era pe cât de largă pe atât și de nouă.

Littre, deși întrebuintează cuvîntul »istoric« în titlul *Dicționarului* său, — mărturisind că ideea de a cita exemple din istoria literaturii franceze, în loc de a cita exemple arbitrare, i-a venit de la Voltaire, — urmează însă un plan cu mult mai restrîns. Cât despre dicționarele de la noi, mai toate adoptase metoda îngustă, bilinguică, cel mult trilinguică, din perioada empirică a filologiei comparative. Luaū cuvîntul românesc și-l găseau o asemănare în limba latină sau greacă; cam în atîta sta toată știința din ele. Supunerea asemănărilor unor legi de tranziție a sunetelor, cercetarea filiațiunii cuvintelor în întreaga scară a prefacerii lor,

ținerea în seamă a elementului istoric, adică urmărirea cuvintelor în monumentele vechi ale limbei române, în Coresi, în Dosofteiu, Varlaam, Cantemir, în producerile populare, toate acestea și altele erau inovații. Accepțiunile cuvintelor »etimologic«, »istoric«, »poporan«, din titlul *Dicționarului* D-lui Hășdău, erau întinse în măsură cu sfera științifică actuală a lingvisticei, făcându-le să cuprindă nu numai derivația lexică ca altădată, ci și derivația sintactică, fonetică, ideologică și morfologică a cuvintului; dându-ni-se dinainte toate particularitățile, toată viața cuvintului, făcându-ne să-l vedem oarecum născându-se, crescând, prefăcându-se cu timpul, schimbându-și înțelesul și constituția, înălțându-se în mintea scriitorilor artiști, mlădiindu-se după simțirea poporului român în poesia populară. Mai ales în partea aceasta a limbei populare, culeasă din graiul și poesia poporului, *Etymologicum Magnum* deschide o cale nouă și plină de interes. Se știe cât era de oropsită limba populară mai înainte, și se știe de asemenea de ce interes este astăzi studiul ei pentru viața unui popor. În afară de lămuririle lingvistice, ea dă istoricilor și psihologilor universală caracterizarea popoarelor, cum stilul dă caracterizarea indivizilor. Pentru noi Românii în deosebi, care avem o literatură populară atât de bogată și atât de felurită, și care, cu toate acestea, umblăm neconținut să împrumutăm formulele estetice ale literaturilor străine, ignorând că adevăratele formule se găsesc în tradițiile poeziei noastre naționale, — studiul limbei populare are o și mai mare importanță. Căci nu trebuie să uităm un lucru care, din nenorocire, e uitat adesea de cei ce ne pun neconținut în față modelele literaturilor clasice, — că într'o poezie intră două elemente: cel întâi, e elementul național, autochton, care dă particularitatea, originalitatea poeziei, și numai în urmă, și ca o condiție mai târzie, intră elementul cosmopolit și general al artei universale. Și cum poporul român n'a intrat încă într'o literatură autonomă, cu un ideal autonom, răsărit din geniul său propriu, cei care, ca D.

Hășdeŭ, aŭ arătat izvorul adevărat, aŭ adus un serviciŭ imens ideilor literare.

Neapărat, aici nu putem să cităm nimic din *Etymologicum magnum* pentru a ne da seamă de bogăția cunoștințelor din el, cum nu putem nici măcar resuma diferitele cestuini și principii filologice aduse și desbătute cu ocazia fiecărui cuvint. Un principiu însă, care poate e cel mai de căpetenie, al cărui originalitate și putere le întrece pe toate, ni-e cu neputință a-l trece cu vederea. Acesta e principiul circulațiunii cuvintelor, formulat pentru întâia oară de D. Hășdeŭ. In ce constă acest principiu? El nu e altceva decât principiul circulațiunii din Economia politică, adică mișcarea productivă a valorilor, aplicată la lingvistică. In baza lui, două cuvinte identice sub alte raporturi, represintă totuși niște valori foarte disproporționale. Iată, spre pildă, o piesă de un leŭ care circulă într'o zi de 10 orî din mână in mână, servind pe fiecare din cei care aŭ avut-o, un moment, cu un schimb de marfă sau de obiecte. Această piesă a făcut serviciul a 10 lei, fiindcă cu ea s'a făcut 10 cumpărături in șir. Iată încă o piesă de un leŭ, pe care cineva o ține ca ban al pungii. Acest leŭ nu face nici un serviciŭ. „Intocmai in același mod, din două lucruri lingvistice de o valoare intrinsecă identică, unul poate să aibă o valoare utilă inzecită și chiar înșutită decât celalalt, dacă in graiul comun al poporului circulează de zece sau de o sută de orî mai mult in același interval de timp“.

Aplicațiunea principiului *circulațiunii cuvintelor* are mai ales pentru noi un interes deosebit. In adevăr Cihac zicea: „L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un *cinquième* de son vocabulaire, tandis que l'élément slave y entre pour le *double* ou pour $\frac{2}{5}$ à peu près...“.

„Și mai departe: „Les éléments turcs presque un *cinquième* du vocabulaire roumain...“ ¹⁾.

¹⁾ Cihac, *Dictionnaire d'éthimologie daco-romane*.

Cu alte cuvinte, închee D. Hășdëu, limba română se compune, după Cihac, din $\frac{1}{5}$ latină, $\frac{1}{5}$ turcă și $\frac{2}{5}$ slavice, afară de $\frac{1}{5}$ eterogenă. Ei bine, adaugă D-sa, nici în Dobrogea, unde influența slavică și cea turcă au fost mai mari ca pretutindeni, aritmetica lui Cihac nu se potrivește. Și luând o doină dobrogeană, *Vara vine iarna trece..*, ne o arată alcătuită întreagă numai din latinisme, fără nici un amestec străin, pe când e cu neputință a găsi un cântec românesc, o frază românească de 4—5 linii, în care toate cuvintele să fie numai slavice sau numai turce. Slavismele și turcismele în *circulațiune*, adică în activitatea vitală a graiului românesc, se perd aproape *cu desêvirșire* față cu latinismele.

Dar *Magnum Etymologicum* nu presintă și el, cu toate precauțiunile ce s'a luat, neajunsuri? Care-i lucrarea desêvirșită eșită din mână omenească! În cele din urmă, s'a discutat în destul părțile acestei lucrări care dau ocazie criticei. Imputarea cea mai mare, ce i s'a adus, a fost vastitatea planului îmbrățișat și imposibilitatea de a fi executat. În 10 ani nu s'a făcut decât o singură literă, litera *a*, alcătuind două mari volume de peste 2000 pagine *in quarto*. Dacă am considera însă, greutatea unei asemenea lucrări, în starea lucrurilor de astăzi de la noi, când documentele literare sunt încă în mare parte necunoscute; dacă n'am uita că litera *A* este cea mai avută la noi; că, spre pildă, cele cinci volume ale *Dicționarului lui Littré*, cu toate izvoarele pregătite ce le-a întâlnit în literatura franceză, și cu toți numeroșii colaboratori ce a avut Littré, au ținut ca lucru totuși 14 ani; că D. Hășdëu a fost un inițiator de idei mai mult, decât un lucrător într'o întinsoare al unei singure opere, atât în *Istoria critică a Românilor*, cât și în *Dicționarul* său, atunci imputarea va cădea de sine.

Orice se va zice însă, contra acestor două lucrări, ele se ridică deasupra a tot ce s'a făcut la noi în literatura științifică, și predomină ca două coloane mărețe ale unui ideal și viitor arc de triumf, printre care se va intra pururea în cetatea vieții noastre de popor.

IV

Cu toate acestea, ba poate tocmai din pricina aceasta, activitatea sa publică, lucrările sale atât de mari și atât de multe, au fost contestate de unii, atacate și criticate în tot cursul vieții sale. A trebuit deci să se apere, să răspundă lovirilor ce i se aduceau, să pindească pe cei ce l-au lovit ca la ocazie să-i lovească el însuși; cu alte cuvinte, să facă polemică, să scrie bucăți satirice. Foarte multe pagine din îndelunga sa carieră literară sunt consacrate acestei lupte, când defensivă, când ofensivă. O bună parte din ele sunt scrise în momente fericite, cu spirit, cu vioiciune și cu obiectivitate. Altele însă sunt personale și într'un stil violent, de om surexcitat.

Printre cele dintâi semnalăm, în treacăt, o mulțime de săgeți aruncate în literaturii timpului. Spiritul său voltairian a făcut epocă acum 20—30 ani. Nu vom aminti decât câteva exemple. Așa *Trompeta Carpaților* și directorul ei, nu odată au simțit sarcasmul său.

„Cine vrea să pue la cale România, îi zicea în 1871 lui Boliac, ar trebui mai întâi de toate să învețe limba română. Dar atunci, el nu va mai fi *Trompeta*, ci *Trâm-bița*, sau altfel va fi silit a prefăce, dupe analogie, pe *fețiță* în *fetetă*, pe *guriță* în *gureță*, pe *doniță* în *donetă*, și așa mai încolo!“

Altă dată una în traista bētrânului Assachi, care „dintr'un pîrău *al lui Martin* făcuse *Lamartine*!“

La rîndul lui, Eliade, scriind despre disciplina ecle-siastică de la noi, ca să-și întărească părerea, zice că ea era așa de exemplară, încât chiar Ariosto spune că eroii și eroinele din lumea întreagă veneau în mănăstirile Daciei și se devotau lui Dumnezeu. D. Hășdău observându-i că n'a înțeles pe Ariosto, care vorbește de Danimarca și nu de Dacia, adăugă rîzînd: „Ignoranța acestui punct împinse pe nemuritorul Eliade a băga cu de-asila pe bietul Ariosto pe la călugărițele noastre din Pasărea și Viforita“.

Cu altă ocașie un cuvînt tăios contra D-lui Ureche, sub titlul: „*Nihil sine Urechia*“.

Apărea în București o revistă, o carte oarecare; imediat le vedea partea slabă și li-o scotea în evidență. Așa în 1872, la apariția revistei bulgărești intitulată *Privirea lumii saū invalidul bulgar*, nu se putu ținea de ris, întrebându-se:

„Curioasă asociație de idei! Oare trebuie să fie cineva „invalid“, ba încă „bulgar“, pentru ca să poată „privi lumea“ ?

Dar polemica cea mai îndelungă în care D. Hășdeŭ a pus mult spirit, fu cu Revista *Convorbirilor literare*. *Convorbirile*, prin condeiu D-lui Maiorescu, îi negase talentul de poet, prin condeiu D-lui Carp, pe cel de dramaturg. La rîndul său, negă însușirile scriitorilor de la *Convorbiri*. În articolele *Noei direcții* ale D-lui Maiorescu, zicea în 1875, c'a „revăzut cu stupefacțiune apoteoza D-lor Eminescu-Bodnărescu-Panu-Carp-Tassu-Negruzzi, apoteoză menită a rămănea în adevăr nemuritoare, ca unul din cele mai strălucite specimene de excentricitate“.

Altădată atingea direct pe D-nii Maiorescu și Negruzzi: „Acest critic riguros își încheie articolul: „Din celălalt cuprins al raportului, ne mai privesc numai două dispoziții“.... Tit-Liviu Maiorescu, doctor, în filosofie, dragă-Doamne, nu știe că un *singur lucru* are un *singur cuprins*. Dumnealui putea să zică: din *restul cuprinsului*, dar nu „din celălalt cuprins“, adică acordând mai multe cuprinsuri numai unui cuprinzător, este o absurditate elementară! Ne vine a crede, pentru onoarea D-lui Tit-Liviu Maiorescu, că această nefilosofică enormitate trebuie să fie vr'o corecțiune redactorială din partea D-lui Iacob Negruzzi“!

Nimeni n'a uitat apoi rămășagurile sale cu câțiva amici, cum că D-sa va putea trece poesiele cele mai proaste la *Convorbiri*, numai dându-le aparența c'ar fi venind de la nemți.... Și în adevăr, Revista ieșană i-a publicat mai întăi o „frivolitate rimată“, intitulată *Eŭ*

și ea, numai și numai, cum zice D. Hășdău, „pentru că era rea, pentru că scrisese sub titlul ei »din *Gablitz*«, — numele unui poet german care n'a existat niciodată, — și, în sfârșit, pentru că o iscălise cu numele evreesc *M. I. Elias*.“ Tot așa mai târziu, i-a publicat *Convorbirile* o altă poezie, în care începând cu: *La noi e putred mărul*, descria o societate putredă, iar, în acrostih se citea: *La noi la Convorbirile literare*; ca semnătură: *P. A. Călescu*, adică *Păcălescu*.

Toate acestea, și altele ca ele, făceau adesea să ridă și pe cei contra cărora ele se îndreptau. Ceeace însă a contrariat pe mulți, a fost când D. Hășdău s'a coborât la expresiuni neusitate în discuții literare, pornite dintr'o stare sufletească care-i turbura seninătatea judecării și a demnității personale. Să mai insistăm asupra lor? Nu credem că e de trebuință. Dorim din contra să le ascundem, cum ascunde artistul nuditatea modelului său. A uita că discuția nu-i o ocazie de negare și de deconsiderare a adversarului, ci o liniștită desbatere de adevăr, între oameni distinși, oricare le-ar fi părerile, și unde fiecare are dreptul la stima celui alt, — este a ni se da odată mai mult încredințare despre slăbiciunile omenești. Să fie oare ceeace ne spune D-sa în următoarele cuvinte: »Oamenii mari, zice D. Hășdău, simțind foarte bine pericolul antagonismului din partea oamenilor mici, se silesc să facă și ei adesea lucruri înjositoare, ca mulțimea oamenilor mici, pentru ca să li se ierte superioritatea« ?! Ne îndoim. Mai curînd vom pune violența sa pe socoteala temperamentului său viu, și mai ales pe împlinirea că adversarii săi au fost firi diametral opuse sieși. Astfel între D-sa și D. Maiorescu, — acesta rămas totdeauna calm și obiectiv, — există antipatii de spirit, de idei, de caracter, de temperament, atât de profunde, încât era poate cu neputință ca ele să nu se puie în relief. În timp ce D. Hășdău, în idealul său de muncă, e un naționalist desevirșit, ideile D-lui Maiorescu sunt mai mult generale, mai mult umanitare. În timp ce D. Hășdău și-a afundat privirea și pe-

trunderea minței sale în clinurile ascunse ale geniului Poporului Român, cercetând adinc și în toate direcțiile, ceea ce e specific neamului nostru, D. Maiorescu s'a uitat mai mult la ceea ce au făcut alte popoare pentru a ajunge unde au ajuns, și numai în urmă, și în comparație cu străinătatea, și-a întors cătarea spre noi. Unul mai mult constructiv, arătând partea noastră bună, celălalt, mai mult distructiv, arătând partea noastră slabă. În timp ce unul s'a uitat mai mult la fondul lucrărilor, la idei, celălalt a considerat mai mult forma. În timp ce D. Hășdēū crede că critica judecătorească n'are nici o misiune în literatură, celălalt, D. Maiorescu, o crede utilă. În timp ce unuia îi apare istoria ca o știință, celuilalt din contră i se arată ca un studiū fantazist. În timp ce unul e un om ingenios, spiritual, imaginativ; celălalt e un judecător rece, un logician. În sfârșit, în timp ce unul e optimist, celălalt are un fond pesimist. Cu alte cuvinte, un adevărat antagonism firesc, o adevărată antiteză de suflute. Tot așa D. Hășdēū era, în sentimentul său naționalist, opusul slavistului Cihac.

În 1879 publicase *Trei crai de la răsărit*, comedie satirică în două acte. În 1887 scoase *Revista nouă*, foaie lunară literară, care ținu 7 ani. În 1892 publică *Eine Trilogie*, bucată literară îndreptată contra D-lor Maiorescu și Negruzzi. Tot în anul acesta scoase *Strat și substrat*, genealogia popoarelor balcanice, introducere la tomul III-lea din *Etymologicum Magnum Romaniae*. Doi ani mai târziu, publică *Bassarabi*, *Cine? De unde? De când?* în care, între altele, îndreptează etimologia cuvîntului *Bassarab*.

În sfârșit, în timpul din urmă o nouă evoluțiune se arată în cugetarea sa : *Spiritismul*. De la istorie la filologie, această cugetare făcuse un pas mai mult în domeniul divinațiunei; de la filologie la *spiritism* un altul și mai mare în domeniul credinței. La cei mai mulți oameni procesul psihologic e contrariu. Ei pleacă din tinerețe cu ardoarea imaginației și a credinței în minte

și ajung la bătrânețe cu experiența lumii reale. Darwin, spre exemplu, în scrisorile și autobiografia sa, spune că, până la vîrsta de 30 ani și ceva mai târziu chiar, poezia, pictura, musica, ideea de Dumnezeu, îi stăpîneau sufletul cu o mare putere. Incetul cu incetul ele însă dispărură cu toatele și le luară locul știința, adică faptele realității și legile ce se pot trage din ele. La D. Hășdēu fu din contră. Sufletului sēu i-a trebuit din ce în ce un orizont mai larg, o zare mai nețermurită, pe care o găsi în lumea spiritelor din *Sic cogito*, ce e viața? ce e moartea? ce e omul? prima sa lucrare spiritistică, determinată de o comunicare spiritistă a fiicei sale, 6 luni după moartea ei. Era într'o seară de Martie la masa sa de lucru, când fără să-și deie seamă, creionul din mîna sa își rezimă virful de luciul hîrtiei și scrise: „Je suis heureuse; je t'aime; nous nous reverrons; cela doit te suffire. Julie Hasdeu“, — cu slova fiicei sale. În *Sic cogito*, se vorbește despre *știința sufletului*, adică despre religiunea fiecărui suflet, despre *Dumnezeu*, *nemurire*, *destăinuire*; despre *somn și suflet*; despre *telegrafia iubirei*; despre *ipnotism în spiritism*; despre *materialism în spiritism*, etc.

Ce se înțelege prin spiritism? Năzuința cuceririi unui nou domeniu de fapte, respinse până aci de știință în sfera nălucirilor fantastice, dar dovedite, în cele din urmă, ca fapte positive, pentru un număr din ce în ce mai mare de adepți, iată ce se înțelege sub denumirea generică de spiritism. Prin cunoașterea altor stări ale materiei și prin dovedirea unor nouē forme ale energiei cosmice, spiritismul crede că va putea schimba bazele științei moderne și întrevede o rază de speranță întru aducerea sub lumina unei înțelegeri mai apropiate de adevăr tainele arcanelor firei.

„Una din cele mai frumoase doctrine ale spiritismului, zice D. Hășdēu, este teoria *Renașterii*... Individul omenesc se renaște din timp în timp pe aceeași planetă, apărînd ca o nouă persoană, tot mai perfectă și iarăși mai perfectă, dar conservând în eternitate aceeași mo-

nađă, aceeași chintesență, aceleași trăsuri fundamentale. »Eū avusei deja în trecut mai multe încarnațiuni succesive«, zicea Pitagora, și-și aducea chiar aminte că el fusese într'o vreme Troianul Euphorbus. »Elia a mai fost reîncarnat«, ne spune Christ, și mai adaugă : »dar oamenii nu l-au recunoscut«... Renașterea aceasta urmând legea progresului, a evoluțiunei, ea nu poate fi nici regresivă și nici în direcțiuni fundamental disparate. »Un Annibal, de exemplu, poate să se renască într'un Napoleon, niciodată însă într'un Leibnitz... Un apostol Matei poate să se renască într'un Gladstone, niciodată însă într'un Moltke, și cu atât mai puțin în episcopul Parthenie al Dunării de jos, — jos de tot. În scurt, renașterea cere imperios o înaintare saū o urcare consecutivă într'o sferă analogă«. Ca exemplu, științificește controlat, ne dă în ultima sa bucată, intitulată *Renașterea lui Vauban*, scrisă în Noemvrie 1896, renașterea lui Vauban în Regele nostru Carol; »personalitatea anterioară a providențialului nostru Rege a fost mareșalul Vauban,« adică că Vauban s'a renăscut în timpul de față în persoana Regelui. Ștefan-cel-Mare, crede D. Hășdeū, s'a renăscut în micul prinț Carol II, care, cum se știe, când deabia vorbea a cerut, văzând tronul regal, să se suie pe scaunul lui, numind astfel tronul în limba marelui Ștefan.

Deist, încă de la început, — cum l-am văzut mai sus vorbind despre istorie, — își confirmă din ce în ce mai mult credința sa. »În orice sferă de cugetare, — zice D-sa în introducerea la *Filologia comparativă*, în 1874, — ne-am încerca noi a străbate până la marginea lucrurilor, dăm peste *necunoscibil* (nuknowable al lui Spencer). *Necunoscibilul* este sorgintea, părintele, creatorul cunoscibilului. Eū ador pe acest creator. Il ador fără a raționa, căci despre necunoscibil nu se raționează«. Și cu 20 de ani mai târziu, în poesia sa *Dumnezeu*, adaugă :

Natură, firmamente, sistemele solare
 Cu toate câte 'n ele şi printre ele sunt,
 Cu 'ncetul se desvoltă din puncturi ce se mişcă
 Din puncturi ce se mişcă plecând din Dumnezeu.

Cu o astfel de dispoziţie sufletească, în ziua în care muri unica sa copilă, Iulia, talent şi inteligenţă rară, în care îşi pusese toată dragostea şi toate speranţele, sentimentul său pentru ea se imbină cu fondul sufletului său, cu puterea imaginativă, şi astfel incolţi în minte-i spiritismul. Chipul copilei drăgălaşe, care îl urmărea pretutindeni, întoarse privirea părintelui ei spre dinsa, cum întoarce lumina pe o plantă. În orele lui de singurătate, trăind mai mult cu mintea spre imaginea fetei sale, i se păru încetul cu încetul că o revedea. Sufletul său, golit de tot ce avusese ca speranţă, începu a iubi—după judecata noastră a tuturor—a un cosciug, de asupra căruia ridică un mausoleu simbolic, *Mausoleul Iulia Hăşdeu*, plin de lucruri extraordinare, pe care îl vizitează adesea şi sub bolta căruia aude şoapta copilei iubite vorbindu-i.

Acum câţiva ani construi la Câmpina, după prescripţiile ce i le inspiră umbra ei, *Castelul Iulia Hăşdeu*, clădit, fără plan prealabil, ci numai bucată cu bucată. El e un castel şi un templu în acelaşi timp, baza lui având forma unei cruci, şi faţada privind spre răsărit. Fiecare cameră, fiecare obiect înfăţişează o idee, un simbol. Deasupra tuturor e statua lui Christos ridicându-se către „isvorul luminei“, alături de bustul Iuliei Hăşdeu privind cu o cătare extraordinară către „marele centru“, un punct luminos.

În 1896 făcu Academiei donaţiunea *Fondului Iulia Hăşdeu*, în sumă de 50.000 lei.

Astăzi D. Hăşdeu are peste 60 de ani. Înfaţişarea îi zăgrăveşte sufletul. Talia sa e mijlocie, un cap însă enorm, a cărui frunte proeminentă te isbeşte prin puterea şi lărgimea ei. Ochiul ascuţit, pătrunzător, scinteind spirit în privire. Nasul fin, cu arcadele nărilor nervoase; gura gata la sarcasm, zimbetul la ironie; barba ca de

profet; vorba incisivă, de multe ori glumeață; memoria prodigioasă.

Ducând o viață mai mult retrasă — afară de orele ce i le ia Facultatea de litere și Academia, — D. Hășdău trăește în Donjonul *Iulia Hășdău* de la Câmpina. Intimii ce trec pe acolo, îl găsesc între amintirile și simbolurile sale, vorbind, cu un fel de inspirație revelatoare, asupra problemelor metafisice, asupra înțelesului tainic al vieții, asupra viitorului depărtat și mai ales asupra lumii invizibile a spiritelor.

Iată cine e D. Hășdău.

Nevoiți de a atinge numai titlurile unora din lucrările sale și de a condensa operele-î mari, mărginindu-ne de a da numai substanța și caracterul lor general, nu știm de vom fi putut împărtăși cititorilor noștri impresiunea extraordinară ce ele fac. Pentru noi, prin cele două însușiri de competență ale lor, ele imprimă două mari caractere fisionomiei D-lui Hășdău :

Prin sentimentul de neamul și pământul românesc, aceste lucrări dau D-lui Hășdău locul de șef al școalei naționaliste în literatura noastră științifică;

Prin originalitatea lor, prin descoperirile multiple și prin erudițiunea lor, ele îi dau caracterul celui mai puternic inițiator, celui mai ingenios revelator, celui mai mare și mai fecund învățat ce-am avut noi în România de la Cantemir încoace.

ION GHICA

I.

Românii născuți în primul pătrar al veacului de față au fost însuflețiți de un avânt puternic. Viața lor întreagă a fost călăuzită de speranțe și iluzii, de dorul unei patrii libere; privirea lor a fost pururea luminată de razele viitorului.

Ion Ghica, făcând parte din acea generație, — a cărei istorie se împletește și se confundă cu viața frunțașilor ei, — a contribuit la faima epocii lui, precum, neapărat, a contribuit și epoca în care a trăit el, la strălucirea vieții și numelui lui.

Născut în București la anul 1816, luna lui August în 12 zile, el deschise ochii în lume după lunga și adînca letargie a Poporului Român, după o epocă de necurmăte încălcări din afară, după Turci, Nemți și Muscali, după convențiuni și tratate făcute de vecinii noștri puternici cu gând de a ne ingenuchia saă îngloba, după luarea Bucovinei și Basarabiei, după ciumi și secete mari, după atâtea și atâtea calamități care își dăduseră parcă mâna să pue capăt existenței Poporului Român.

Cu cei dintâi ani ai vieții lui Ghica, și ai celor din generația lui, se arătară la noi, prin acea negură deasă, cele dintâi lumini întârziate ale veacului XIX, — veac mare și luminos între toate, cum zice Ghica, menit a prefăce atâtea lucruri de pe fața pământului și a ridica din robie și apăsare atâtea state nouă, ca Belgia, România, Grecia, Serbia și Bulgaria.

Fiu al Hatmanului Dimitrie Scarlat Ghica și nepot

de frate al lui Grigore Vodă Ghica, — care domni în Muntenia de la 1822 — 1828, și care el însuși era nepot de frate al lui Grigore Vodă Ghica al Moldovei, cel ce s'a împotrivit la cedarea Bucovinei, — Ion Ghica primi învățătura fiilor de boeri de pe atunci, de la dascăli greci și francezi, și, după ce „din întâmplare“ luă și lecții de românește de la Nănescu, un fost elev al lui Lazăr, intră mai târziu în clasa de matematici de la colegiul St. Sava.

La 1834 plecă la Paris să-și facă studiile speciale. El se înscrise și urmă cursurile de chimie și fizică ale Facultății de științe de la Sorbona, unde întâlni pentru întâia oară pe Alecsandri, cu care avea să lege o prietenie caldă și plină de pilde. Ion Ghica, împreună cu Nicolae Cantacuzin Pașcanu, cu Iancu Filipescu-Vulpache, cu Goleștii și alți doi-trei români alcătuiau grupul „Muntenilor“. Alecsandri cu Cuza, Cogălniceanu și alții, formau grupul „Moldovenilor“. Intr'o zi ambele cetese întâlniră pe Queul Voltaire, și, ca „unii ce se văzură vorbind aceeași limbă“, se uniră, se înfrățiră între dinșii. Era primul pas al acelei generații către *unirea* țărilor surori de mai târziu. Această prietenie a lor, pornită într'un ideal măreț, a fost o pârghe pe care s'a ridicat ei ca eroi. Căci dacă viața lor publică a fost așa de plină de fapte mari și glorioase, este în parte fiindcă viața lor privată era așa de călduroasă și de unită. Unele idei politice, ca oricând și ca oriunde, au putut face din ei adversari politici, dar niciodată dușmani de moarte.

Pe zi ce mergea numărul Românilor sporea la Paris. Diligența de la Strasburg aducea necurmat noi tineri la învățătură. Ei se întâlniau de obicei la Café Corneille și Café Procope, convorbiau, discuta, citiau scrisorile din țară. În 1839 organizează întruniri regulate la Mavroordat Ursu, la Dimitrie Brătianu și alții, unde începușeră a se vorbi de interesele Țărilor Române. Resunetul discuțiilor lor ajungea până în ziaristica franceză. Între cei dintâi care au scris articole în privința Românilor, în gazetele franțuzești, a fost Ion Ghica. Presentat

lui Armand Carrel, primul redactor al foaiei *Le National*, el putu strecura, sub titlul *Correspondance de Bucarest*, tot ce credea în interesul ideilor lor de atunci. Cu puțin mai înainte, Ghica publică în Paris o broșură intitulată: *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie*.

În 1838 intră în Școala centrală și în Școala de mine din Paris. Urmând cursul lui Elie de Beaumont și Regnaud, el dete la lumină în 1839, după o carte a lui Philippe Colçon, secretar al Consulatului francez din București: *Précis des droits des Moldaves et des Valaques, fondé sur le droit des gens et sur les traités*.

La 1841 câpătă diploma de inginer și se întoarse în țară. În gândul său era de a fi întrebuințat la exploatarea salinelor noastre. I se oferi însă o prefectură, pe care o refuză nesimțindu-se în stare de a putea fi — neexperimentat cum era — în capul unei așa de importante funcțiuni. Bănuit de om cu idei prea înaintate, plecă, în 1842, din București, cu intenția mai mult de a se duce la Neapoli, unde îl chema un amic și coleg de școală din Paris, director de mine de pucioasă și sulfur, să-l întrebuințeze ca inginer. La Galați găsi cel din urmă vapor al anului pornit. Atunci se îndreptă spre Iași. Câțiva boeri, care împărtășiau ideile nouă, îi dăduse o scrisoare către Mihai Sturdza, Domnul Moldovei, prin care îi arătau dorința de a-l alege Domn al Valachiei, în scopul unirei Principatelor. Timpul era de așa, că oricât ar fi voit să fie cineva om de știință, era luat de curent și amestecat în virtejul luptelor politice.

La Iași, Ghica fu primit și introdus în societatea de acolo de prietenii săi de școală din Paris. Cel care-i deschise casa fu Alecsandri, unde Ghica stătu mai mult timp. Introdus la Mihai Sturza, el prezintă scrisoarea ce-i era încredințată de boerii Munteni, dar Domnul Moldovei, cu toată măgulirea ce această solie îi aducea, răspunse că încă nu sosise momentul unirei Principatelor: se opunea Împăratul tuturor Rusiilor. Atunci Ghica primi să fie numit profesor de mineralogie și geologie la Academia Mihăi-

leană din Iași, undă predă în acelaș timp și cursurile de matematici și economie politică.

În profesoratul lui erau două idei prevăzătoare, care plecau din pătrunderea spiritului timpului de cătră Ghica. Noblețea trecutului, pe care omul o avea transmisă numai prin numele părintesc, dispărea; Revoluțiunea franceză îi dăduse lovitura de grație. O altă nobleță începea să se arate, noblețea inteligenței, a talentului, care avea încetul cu încetul să înlocuiască pe cea dintâi. Ion Ghica, fiul de boer mare, nepotul de Domn, înțelegând acest spirit al veacului, se face profesor de colegiū. Era un presentiment și un exemplu totodată. Era un presentiment, fiindcă la 1840, în Iași ca și în București, nu trecea prin capul nimănui din lumea aceea de *Protipendade* că într'o zi apropiată criteriul, după care vor fi considerați oamenii, ar putea fi altul decât forma islicului; era un exemplu, fiindcă bărbați ca Cogălniceanu și Alecsandri, se hotărîră ei înșiși să facă cursuri științifice la Academie. Prefacerea vechilor prejudeții românești a pornit de acolo.

A doua idee prevăzătoare a lui Ion Ghica a fost în prelegerile sale de economie politică. Țările române trăiau, din punct de vedere economic, în lăuntru lor și pentru ele singure. Nimeni nu se gîndise la un export serios al bogăției solului nostru în străinătate. Ghica deschise ochii Românilor expunînd atunci principiile schimbului și ale întregii economii naționale. El întrevăzuse că într'o zi vom însemna ceva în Europa, vom putea să ne ridicăm prin produsele pămîntului nostru tîner. Cursul său avu atîta înriurare asupra lui Mihai Sturza, că Domnul Moldovei stipendia tineri și-i trimise în Franța să învețe noua știință economică. Între ei fu și Millo, care, împins de talentul lui în altă direcție, se dădu teatrului.

Alături cu prelegerile lui Ghica, cursul de istorie națională al lui Cogălniceanu, atît de interesant atunci prin noutatea lui, deșteptă simțul patriotic, arătînd tinerilor ce-l urmau trecutul glorios al Românilor. În so-

cietatea ieșană, această mișcare găsea un eco în câteva femei însuflețite de sentimente frumoase, cum erau Elena Negri, Catinca și Zoe Sturza și altele. Tot atunci luă parte Ghica, alături cu Alecsandri, Cogălniceanu și C. Negruzzi, la fundarea cunoscutei foi literaro-științifice *Propășirea*.

La 1845, chemat de moartea tatălui său, veni în București, de unde apoi plecă, în o călătorie de doi ani, prin Anglia și Italia. La întoarcerea sa în țară, în 1847, se căsătorii cu fiica generalului Mavru, și începu împreună cu N. Bălcescu și alții organizarea societății „Frăția”, care pregăti mișcarea Românilor din 1848. Ea se îndrepta contra influenței rusești și a Domniei lui Gheorghe Bibescu, instrument al Rușilor, după credința tinerilor. Printre nemulțumiți erau, cum se știe, cei patru Golești, frații Bălcești, frații Brătieni, C. A. Rosetti, Bolintineanu, Eliad, Maiorul Voinescu, Costache Crezzulescu, Tell, Magheru și alții. Comitetul executiv fu compus din A. Goleșcu, Ion Ghica și N. Bălcescu.

În primăvara anului 1848, aproape de Paști, Ghica se duse la Giurgiu să se înțeleagă cu Tell, care, ca să nu dea băneli, stetea acolo cu batalionul ce comanda. Trebuia fixată între ei ziua revoluției, pe care o hotărî a fi ziua de Paști chiar. Bani strînși erau puțini, abia 3000 de galbeni, din care 1000 erau dați de Ghica. Când totul fu gata însă, iată că Consulul francez din București le vestește în secret că Lamartine, atunci Ministru de afaceri străine al Franței, cu care tinerii revoluționari erau înțeleși, are a le face niște comunicațiuni importante și că-i ruga, prin urmare, ca până la sosirea Doctorului Mandl la București, trimis de Lamartine în scopul acesta, să nu înceapă mișcarea. Comitetul executiv trebui dar, să amâne dispozițiunile luate și să aștepte venirea Doctorului Mandl. Acesta nu întârzie a sosi. El aducea instrucțiuni, adresate lui Rosetti și lui Ghica, scrise de însăși mâna lui Lamartine, care le prescria să nu facă nici o mișcare până ce mai întâi nu se vor înțelege, în privința aceasta, cu guvernul otoman, și că

Generalul Aupick, ambasadorul Republicei franceze la Constantinopol, avea instrucțiuni de a înlesni trimisului român relațiuni cu poarta.

Celui căruia i se încredință misiunea de a merge la Constantinopol fu Ion Ghica; el plecă în 17 Mai 1848.

Din pricină însă că, în ziua de 9 Iunie, guvernul la București arestă pe câțiva membri din comitetul revoluționar, izbucnirea revoluțiunii fu precipitată. Urmărilor se știu. Cei din comitet aleargă la Islaz, unde se aflău Maiorul Tell și Căpitanul Pleșoianu cu două companii de infanterie, și ridică steagul revoluționar, proclamând constituția. Vodă Bibescu, auzind de la București de cele ce se petreceau, voi să arate nepăsare și eși la șosea în trăsură deschisă, cu ministrul Villara alături. Trei tineri înarmați trag asupra lui, dar nu-l zdrobesc decât epoleta. Eliad, Tell și Ștefan Golescu pornesc cu armata de la Islaz, ridicând satele și implântând steagul revoluționar pe biserici și casele publice. La Caracal, unde numărul revoluționarilor se ridicase la mai multe mii, se întâlnesc cu Prefectul Magheru, care era trimis cu 600 dorobanți să se opue revoluționarilor. În loc de a trage focuri unii asupra altora, trupele și conducătorii lor se îmbrățișează strigând: să trăiască constituția. Unindu-se cu toții, ajung la București în ziua de 11 Iunie și înaintează cu grămada în sunetul clopotelor până la Palatul lui Bibescu, care, silit să iscălească constituția și să numească ministerul cerut de popor, părăsi, după trei zile, Bucureștii, lăsând țara pe mâinile guvernului provisor de la Islaz, care intră triumfător în capitală în ziua de 16 Iunie. Dar, după câteva greșeli din partea guvernului provisor, Omer-Pașa împreună cu generalul rus Lüders ocupară Bucureștii și instalară, în ziua de 13 Septembrie 1848, pe Logofătul Constantin Cantacuzino caimacam al Valahiei, iar pe cei trei locotenenți domnești, Eliad, Tell și N. Golescu, împreună cu toate căpeteniile revoluționare, îi imbarcară pe Dunăre și-i exilară din țară.

Rușii nu numai că ne luase Basarabia prin Tratatul

de la 1812, când Turcii fusese constrinși de către Puterile aliate să ratifice acel contract; nu numai că la 1817 ceruse insulele Dunării de la Ismail până la gura Chilie; nu numai că ne impuse la 1831 Regulamentul organic; dar, văzând slăbiciunea din ce în ce mai pronunțată a Turciei, începură acum a se amesteca de a dreptul în ocîrmuirea lăuntrică a Țărilor și a deveni arbitrii soartei Poporului Român.

Toate acestea dedeau de gîndit

Ghica își puse speranța în Franța și Anglia. Una, socotea el, prin legăturile ei de sânge cu noi, — căci, orice s'ar zice, faptele unui popor sunt călăuzite, ca și faptele unui om, și de sentimentele lui, — cealaltă prin interesele ei comerciale, vor putea să ne apere autonomia mai bine decât vecinele Rusia și Austria, ale căror intenții asupra noastră au fost pururea cunoscute. De aceea, cum ajunsese la Constantinopol, el legă relații serioase cu reprezentanții Franței și Angliei. Văzu mai întâi pe Generalul Aupick, căruia îi presintă scrisorile ce i le încredințase din București Comitetul revoluționar și Doctorul Mandl; făcu cunoștință cu Sir Stratford Canning, reprezentantul Angliei, și le expuse atât lor cât și demnitarilor Porții temerile și aspirațiunile Românilor, aflând pretutindeni o bună primire și încurajare. Nenorocul, pentru moment, fu că în Franța izbucni războiul civil, întorcînd atenția acestei țări numai asupra ei însăși. Iată pricina pentru care Rușii putură intra și impune voința lor din nou în Țările Române, cu toate bunele relațiuni ale lui Ion Ghica la Constantinopol. Acestor relațiuni însă datorim noi Români intervenirile de mai pe urmă în favoarea noastră din partea Franței și Angliei.

În tot timpul cât stătu pe lingă Poartă, Ghica ținu o corespondență cu toți revoluționarii Români împrăștiați prin Europa, cu Goleștii, cu Bălceștii, cu Ion Maiorescu și alții. Din scrisorile lor către el, — singure publicate până acum, — reiese clar rolul lui Ghica în mișcarea de la 48. Ca în toată viața lui, el a fost omul de

gîndire, de bun simț și de tact, poate chiar cu mai multă demnitate decât alții și cu mai mare respect de principii. El și cu Nicolai Bălcescu, cu Alexandru Goleșcu și cu Boliac au format o categorie aparte între revoluționarii români; și dacă ei n'ar fi fost îndepărtați de la început din capul mișcării de către cei care n'au avut destulă încredere în ei și care i-au înlocuit, probabil că revoluțiunea ar fi avut alte urmări și ar fi dat poate roade mai bune. Dar neînțelegerile personale dintre dinșii i-au făcut pe fiecare să se teamă de ambițiile tovarășilor de luptă. De aici zădărnicierea timpului de a se ocupa mai toți de personalitatea lor ca să deie dovezi împotriva bănuelilor; de aici, cu vremea, forma unor învinovățiri nefundate ce și-au aruncat unii altora.

„Feriți-vă de ambițioși, zicea Eliad într'o scrisoare către emigrații Români din Brusa, făcînd aluzie la Ion Ghica. Atâtea scrisori nebune stau față de pe la toți ăștia ce umblă să vă amăgiască cu capacități, ce zic că au mari, cu minte diplomatică, alergări în sus și în jos ca să desbine prin pîre și minciuni; ei bine, acești oameni, în țară în timpul constituției, n'apucaseră să fie recunoscuți, și miroseau mucii la Domnie, scrieau scrisori pe la comisari, să facă a fi aleși Domni...”

Imputările de natura aceasta erau comunicate lui Ghica de către Alexandru Goleșcu și N. Bălcescu, care treceau drept aliații lui.

„Toate capetele de acuzație, îi scriea Goleșcu, în 17 August 1849, care le ridică ei contra ta se resumă în asta: *ești ambițios, meșter și rudă cu Rusolatrii*”, (Câmpinenii).

Iar Bălcescu, în o scrisoare din 16 Februarie 1850, îi scria din Paris;

„Eliade a publicat în franțuzește o urmare a scrisorii lui ce a anunțat. Este foarte ticăloasă și plină de minciuni și de contraziceri; zice, de exemplu, că opoziția lui Câmpineanu de la 1837 era făcută de Rusia, că revoluția de la 1848 s'a lucrat de Mavru și asemenea indem-

nată de Rusia; *indirect ești și tu cuprins între uneltele muscălești.*»

La rindul lui, Eliad era pentru Ion Ghica un »fantezist« mai mult, decât un om politic, frasele căruia, umflate și pline de vorbe de prisos, îl desperau. Ghica alunecă a-l crede chiar un suflet capabil de tot felul de fapte, încât într'o zi îl acuză că și-ar fi vîndut pe compatrioții săi ¹⁾).

Aceste asprimi de condei, pe care istoria, probabil, le va da de-oparte, au purces numai din deosebirea de vederi asupra mijloacelor fiecăruia de a ajunge la scop, și n'au persistat poate decât din pricina distanței care îi separa și a neputinței de a se explica între dinșii prin viu grai; căci nici unul din ei n'a făcut în conștiința sa vr'un act de care s'au acuzat, și nu numai că n'a atentat la viața Poporului Român, dar, din contra, cu toții, la un loc, n'au lucrat decât însuflețiți de acelaș sentiment și de acelaș gînd patriotic.

În 1854, Ghica fu numit guvernator al insulei Samos. Locuitorii insulei, nemulțumiți de guvernatorul lor de mai 'nainte, se plînseseră la Poartă, care, în urma unei anchete făcută la fața locului de un secretar al ambasadei engleze, hotărî a trimite pe Ion Ghica, și insistă de dînsul a primi să se ducă și a îndrepta lucrurile. El plecă, mai ales după îndemnul Lordului Stratford, și organizează, pe cît îi stătu prin putință, administrația, finanțele și justiția insulei în cei dintâi doi ani, liniștind în acelaș timp agitățile insularilor contra Turciei.

În 1856 i se conferi titlul de Prinț al insulei Samos, în care calitate stătu până la 1859, când, crezându-și sarcina îndeplinită, demisionă și se întoarce în țară. Tocmai atunci se făcea la noi unirea, și Cuza era ales Domn al ambelor Principate. Dacă Ghica stătuse departe de pregătirile acestui act înalt și hotărîtor în viața Românilor, era ca să dovedească diplomației din Constan-

¹⁾ *Amintiri din pribegie*, scrisoarea lui M. Opran din Brusa către Pleșoianu la Paris.

tinopolî că e un om de ordine şi că aşteaptă totul de la înţelepciunea Puterilor.

Cel întâi minister al lui Cuza dură puţin de tot. Văzând vrajba coteriilor locale, Domnul chemă pe Ion Ghica din Bucureşti să formeze al doilea cabinet al său. Dar nici combinaţia lui Ghica,—în care Alecsandri intra ca ministru de externe, dus în misiuni la curţile Europei, — nu putu dura decât 47 de zile, căzând tot sub înriurirea intrigilor. Ion Ghica trecu la Bucureşti, unde, după demisia ministerului Creţulescu, fu însărcinat cu formarea unui alt cabinet. Ca şi la Iaşi, amicul său Alecsandri figură şi în a doua combinaţie ca ministru de externe. Puţin însă, şi atât Ghica cât şi Alecsandri fură desgustaţi de mizeriile politice. Competiţiunile erau atât de mari şi atât de multe, că stăvilaū orice activitate serioasă şi făceau pe fiecare a se gindi la apărarea persoanei sale. Mâna Domnului, nefiind destul de puternică ca să le birue, deveni arbitrară, decretând *statutul*, în baza căruia legile ce se făceau nu se mai discutaū de Adunare. Ion Ghica, iubitorul de viaţa parlamentară engleză, trecu atunci pe faţă contra Domnului şi înţelese mai mult decât oricând oportunitatea ideii principelui străin, exprimată de Divanurile ad-hoc,

Drept aceea, el intră, în 1865, alături cu Ion Brătianu, Costache Rosetti şi alţii, în comitetul secret ce-şi propunea detronarea lui Cuza şi aducerea unui Domn străin pe tronul României. În noaptea de 11 Februarie 1866, Cuza semnă, fără să se opue, actul de abdicare. Locotenenţa domnească, alcătuită de d. Lascar Catargiu, Golescu şi General Haralambie, numi preşedinte al consiliului de miniştri pe Ion Ghica. Brătianu fu trimis în Franţa pentru a consulta pe Napoleon asupra alegerii principelui străin. Conte de Flandra refuzând, prin plebiscitul de la 2—8 Aprilie, Românii proclamară de Domn al lor pe Carol I de Hohenzolern.

La 15 Iulie acelaş an, Ghica, care se retrăsese pentru puţin timp, ca să facă loc lui Lascar Catargiu, reveni ca ministru preşedinte şi stătu până la 1867, luna lui

Martie. În urmă el mai formă, pentru cea din urmă dată, ministerul liberal de la 18 Decembre 1870, care demisionă a doua zi de banchetul coloniei germane din sala Slătineanu.

Retras din politica militantă, scrie *Convorbiri economice*, încercare de vulgarizare a celor mai importante chestiuni economice, ca *munca*, *creditul*, *împrumutul statului*, *proprietatea*, aplicate unele din ele de către Ghica în calitate de fondator al Casei de depuneri și consemnații, și intrate azi în domeniul cunoștințelor obștești.

În sfârșit, în 1880, e numit ministru plenipotențiar la Londra, unde stătu până la 1890, fiind un loc de onoare, în corpul diplomatic și fiind stimat de societatea engleză. Când veacul nostru intră în ultimul lui deceniu, Ghica, bătrân, se retrase definitiv la Ghergani, după ce conlucrase din frageda lui tinerețe la realizarea României de astăzi.

Iată activitatea politică a lui Ion Ghica. El a fost un liberal constituțional în înțelesul strict și riguros al cuvântului, nefăcând niciodată compromisuri cu conștiința și principiile lui pentru a putea isbuti. Toate demisiunile lui, ca ministru, sunt dovezi, și prin urmare lecțiuni de respectul constituției. Libertatea și toate celelalte principii, care alcătuiesc baza pactului nostru fundamental, Ghica le-a înțeles ca pe niște apanagii sfinte, — nu pentru sine, — ci deopotrivă pentru toți; de aceea el e singurul om politic român care, ca ministru, și-a făcut o legendă și a personificat libertatea alegerilor. Dar, în același timp, a fi liber pentru el nu însemna a putea calomnia, a spune neadevăruri, a combate cu orice preț pe adversar, chiar când adversarul făptuește binele, — căci libertatea astfel înțeleasă e contra rațiunii omenești. El n'a putut fi ceeace se numește astăzi la noi un om de partid, și n'a putut fi tocmai pentru că a fost un om de principii. Spiritul de partid, cu dragostea lui oarbă de unii și ura inversunată de alții, i s'a părut ri-

dicul și demn de milă, ca oricărui om luminat ce privește lucrurile mai de sus.

Iată o scrisoare profesie de credință a lui, din anul 1870, cu câteva luni înainte de a fi prim-ministru, adresată Generalului Golescu și care îl resumă complet ca om politic.

"... Dorința mea cea mai ardentă a fost totdeauna, atât de doi ani încoace, cât și mai înainte, de a combate loviturile date legilor și instituțiilor, din orice parte ar veni ele.

În vîrtejul de idei și de aspirațiuni, în care ne amețim de mai mulți ani, cugetările mele nu s'au schimbat : ele sunt și vor fi ceea ce au fost și acum treizeci de ani. Ele pot să nu fie împărtășite, dar pentru mine sunt și rămân nestrămutate.

Constituțiunea este controlarea actelor guvernului de către națiune, adică puterea ce-și rezervă ea de a opri pe guvern, când ese din cercul atribuțiunilor și prerogativelor ce-î sunt prescrise. Cea dintâi condițiune dar pentru sincera aplicare a sistemului constituțional este respectarea conștiinței alegătorilor, adică libertatea alegerilor. Servitorii și amicii miniștrilor nu pot nici controla, nici împedica abaterile lor... Cluj / Central University Library Cluj

Amestecul guvernului în alegeri nu poate avea alt scop decât acela de a aduce în Reprezențațiunea Națională oameni cărora le poate închide gura și astupa ochii asupra abaterilor și călcărilor puterii executive, prin numiri în funcțiuni, prin favoruri și concesiuni de tot felul : atunci constituțiunea devine o ficțiune, țara se guverna prin patimele cele rele, corupțiunea de sus se coboară repede și străbate în toate stratele societății, credințele politice ajung a fi batjocorite și desprețuite, și oamenii de principii sunt dați pradă acelor care au dat dovezi de mai mult cinizm politic. Când acest sistem se perpetuă, pericolul este mare, căci el poate să aducă perturbațiuni de acelea care să devină o catastrofă

Nu este destul de a avea o constituțiune; trebuie să și știm a practica constituționalismul; căci altfel acest palladium al libertăților publice devine instrumentul cel mai puternic al expresiunii celei mai rele, care se exercită asupra națiunii, sau prin partea coruptă a națiunii, sau prin partea violentă și impacientă.

Principiul, în numele căruia s'a făcut revoluțiunea de la 11 Februarie, revoluțiunea aceea prin care Poporul Român a rescumpărat și a înmulțit libertățile sale răpite, a fost proclamarea eredității tronului într'o familie regească. Acest principiu este înscris în fruntea constituțiunii noastre. Conservarea și întărirea dinastiei de Hohenzollern pe tronul României este un principiu sacru, de care nimănui nu se poate atinge fără de a vătăma edificiul nostru social...

Asigurarea existenței noastre naționale, garanția de a nu fi copleșiți și striviți de o gîntă mare și puternică, care stă la spatele nostru, este cea dintîi cale a civilizațiunei și a progresului. Acea garanție este astăzi nedespărțită de conservarea și întărirea tronului ¹⁾“...

II

Lucrarea de căpetenie și cu caracter literar a lui Ion Ghica sunt *Scrisorile* sale către Alecsandri, scrise între anii 1879 și 1888, pe când era reprezentant al Țării la Londra.

Ales încă din 1874 membru al Academiei Române și mai în urmă președinte al ei; numit la 1877 director al Teatrelor, când, prin capacitatea sa, Teatrul național se înalță la punctul cel mai culminant al dezvoltării lui de până astăzi, atât prin piesele prezentate sub el, ca dramele istorice ale lui Alecsandri, comediile lui Carageale și Ascanio, cât și prin numărul talentelor artistice reunite atunci pe scena noastră, cum erau Millo, Iulian, Manolescu, Mateescu, Nottara, Popovici, Gabrielescu, Frosa Popescu, Aristița Romanescu, Frosa Sarandi, Birseasca, Dăneasca și altele, -- Ghica, fiind astfel pus în o mai intimă legătură cu literatura, se gîndi să scrie el însuși literatură.

Scrisorile lui fură urmarea unei convorbiri dintre el și Alecsandri, într'o seară din anul 1879, la Mircești, unde Ghica se ducea din timp în timp de vedea pe vechiul și scumpul său prietin în fundul Luncii, atât de dragă Poetului. Era o seară de iarnă. Ninsoarea bătea în geamuri. Bătrânii așezați la gura sobii petrecură aproape toată noaptea povestindu-și unul altuia amintiri din tinerețe, din timpul plin nu numai de nălucirile fermecătoare ale vîrstei, dar plin și de iluziile unui popor ce renăștea. Vorbi mai mult Ghica în seara aceea, căci, ca și Alecsandri, avea și el darul de a povesti în

¹⁾ *Columna lui Traian*, No. 62, an. 1870.

chip măestru, și mai ales c'o surprinzătoare memorie de amănunte. S'ar zice că pribegia sa prin orient și șederea la Samos îi crescuse acel farmec de a istorisi, particular orientalilor. Se știe că Turcii și mai cu seamă Arabii încunjură seara pe unul din ei, mai fantastic și mai vorbareț, și-l ascultă cu ochii ațintiți în gura lui, ceasuri întregi, fel de fel de minunății. Povestitorul de la o vreme, revine asupra aceluiaș basm de sute de ori, însă îl înfrumusețează, cu fantazia lui bogată, mai totdeauna altfel. Așa era și Ghica. De câte ori nu istorisea el acelaș lucru cu nouă înfrumusețări, cu alte amănunte, numai să-l facă ascultat și de cei care îl mai auzise.

Tocmai cătră ziua și-aū adus aminte că e noapte. Când s'aū despărțit, cu ochii muiați de lacrimi, se găsiră amēdoī gînd la gînd.

„De ce nu ne-am scrie amintirile acestea sub formă de scrisori, își zise unul altuia? Poate că istorioarele noastre ar interesa pe unii din cei care n'aū trăit pe acele vremuri?“ Și astfel începură ei corespondența lor publică, urmată cu mai multă stăruință de cătră Ghica.

Aceste scrisori, în număr de 28, alcătuiesc un singur volum, — *Amintirile din pribegie* fiind scrisorile celorlalți emigrați, — și ele aū o valoare atāt istorică cāt și literară.

Privite din punct de vedere istoric, ca unele ce sunt scrise în vîrsta aceea care, cum zice Alecsandri, spune omului că e timp de astîmpărat pornirile inimii și nu ne rămâne decāt o ultimă și neprețuită petrecere pentru mîngîierea zilelor, aducerea aminte din trecut, și pe de altă parte povestind lucruri vîzute de Ghica saū de cei ce-ī vorbeaū, — scrisorile lui resfrîng colorile vii și minunate prin care închipuirea și simțurile lui mai puteaū găsi o formă de viață, cea din urmă. Peste tablourile, tipurile și împrejurările antipatice, el va arunca colori mai mohorite decāt în realitate; peste tot ce e simpatic, deasupra priveliștilor frumoase, peste caracterile și prietiniī din tinerețe, el va împrăștia jerbii de lumină. Sub aceste umbre și lumină accentuate, Ghica ne dă is-

toria vieții Românilor din prima jumătate a veacului, a unei lumi stranie, fantastice și necunoscută nouă decât în mod confuz.

El ne reînvie o mulțime de episoade uitate, precum e luarea pentru întâia oară a Plevnei, la 1807, de către pandurii lui Tudor, luptând contra Zeibegilor »cu cialmalele cât claea pe cap«, și contra Arapilor »negri și buzați încălecați pe niște cai de scoteau foc pe nări, și care veneau tot iureș cu iataganul în dinți și cu pistoalele întinse în amândouă mâinile«. »Când am ajuns la Plevna,—povestește Polcovnicul Ioniță Ceganu din Cloșani, vecinul de moșie al lui Ghica,—și s'au așezat tunurile la bătaia zidurilor, ne-am apropiat de cetate până în șanțuri, le-am umplut cu mărăcinii și cu saci de pământ, am pus scări și am sărit în cetate. Eram numai noi pandurii lui Tudor la asalt, că Muscalii, cam greoi au ajuns tocmai târziu, când noi ne băteam de un ceas cu Turcii pe ulițe; cadinele trăgeau puști și pistoale după ferestre, de ploua gloanțele din toate părțile ca grindina; sburau capetele ca minge, unele cu cealmale turcești, altele cu chivere rusești, și sângele curgea gîrlă; un glonț m'a nemerit drept în piept, de am zăcut șase luni.... Lui Tudor i-a venit de la împărăție un inel cu peatră scumpă și cu numele lui Alexandru pe dinsul, iar noi aștilalți, când s'a făcut pace și s'au împrietenit împărații, ne-am pomenit c'o bucată bună din țerișoară șterpelită: ne-au luat Basarabia din Nistru până în Prut și-a rămas bună luată până în ziua de azi«.

Ne însuflețește figuri mărețe ca aceea a Domnului Tudor, »care nu ridea niciodată« și »care când auzea că vin Turcii, că se năpustia păgânii ca vijelia, el de bucurie începea să cânte și să joace ca un copil«. Ne descrie caractere mari ca frații Ioan și Constantin Câmpineanu, două devotamente entusiaste, două vieți pline de abnegație; ca Iancu Văcărescu, care s'a retras la 1831 din adunarea boerilor convocați de Kisseleff sub cuvînt că nu vedea ca President legel al Adunării obștești pe Mitropolitul Țării și că, după el, un străin nu o putea

presida; ca Mitropolitul Grigorie, care a fost închis în Rusia pentru patriotismul său. Ne zugrăvește suflete mari de profeți ca Nicolae Bălcescu și Grigore Alexandrescu; tipuri curioase ca Bârzoș, — polițaiul nacialnic al fiorosului General Zaltuchin, imputernicitul Rușilor la noi pe la 1829, — „care se plimba prin București călare pe o scândură pusă pe patru roțile, stând înțepat cu mâna în șold. Căruciorul îi era tras de trei cai negri în front; cel din mijloc cu un cerc mare peste cap, trepăda de abia se puteau ținea de dinsul cei doi lăturași, galopând în fuga mare cu capetele lăsate în jos, încordate la dreapta și la stînga, de le da coamele de pământ; după el trei patru cazaci de Don, plecați pe cai cu sulitele înaintea ca la bătălie“; — ori ca Băltărețul, „care umbla într’o butcă, numai bronzuri și poleeli, dinainte, de-a dreapta și de-a stînga caprei vizitiului, cu două sirene aurite cu coadele incolăcite și cu capetele cătând spre două mîrtoage de cai cu hamurile legate cu sfoară; vizitiul cu cojoc peste cămașa lungă, cu doi feciori dindăreț cu cauce pe cap, iar înaintea un țigan desculț cu o masala mare pe spinare“.

Ne dă curiozități de ale unor persoane, ticuri și ta-bieturi, cum avea, de pildă, scriitorul Filimon, căruia „îi plăcea cu deosebire ciorba de știucă fiartă în zeamă de varză acră, cu hrean, iacniile și plachiile, crap umplut cu stafide, curcan cu varză umplut cu castane, și purcel fript, dacă era întreg“, și „care când era la câte un ziafet, își susleca mânecile și iată cum frigea mielul: îl înjunghia, îl spinteca, îi scotea pîntecele, îl cosia la loc și-l acoperea cu pielea; după aceea îl băga într’o groapă cu jăratec cu curpeni de viță sîlbatecă, unde îl lăsa până când pocnia ca un tun; atunci îl scotea, îl învelea într’o pânză și-l ungea cu un fel de salță inventată de dinsul, făcută cu vin, amestecat cu usturoi pisat și cu băcăni, cu lămâie și cu sare, și te pofta la masă fără cuțit și fără furculiță, — și apoi să nu-ți fi lins degetele!“

Ne povestește nenorocirile de pe atunci, în toată cruzimea lor, cum a fost, spre pildă *Ciuma lui Caragea*,

„când orașul răsuna de urletul jalnic al câinilor rămași fără stăpin“. Ne arată datine, depărtate parcă cu sute de ani de noi, când nunta la boeri „ținea șapte zile și șapte nopți, după *legea Domnilor și a Impăraților*, și când o nuntă se isprăvea și zece începeau.“

Câte obiceiuri caracteristice apoi, când, spre pildă, „care cum intra în curțile boerești, descăleca, lua friul din capul calului și-î da drumul la finărie“,—și când fiecare curte era un fel de univers în mic, având în ea „câini, lupi, urși, vulturi, corbi, privighetori și tot felul de lighioane?!“ Câte nuanțe particulare, câte amănunte în hainele, deprinderile, politetele timpului; în chipul de a vorbi și de a trăi de atunci, în fizionomia societății bucureștene, în primirile, alaiurile, serbătorile, sfințirile de biserică, în zidurile vechi, astăzi dispărute?! Căci toate trec pe dinaintea noastră, tablouri—tablouri ca într'un adevărat calcidescop.

Așa, să-l ascultăm descriindu-ne, cu un fel de xtra-ordinară putere de amintire, Curtea Banului Ghica.

„Curtea Banului Ghica era cât o moșie de mare; începea din capătul despre apus al podului gîrlei, de-vale de Zlătari, mergea în jos pe malul apei până în dreptul caselor Văcărescului, unde este astăzi casa lui Barbu Belu; de acolo cotea spre Sfinții Apostoli, până unde sunt băile lui Mitrașzewski, apuca la dreapta pe uliță înainte, tăia de-a curmezișul strada Mihaiu-Vodă, trecea gîrla la casarma pompierilor, și apoi la vale prin Gorgană, coprinzînd toată mahalaua Domnița Nastasica, și se încheia cu ocolul de la podul gîrlei la Zlătari....

Casele bătrânului Ghica și ale fiului său Scarlat se aflau amîndouă în coprinsul de mai sus; erau două namile de case, cu pridvoare, săli mari, tinzi și paratinzi, sagnasiuri, odăi mari de musafiri, sofragerie de iarnă și de vară, iatacuri și cămări, cu arcade și bolte învîrtite, beciuri și pimnițe dedesubt; învelitoarea de șindrilă mai înaltă de cât casa, și cu ștreasina scoasă de jur împrejur de doi coți. De-arîndul, pe lîngă zidul curții, în șir, cuhnii, odăi de slugi și de logofeți, grajduri, șoproane, grădini de flori și de zarzavaturi, livezi de pomi roditori, finărie și lemnărie. Acele două palaturi, unul în fața altuia, erau despărțite numai prin strada Mihaiu-Vodă și prin gîrlă....

„Mi aduc aminte, în casa Banului Bătrânul o sală mare, zugrăvită pe pereți și pe tavan cu toți zeii Olimpului, de un pictor Kauffmann. În zilele mari și la aniversări, înfocatul Aristia, preceptorul copiilor,

traducătorul cântului întâi al Iliadei și autorul „Stanțelor Epice”, — cu câteva perdele de la ferestre, cu cearșafuri înădite unele cu altele, cu costume croite din rochiile lepădate, punea în scenă câte o bucată de teatru în limba grecească: pe „Orest”, pe „Fiii lui Brutus”, sau vre-o idilă din Florian. Mătușă-mea Smărăndița Ghica se deosebise așa de mult în rolul Clitemnestrei în cât îi rămăsese numele. Aristia avea în totdeauna rolurile cele mari; el făcea pe Agamemnon, pe Cesar, pe Edip; rolurile mai mici erau ale lui Eugenie Predescu, ale lui Manole Anghelescu, ale demoazelelor Iosefina și Cecilia Raymondi sau ale copiilor casei. Doamna Efrosina Bogdan făcea o încântătoare Estelă, când n'o podidea plânsul în scenă....

Pe când s'au zidit acele case, Dimbovița în București era o gîrlă pe care nu fiecare o putea trece înnot. Populațiunea capitalei era puțină, și apa curgea adîncă și curată; murdăriile aruncate pe dînsa nu-i urcaseră fundul, ca la cea mai mică viitură de apă să treacă peste maluri și să innee orașul, cum se întîmplă de la o vreme încoace, mai în toții ani pînă a nu se face derivațiunile din sus la Arcuda. Cine nu s'a plimbat pînă mai acum vr'o doisprezece ani cu luntrea prin mahalaua Isvorul, pe strada Brezoianu, prin Dudescu, pe la Antim și pe dinaintea Bisericei Doamna-Bălașa? Astăzi grădina, curtea, paraclisul și casa Banului Scarlat Ghica s'au împărțit în bucățele pătrate și numerotate, s'au tras printre dinsele strade și s'au clădit case și căscioare.

Cu tot interesul istoric ce *Scrisorile* lui Ghica deșteaptă, s'au găsit la noi, în timpul când ele se publicau, câțiva critici improvizați, câțiva triști cântăritori de silabe, atît de gingavi la gîndire, că le-au declarat „nesărate și lipsite de aprețieri adînci și de simț politic”. Dar se poate cere, în stilul unor scrisori, să se facă istorie în înțelesul științific al cuvîntului? Se poate cere scriitorului lor să nu mai fie un narator pur și simplu, ci să fie un istoric, un descoperitor al legilor marelui probleme sociale, care se cheamă statul, așa cum au definit pe istoric un Bukle și de la dînsul atăția alții? A pretinde aceasta este a nu-și da cineva seamă de stilul epistolar, ales de Ion Ghica. *Scrisorile* îndeplinesc ceea ce o istorie simplă, așa cum se face istoria la noi de cei mai mulți, n'ar putea îndeplini. Ele ne dau, în adevăr, pe lîngă faptele ce le povestesc, adică pe lîngă tranziția noastră din veacul al XIX-lea, felul de gîndire și de simțire al celui timp,

întreaga gamă a moravurilor și vieții românești, — și aceasta este mult.

Din punctul de vedere literar, *Scrisorile* lui Ghica sunt pagine pline de vervă, de umur și de frumuseți de tot felul. Ca mai totdeauna în astfel de lucrări, unde nu este altă legătură decât fantazia evocativă a autorului, caracteristica lor de căpetenie e variația ideilor și tablourilor din ele. Rolul celui ce le scrie se schimbă din minut în minut. Acum e istoric, acum om politic, într'un loc romanțier, într'alt loc satiric. *Scrisoarea* intitulată *Din vremea lui Caragea* e un complex extraordinar al tuturor calităților de scriitor ale lui Ghica.

O a doua însușire literară a acestor *Scrisori*, poate cea mai bătătoare la ochi, este pitorescul din ele, calitate pe care Odobescu a avut-o la noi în primul rang. În orice descriere, în orice împrejurare, în orice dialog, trebuie să ți se infățișeze lucrurile și oamenii în culorile cele mai vii și mai puternice, cu tot inconjurul, cu tot freământul din aer, cu toată viața ce cade sub simțuri. Ai dinainte scena în care se petrec lucrurile întocmai ca în realitate. Această însușire predomină în Ghica. Afară de câteva scrisori, ca *Libertatea și Egalitatea*, în care Ghica îngrădește aceste principii în limitele lor raționale, condamnând utopiile și declamațiile la care pot da ele naștere, el e mai mult pictor decât gânditor, prezentându-ne oamenii și lucrurile și lăsându-ne pe noi să judecăm.

Iată cum ne descrie în câteva trăsături pe vestiții haiduci Tunsu și Jianu.

»Intr'o seară, pe când eram la cină cu două luminări de seă în sfeșnice de tinichea, cu bășici de sticlă, Marin Isprăvnicelul s'apropie încetîșor de tata și cu un glas jumătate sfios, jumătate hotărît, îi dice:

— Cocoane, cocoane! te chiamă un om la porțiță lingă gard, zice că are să-ți spue o vorbă.

Tata, fără să pară cătuși de puțin atins de o invitațiune așa de poruncitoare, lasă furculița în friptură, pune șervetul pe masă și se îndreptează către locul arătat, unde se auziau șoapte de mai multe guri.

Scurt și coprinzător.

— Cocoane Tache, i-a zis omul cu vorba, nu mai mânca seara

acolo, că ni-e drumul uneori pe aici și văzându-te la masă le faci poftă băeților. Că de !... oameni sunt și ei, rîvnesc. Să nu mă pomenesc odată că face unul vre-o boroboață.

Trecăto. ul era florosul Tunsu, fost paracliser și ȋircovnic și candidat de diacon. Nu era săptămână lăsată de la Dumnezeu să nu se audă câte o vitejie două de ale lui, à la Fra Diavolo. Cu vre-o zece zile înainte, călcase la moșie la Căcoșul pe vornicul Tache Ralet, vecinul și vărul nostru ; îi luase șaluri, scule, argintărie, tot. Il lăsase pe dînsul și pe cocoană numai în cămașe.

Pas de nu asculta, dacă poți, de poveștile amicale ale unui astfel de bine-voitor.

Tata, cum se întoarse, porunci să stingă luminările și să ridice masa de acolo. A doua zi până 'n ziua un dulgher cu câteva scânduri de brad improviza un fel de pavilion rotund după modelul templului vestei de pe malul Tibrului, cu singura deosebire că avea numai o fereastră despre apus, ca să nu se vadă lumina de la drum și să nu inducă pe băeți în ispită, numai așa am putut urma a ne folosi de umbra și de răcoarea bătrânului stejar.

Eram încă sunt impresiunea poveștilor banditului, când într'o zi intră în curte o căruță cu patru cai și trage la grajd. Tată-meu trimite să întrebe cine a venit ; feciorul se întoarce fuga speriat.

— Căcoane, Jianu! / Central University Library Cluj

Mama și noi copii îngălbenisem, iar tata, uitându-se zîmbind către fecior, îi zice :

— Du-te de-î spune să poftească, că chiar acum ne-am pus la masă.

Prin grădină se vedea venind un om scurt, îndesat, rumen la față ras și cu mustața deasă și scurtă ; îmbrăcăminte de lă : dulamă, pantaloni și scurteică, pe cap șapcă peste fes, la brâu pistoale, și un cuțit cu plăsele de os, și pușca în cumpănă în mîna dreaptă.

Tata îl primește vesel și prietenește, dîndu-î mîna să i-o sărute.

— Ce mai faci, Iancule ! Bine-ai venit ! Șezi de mîncă. — Bre ! să-î aducă ciorbă ; vezi să fie caldă...“

Aiurea ne dă tot așa de viu pe Grigore Vodă Ghica, Domnul Munteniei de la 1828; vorbește Nicolae Păunel, cedecliu din curtea domnească.

„Când am intrat în iatac la Vodă, era șapte ceasuri, său cum s'ar zice zice astăzi, o oră după miezul nopții. Vodă era cu ghicelic de noapte pe cap și cu o scurteică lungă de panbriu verde imblănită cu pacea de samur ; o făclie galbenă ardea într'un sfeșnic mare de argint dinaintea icoanelor. Cum intru în odaie, Vodă se întoarce către mine și-mi zice cu un glas gros și răstit :

— Tu ești Nicolae Păunel ?

— Eă, Măria Ta...

— Ia plicul de pe mescioară, pecetluște-l cu pecetea de pe tăvița cu călimările, și să pleci îndată la Focșani, să-l dai în mâna nepotu-meu Tache, ispravnicul, fără să te simiți nici pasărea măiastră. Bagă de seamă că ai să-mi aduci pe clucerul Alecu Gheorghiu în feară, poimăne pe vremea asta să fii cu el la scara domnească. De cumva ți-o scăpa, mai bine să te duci să te înnecei decât să dai ochi cu mine.

Grigore Vodă Ghica era un om mărunțel, barba potrivită în apărătoare și cănită, mai mult roșie decât galbenă, mustățile roșii trase în jos și despărțite sub nas prin două muchi de briciu, ras pe obraz pe lângă barbă, ochii vii, glas răstit și gros....“

În sfârșit, să ascultăm pe cei trei nebuni din curtea Banului Ghica ca să ne facem o idee justă de talentul literar al lui Ghica : pe așa numitul „Prințipul Zamfir“, care deși îl știuse lumea ca bogasier în Bărăție, el voia să fie nici mai mult nici mai puțin decât fiu din flori al Mariei-Terezii, adică frate vitreg cu Iosif și cu Leopold ai Austriei, și că, dacă renunțase la tron, trecându-l fratelui lui celui mai mic, Leopold, era, după cum spunea el, numai și numai de dragostea Banului Pană Filipescu, de care era nedeslipit;—pe Manea Nebunul, un alt maniac, care era de o dărnicie și de o probitate ne mai pomenită, dând tot ce-i dădea lui alții la săraci și ducând pomenele, care i le incredința Banul Ghica, la locurile hotărâte, fără să se atingă de un ban;—și, în fine, pe cel de al treilea, Sgabergea, „Făt-frumosul“ din Curtea lui Dudescu.

Cearta acestor nebuni pleca pururea voind fiecare să dovedească că boerul, de casa căruia ținea el, era mai mare decât toți boerii.

— „Toți boerii să moară, numai Manea și cu Banul Ghica să trăiască, mă, striga Manea pe uliți și pretutindenți, cântând apoi cântecul lui de predilecție.

Zon, Zon, Zon, fivrelzon!., care era refrenul cântecului franțuzesc : vive le son, vive le son du canon!“

— Ci tacă-ți gura, nebunule, riposta supărat Prințipul Zamfir, nu ți-am spus de o mie de ori că Filipescu e mai mare.

— Nebun ești tu, mă, păcătoșule, îi răspundea, Manea. Ce adică, pentru că-mi zice mie Manea nebunul? Da nu știi tu, mă, că-mi zice

așa tocmai pentru că nu-s nebun, mă, cum îți zice și ție Prințul Zamfir, tocmai că nu ești Prințip, mă: Banul Ghica să trăiască, mă!

— Ba tot Filipescu e mai mare! striga indignat Prințul Zamfir, arătând pumnul, amenințare la care Manea răspundea c'o palmă de răsuna sala, și îndată se scula cântând: fivrelzon, fivrelzon....

— Bre, da ce mai palmă, neiculiță, zicea Zgabercea; adormisem și m'a deșteptat din somn. Așa e, Nea Maneo, c'ai crezut că era falca lui Mustafa-Pașa ?

— Intri și tu în vorbă nepoftit, păiajene! zicea Prințul Zamfir, frecându-se pe obraz. Bine, să-î fie lui Mustafa-Pașa! Așa să pată dacă e turc! Să se facă și el creștin odată și să se isprăvească. O mănăcă cât de bună Mustafa, ș'acu mă ustură. Dă spurcatul de nebun, parc'ar da într'un boi! Așa e dacă mănîncă numai luminări de seă!...

— Mănînc luminări, mă, răspundea Manea, ca să mă luminez pe dinăuntru, mă! dar tu, care bei vin ca o butie, ce o fi în capul tău, întunerec beznă, mă, ca într'o pivniță oarbă, mă!...

— Vino-ți în fire, omule! îi zise Prințul Zamfir, văzînd că iar se înțește.

— În firele părului tău, mă, să-î mai încreșesc zuluții!..., răspundea Manea fără să ridă vr'odată....

În câte pagini nu scinteiază ironia și spiritul viu al Românului. Astfel ne spune că pe timpul ciumei lui Caragea Doftorașii nemți, ovrei sau greci, n'aveau voie să spue că-î ciumă, ci »să zică că era așa ceva, ca un fel de dalac amestecat cu bubă, cu ferbințele și cu moarte.“ Mai la vale ne arată un raport al vătășelului de ciocli, care glăsuia: »Azi am adunat 15 morți, dar n'am putut îngropa decât 14, fiind-că unul a fugit și nu l-am putut prinde“. Descriind pe dascălii greci de prin curțile boerești, ne face schița dascălului Mitilineu ast-fel: »Mitilineu era cu un ochi la făină și cu altul la slănină, cu pălăria în forma tingirii, largă în fund de două ori cât diametru capului și pusă pe o ureche.... La urma urmei, el s'a făcut neguțitor de ciorbă, hrănind cu deopotrivă îngrijire și stomahul și spiritul tinerimii care-i încăpea pe mână.“

Prin delicateța și tactul diplomatic al lui Ghica, expresiile sale satirice sunt cuviincioase până și față cu străinii de la noi, pururea nemulțămii și ponegritori de ceea ce se face pe pământul acesta, fie literatură, fie altceva,

și le găsește chiar un fel de scuză în însăși firea lor vitregă de țară. »Cum să cerem de la niște bieți venetici, zice el, veniți în țara asta bună și mănoasă după un codru de pâne, să fie ei mișcați de legendele românești, de suvenirile copilăriei noastre; să le placă doinele, zise cu fluerul ciobanului, să se înfloreze de muma păduri, să se teamă de smeu, să guste basmele cu care ne împăca mama Ilinca?...«

Stilul lui Ghica, colorat și natural, transfigurează istoria lucrurilor ce ne descrie. Întâmplările vin și iaă loc în istorisire în chip așa de firesc, că nu-î trece nimănui prin minte că sunt aduse cu măiestrie. Descripțiile de orice fel, cum am văzut din exemplele citate, sunt pline de viață și se prefac parcă în acțiuni.

Portretele lui Ghica, fie acele făcute în picioare și cu colori, fie acele schițate numai în câteva trăsături, sunt lucrate cu un penel ușor și în voie, căutând parcă c'o vedită plăcere, ca și unii pictori, modelele originale. Aceste însușiri ale stilului fac că *Scrisorile* lui Ghica pot fi citite de a 5-a și de a 10-a oară, și, odată citite, ni se înipăresc pentru totdeauna în minte.

Limba *Scrisorilor* este limba cea mai vie și mai curgătoare. Expresii hazlii, prinse în goana gândirii și așternute pe hârtie în toată vigoarea lor, locuțiuni consacrate, proverbe pline de înțelepciune, în sfârșit, toată comoara limbii populare. Din când în când, arare ori, întâlnim unele construcțiuni franțuzești, ca »să se devanseze o epocă«, »să se guste basmele«, etc. Cine e acela care n'a fost înriurit în veacul acesta de o limbă străină, adeseaori de două? De-arîndul, toți câți au ținut în mână la noi un condei literar, au lăsat în privința aceasta semne de influența timpului. Unii au construcții slave, alții grecești, cei mai mulți franțuzești ori nemțești.

Iată importanța și frumusețea *Scrisorilor* lui Ghica.

În 1890, când muri Alecsandri, inspiratorul și primitorul lor, amicul care asistase la tot ce-î spunea Ghica în ele și care privise lucrurile prin aceeași prismă

artistică și prin acelaș sentiment național, plăcerea lui Ghica de a mai scrie se stinse. Câte amintiri n'or fi rămas încă nepovestite în creerul unui om așa de bine înzestrat și care văzuse atât de multe lucruri!

El viețui retras cu totul la Gherganî, unde mai puteau să-l salute din vreme în vreme amicii și cunoștințele. Casa de la Gherganî, clădire modernă cu două rînduri, zidită în marginea unei dumbrăvi, privește cu ferestrele din față spre răsărit, deasupra orizontului larg și verde. Intrarea e pe la spate. Alei de arbori te duc de la gară, pe moșie, până la scară, în fața căreia se înalță stejarul secular, sub care a mâncat Jianu, întinzînd, pe un diametru de 10 metri, o imensă umbrelă de frunze de-asupra curții. La distanță se arată de câteva ori pe zi, ca o fantomă neostoită a vieții moderne, locomobila drumului de fer întrerupînd câte puțin liniștea câmpiei.

În pacea salonului de jos al caselor, sub razele soarelui abia răsărit, lingă portretul tatălui său, al Regelui și Reginei, cu un Dante alături, într'un fotoliu trandafiriu, găseaî girbovit, cu capul sub piept, pe bătrînul Ghica tăcînd. Părea o umbră, o pildă a unui trecut măreț, mișcînd încă sub povara celor 80 de ani. O întrebare, însă, ce-î făceaî despre acel trecut îl reînvia. Figura lui caracteristică, care în tinerețe oprise pe un artist mare în ulițele Londrei rugîndu-l să-î poseze, se însuflețea numai decăt și, cu vorbe rari și întrerupte, începea să povestească, emoționat. La sfîrșitul fiecărui episod, câte o exclamație plină de elocvență. »Câte nopți n'am petrecut până în ziuă împreună, în grădina Luxemburgului!«, exclama el aducîndu-și aminte de anii petrecuți cu Alecsandri ca studenți la Paris; »Ce entusiasm era atunci!«, încheia el vorbind de 48; »Ce zi fericită, când am întilnit pe Alecsandri printre ofițerii francezi!«, sfîrșia el povestind o întoarcere a lui din Samos la Constantinopol, în 1855, când primirea ce-î făceaî Turcii, după obiceiul oriental, atrase atențiunea ofițerilor întorși de la Sevastopol, și printre care era și

Alecsandri. După aceea, tăcea o bucată de vreme; apoi iar se vedeau pe trăsăturile feții trecând amintirile ca niște raze de lumină și relua firul din nou.

Intr'o zi, nu cu mult înainte de a muri, se întâmplase că-i arsese o magazie, în care ținea lemnele tăiate, la oarecare distanță de casă. Primarul satului, un flăcău vioiu și bine legat, intră încet în virful cismelor, netezindu-și pletele pe cap, și salută respectuos. Ghica, care îl înțelesese la ce venise, și voind să glumească cu el, începu a-l întreba de altele, despre sănătate, de voie, de copii, de comună, derecolta câmpului, fără să-i deie răgaz să vorbiască el. Primarul răspundea la toate, lăsând însă din privire și mișcări să se vadă că avea altceva pe inimă. Intr'un târziu Ghica îl întrebă:

— Te pot sluji cu ceva, Domnule Primar ?

Flăcăul mișcă puțin din umeri :

— Întimplarea de as-noapte..., zise el cu un fel de voință de a descoperi pe vinovatul ce dăduse foc șopronului. *BCU Cluj / Central University Library Cluj*

— Care întâmplare, îl întrebă Ghica, prefăcându-se că nu 'nțelege.

— Focul de la lemnărie... Aș vrea să știu pe cine aveți prepus ?...

— Crezi D-ta că am eu vr'un vrăjmaș, îl întrebă Ghica drept răspuns ?

Primarul dădu din cap nedumerit.

— Am eu prepus, zise Ghica, după o pauză și serios..., dar pe cine am eu prepus nu poți d-ta să-l pedepsești.

Primarul holbă ochii.

— Oricine ar fi... legea prevede cazul....

— Cu toată legea, adăogă Ghica. E o cocoană mare... și, deși e vrăjmașă de moarte și a mea și a d-tale, nu putem să-i facem nimic....

— Aș vrea să dreserez proces-verbal..., zise primarul încet..., măcar forma...

— N'o poți trece nici în procesul-verbal...

Nouă nedumerire din partea primarului.

— E Doamna... beția..., clătină el din cap; vr'un tăetor și-a lăsat aseară luleaua aprinsă în lemne...

Căci, dacă vîrsta înclinase corpul lui Ghica spre pămînt, ceeace nu putuse să-î incline era mintea lui care rămăsese vie și dreaptă ca o făclie, până în ziua morții. Când prindea să vorbiască, străbătea parcă din corpul acela slăbit omul tîner de altădată.

În ziua de 21 Aprilie trecut eși din casă și petrecu toată ziua la soare până către seară. Era cea din urmă zi ce o petrecea privind în lume, în mijlocul verdeții și sub stejarul cel bătrîn. A doua zi, la 8 ceasuri dimineața, după ce se deșteptă și se ridică puțin, plecă capul spre piept și adormi încet pentru totdeauna.

El fu înmormîntat în cavoul familiei de sub capela de la Ghergani

Pentru literatură, trecerea lui Ion Ghica dintre noi, în urma tuturor contemporanilor lui, crește impresia prin faptul mișcător că cu el se închide mormîntul unei întregi generații mari. Tinerii de astăzi au norocul de a putea privi faptele ei în adevărata lor lumină, ca pe un spectacol măreț de lupte și sacrificii. Cei ce au urmat imediat după ea nu s'au uitat cu sînge rece și deci n'au putut o aprea drept; cei ce vor veni după noi vor mai pierde din interesul de a o privi. Generația bătrînilor morți ne slujește încă și ca exemplu, căci dacă în adevăr faptele lor au fost atât de mari și atât de multe, este fiind-că ei au avut o încredere nemărginită în Poporul Român. Iată, spre pildă, cum se exprimă Ghica în privința aceasta: »Din natura lui, Românul este modest, chiar sficios, aș putea zice; și de i se poate imputa ceva, ar fi că nu are destulă încredere într'însul. El prețuiește mai mult decît pare; nu este nici lăudăros, nici pretențios. Orî de cîte orî am văzut la noi în țară un fanfaron, un om care se crede mai mult decît este, un om care să pretinză că le știe și le poate pe toate, am avut ocazie să mă conving că era viță de străin.«

Iar despre pămîntul țării și bunurile lui, Ghica era de o elocvență antică. Vorbînd într'o zi,—lui David Urquhard, scoțianul învățat, care s'a luptat alături cu Byron

pentru independența Grecilor și al cărui glas avea mare înrîurire pe la 1840 în Franța,—despre laptele nostru de oi de munte, dintre cele două sânte-mării, și descriindu-l »gros ca mierea, încât cuțitul lasă dungă când îl treci pe taler«, și altele de felul acesta, făcu pe englez să sară în sus și să-l ia în brațe plângend, pătruns de iubirea de țară a lui Ghica.

De altfel, numai prin iubirea și încrederea lor nemăsurată se explică transformarea adusă de ei societății și statului Român într'un timp așa de scurt. Diviza lor era: înainte! ori de câte ori simțeau bătându-li-se inima de dragostea Țării.

De aceea, încă odată, nu fără adîncă părere de rău părăsim pe cel din urmă reprezentant al acelor inimi fierbinți, al acelor frunți luminate, care, luându-și viața drept o datorie către țară, ne-au dat, mai presus de toate așteptările, atât reînvierea națională, cât și renașterea noastră literară.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CARAGEALE

COMEDIILE LUI

Literatura română, odată cu sfârșitul veacului al XIX-lea, pare a-și fi încheiat ca însăși un ciclu de gândiri și de simțiri. În zori, întârziți, ai acestui veac s'au arătat glasuri de poezii mari ca Alecsandri, care au cântat viața generațiilor lor, speranțele timpului, încrederea adincă într'un viitor mai bun, — cu un avânt înălțător și fericit, însuflețit de virtuți, de dragostea sinceră de viață și de ideile mari, și într'o limbă frumoasă, firească și curgătoare. Ei s'au arătat mulțumiți de ei înșiși, culegând oarecum florile existenței pămîntești.

În apusul, de timpuriu, al veacului s'a arătat o generație cu atitudinea schimbată, cântând mai mult decepțiile vieții, îndoelile ei amare, — triste gândiri de seară, în care domină când un pesimism resemnat, când o ironică ridiculizare de tot, într'o limbă minunată, îmbogățită cu cuvinte și armonii nouă. Ea fu o generație nemulțumită de ea însăși, ca și de timpul ei.

Aceste două inspirații au fost legitime, mai ales din punct de vedere poetic : una a înălțat sufletele, legănându-le în speranțe și iluzii fermecătoare; cealaltă a întors gîndul asupra gîndului însuși, ca și asupra epocii, a născut sentimentul criticii.

Maî toţi poeţii şi scriitorii veacului nostru intră în aceste două curenţe. Unii merg cu frunţile senine pe drumul tras de Alecsandri; alţii, întristaţi sau rizând de viaţă, merg pe drumul tras de Eminescu. Intre aceştia din urmă intră şi dramaturgul Carageale.

I

Dacă prin temperament artistic se înţelege o fire nervoasă, cu o impresionabilitate extraordinară, pururea excitată; cu hotărâri luate după impresia momentului, cu schimbări de atitudine şi reacţiuni repezi, fie din pricina prea marelui încărcări de impresii, fie din pricina delicateţii nervilor, atunci de sigur Carageale este temperamentul cel mai artistic. Nepot al actorului cunoscut Iorgu Carageale şi fiu al actorului mai puţin cunoscut Luca Carageale, pe de o parte, iar pe de alta, crescut de mic copil pe scena teatrului, ereditatea şi mediul în care şi-a deschis ochii, au influenţat mult asupra vieţii şi caracterului său. Cine a cunoscut pe Carageale mai de aproape, a putut să constate cu uşurinţă la el aceste două înrîuriri.

Aşa, când îl auzi istorisind ceva, fie cea mai neînsemnată întâmplare zilnică, sau vorbind asupra vreunui subiect dat, îţi deşteaptă interesul, subliniind părţile caracteristice şi mai ales pe cele ridicole, răspunzând la întreruperi prin cuvinte de spirit şi neaşteptate care produc ilaritate în juru-i. Fără să fi învăţat vrodată în mod sistematic vreo serie de cunoştinţe, el discută metafizică, literatură, muzică, cu aceeaşi putere de exterioră convingere, cu exemple vii şi hotăritoare, cu observaţii fine şi cu o surprinzătoare înlanţuire de idei. A doua zi însă, dacă curentul discuţiei îl duce să susţie pe oamenii săi temele contrarii celor de ieri, o face în sens invers cu aceeaşi uşurinţă, cu aceeaşi profuziune de exemple, la care simţi că nu s'a gândit niciodată. Sunt acum 10—15 ani, Carageale înveselea cu spiritul

lui seratele *Junimei*, care erau pe atunci în floare. Citea cineva ceva, o poezie, o bucată literară, Carageale își rezerva rolul de a-l lua la vale pentru a face plăcere galeriei. Era lucrarea rea, mijlocie sau chiar bună, el trebuia s'o critice cu orice preț și să dea motive de ris. Ca să-și îndeplinească rolul, îi trebuia uneori efortări excepționale, și cheltuia în adevăr o vervă extraordinară, un spirit pururea viu, apropouri, amintiri literare de prin cărți, și mai ales o rară fantazie umoristică. Intra adeseaori în câte o idee sau în câte o frază din care toți credeau că n'o să mai poată eși; dar el eșea sau cel puțin trecea cu aplomb prin ea, ca un fel de cavaler medieval cu sabia 'n teacă pe dinaintea vrăjmașilor. Îi venea bine să ridice pe Victor Hugo și să năpăstuiască pe Shakespeare: unul eșea gigant, celălalt pitic. La sfîrșitul serii îi venea bine contrariul, nu mai cunoștea pe Victor Hugo de mic ce era, în timp ce dramaturgul englez strălucea sus de tot. Cu poeții noștri vechi asemenea, — deși îndeobște pentru gloriile literare românești avea un profund nerespect.

S'a întâmplat în viața lui să-î vie o avere considerabilă la picioare; Carageale a trecut prin ea ca un actor printr'un rol de om bogat, privind indiferent, par'că, cum se duceau banii de la dinsul.

A avut funcțiuni, o lună, două, trei; într'o zi îl întilnea liber ca o pasere, apostrofând, supărat Dunăre, biurocrația și pe cei ce-l înjosise dându-i funcțiunea din urmă.

A fost vremuri când umbla îmbrăcat ca un dandy, elegant, parfumat, și, ca Director de teatru, venea seara regulat în frac și pantalon colorați; peste câteva zile era omul cel mai simplu și mai puțin pretențios din lume la îmbrăcăminte.

Intr'un an a putut veni aproape în toate seriile la teatru; ani întregi, după aceea n'a mai pus piciorul nici într'un spectacol.

A scris, într'un timp relativ scurt, toate comediile lui, pentru ca în urmă zecimi de ani să nu mai scrie nici

una. Și cu toate acestea, câte planuri de piese nu 'l auzeai desfășurând, când contra socialiștilor, când contra conservatorilor sau liberalilor, când contra tuturor. Era un fel de revărsare de elemente prețioase ce-ți desfășura, dar când venea vorba să le scrie, nu se putea pune s'o facă. Orice plan, cât de minunat ar fi fost el, rămânea o simplă oră de briliantă improvizație după masă, și toate observațiile fine și ingenioase se spulberau în vint odată cu vibrațiile risului. „Literatură în țara Românească!? Un lux neînțeles de timpul nostru!“ De aceea, într'un moment se pregătea să lase Orientul acesta înapoiat, în care îl născuse, din nenorocire, o soartă inconștientă, ca să se ducă să scrie în Occidentul luminat, în Ungaria!

S'a apucat de întreprinderi, de negustorie. A făcut pavaje în București; a deschis berării prin Covaci și la *Bene-bibenti*. S'a supărat pe București și Bucureșteni, cum s'a supărat odinioară Eschile pe Atenieni, și s'a dus restaurator la gara din Buzău, pentru ca în primăvară să se întoarcă din nou. Ca patron de berărie sau restaurator, îl vedeai adesea coborîndu-se de la teșgha cu o vorbă de glumă pe buze, așezându-se alături de clienți, vorbind cu ei, spunându-le giumbușuri și observând particularitățile clienților în vorbă, în gesturi, în schime.

A făcut jurnalistică, mai mult literară și umoristică și mai rar politică, desprețuind azi în gazetele liberale pe conservatori, și mâine în gazetele conservatoare pe liberali. După câțva timp jurnalistica îi devenea insuportabilă. Simțul lui de independență și de o îndreptățită mindrie — inerentă scriitorilor și artiștilor — se răzvrătea într'însul, pleca și de la unii și de la alții, se închidea iar în singurătatea ființei lui, pentru ca peste trei luni s'o reia din capăt.

Pasionat de teatru ca de arta supremă, înțelegând, ca nimeni poate altul la noi, tot meșteșugul scenei, toate cerințele și finețele, tot mecanismul și efectele ei. În 1871 a fost suflor; în 1885 director al Teatrului Național, când a montat singur o piesă, pentru grosul

publicului, *Manevrele de toamnă*, cu atâta meșteșug, și cu atâta regularitate și frumusețe de spectacol, încât a putut salva cu ea stagiunea atât de amenințată atunci.

Ureche muzicală minunată, cum poate n'avem decât foarte puține în toată țara; meloman la culme, apoteosând pe Bethowen, pe care îl cunoaște în toate sinuozitățile simfoniilor lui, și lăsând totul pentru o bucată de muzică bună. Iubitor de mâncări și băuturi alese, cu simțul odoratului desvoltat în mod excesiv, bând cafea multă, când lucrează, aprinzând țigară de la țigară. Iată pe scurt complexitatea și impresionabilitatea firei lui Carageale.

II

Dacă creditatea și mediul în care a crescut Carageale a influențat astfel asupra vieții și caracterului său, ele urmau firește să-l înrăurească și asupra modului lui de gândire. Ele au înrăurit, în adevăr, într'atâta, încât au făcut din Carageale, după părerea noastră, cel dintâi dramaturg român de până astăzi. Într'o epocă în care teatrul român trăia mai mult din traduceri și localizări de piese străine, comediile lui Carageale trebuiau să impresioneze publicul în mod excepțional prin originalitatea lor. Lucrările străine, oricât de bune ar fi ele în limba lor, nu numai că pierd când le traducem sau când le localizăm, dar nu pot fi înțelese în părțile lor intime de alte popoare: Francezii n'au putut înțelege pe Shakespeare, Germanii n'au putut apreția pe Molière.

Originalitatea comediilor lui Carageale stă în aceea, că el a fost cel întâi la noi care a simțit și desprins frumusețea reală a unui strat social contemporan, stratul nostru mijlociu. Câte patru comediile lui: *Noaptea furtunoasă*, *Conul Leonida față cu reacțiunea*, *Scrisoarea pierdută* și *De-ale carnavalului*, ne înfățișează, în marginea intimplărilor închipuite de autor, viața acelui strat. Înainte de Carageale acel strat era obscur, necu-

noscut pentru noi, nu vedeam nimic din ceea ce alcătuște estetica vieții lui; nu puteam nici rîde de spiritul lui, nici admira originalitatea lui. Subt lumina talentului lui Carageale văzurăm, descoperirăm în stratul mijlociu românesc ca o lume nouă.

O noapte furtunoasă, — prima lui lucrare în ordine cronologică, — desfășură o aventură amoroasă între un archivar de la o judecătorie de ocol, student în drept și publicist, între jupân Dumitrache Titircă inimă rea, cheristigiu din Dealul Spirii și căpitan în garda civică. Nae Ipingescu, ipistat, Chiriac, teșghetarul și omul de încredere al lui jupân Dumitrache, Veta, consoarta acestuia, Zița sora ei, și Spiridon băiat pe pricopseală în casa lui Titircă. *Conul Leonida față cu reacțiunea* se petrece la mahala între Conul Leonida, pensionar, și Coana Ifimița, consoarta lui. *Scrisoarea pierdută* se desfășură între Ștefan Tipătescu prefect de județ, Agamemnon Dandanache, vechiul luptător de la 48, Zaharia Trahanache, ~~prezidentul comitetului permanent~~ și al altor comitete și comiții, între Tache Farfuride, Brânzovenescu și Nae Cațavencu, avocați și jurnaliști de provincie, Ghiță Pristanda, polițaiul orașului, și între Coana Zoe Trahanache. În sfîrșit, *De-ale carnavalului* se petrece într'un salon de frizărie și la un bal mascat de mahala între Nae Girimea, frizer, Iancu Pampon, Mache Razăchescu ce 'i mai zice și Crăcănel, un „cătindat“ de la percepție, Iordache, calfă la Girimea, Dîdina Mazu, Mița Baston, un ipistat și un chelner.

Prin urmare, aici nu ne mai izbeam nici de împărații, conți și marchizii traducerilor străine, despre care majoritatea publicului nostru nici nu auzise măcar, nici de tipurile exotice ale localizărilor pe care el le înțelegea poate pe jumătate, nici de personagiile istorice abia închipuite de el, ci de ființe văzute, simțite, atinse zilnic cu cotul de masa publicului.

Ele erau apoi puse în scenă în adevărata lor viață, în tot ce au mai intens și mai caracteristic, fapt care hotăra de valoarea lor estetică. Subt aparența unor mici

întimplări: ca urmărirea unei femei de către Rică Ventureanu, în *Noaptea furtunoasă*, — ca o greșeală de auz, în *Conul Leonida*, — ca pierderea unei scrisori, în *O scrisoare pierdută*; — ca niște amoruri de femei ușoare, în *De-ale carnavalului*, — ființele din ele trăesc, cu vorbele, cu gesturile, cu atitudinile și judecata lor aevea, având fiecare o fisionomie deosebită și înfățișându-se cu caracterul ei, cu micimile sufletești, cu mobilele ei intime, amestecate câteodată de idei generale, pe care nu le înțelege sau le înțelege pe dos. Așa, spre pildă, jupân Dumitrache Cheristigiul, — suflet de o rară inconștiință de lumea și vorbele în care se învârtesc și de o demnitate ridiculă, — e viu, întreg, când istorisește supărat ipistatului Ipingescu începutul pățaniei lui de la „Junion“ :

Jupân Dumitrache. Știi dumneata că la lăsata secului am mers la grădină la „Junion“; eram eu, consoarta mea și cumnată-mea Zîta. Ne punem la o masă, ca să vedem și noi comediile alea de le joacă Ionescu. Trece așa preț ca la un sfert de ceas, și numai ce mă pomenesesc cu un ăla, cu un bagabont de amplotiat. . .

Ipingescu. De unde știi că era amplotiat ?

Jupân Dumitrache. După port nu semăna a fi negustor. Mă pomenesesc că vine și se pune la altă masă alături, cu fața spre masa noastră și cu spatele la comédie. Șade rezemat într'un peș, șade, șade, șade, și se uită lung și galiș la cocoane, se uită, se. . . Eă, cum m'a făcut Dumnezeu cu ambiț, mă scol ca să plecăm; cocoanele nu! că să mai ședem că încă nu s'a isprăvit comedia. Incep să măncruntez la bagabontul și mai că mă venea să-l cărpesc, dar mi-era rușine de lume; eu de! negustor, să mă pui în public cu un coate-goale nu vine bine. . . Mai mă uit eu incolo, mai mă fac că nu mă sinchiesc de el, . . . bagabontul cu ochii sgâiți la cocoane; ba încă-și pune și ochilarii pe nas. Tii! frate Nae, să fi fost el aici să mă fiarbă așa, că-î sărea ochilarii din ochi și giubenul din cap, de auzea căinii în Giurgiu.

Ipingescu. Rezon!

Jupân Dumitrache. Insfirșit, se isprăvește comedia. Ne sculăm să plecăm; coate-goale se scoală și dumnealui. Plecăm noi, pleacă și dumnealui după noi. Eă il vedeam cu coada ochiului; dar nu vream să le spui cocoanelor, ca să nu le rușinez. Știi cum e Veta mea, . . . rușinoasă.

Ipingescu. Mie 'mi spui? n'o știu eu? . . . Ei?

Jupăn Dumitrache. Ei! Apucăm pe la sfântul Ionică ca să ieșim pe Podul-de-pământ, — papugiul cât coala după noi; ieșim în dosul Agiei, — coate-goale după noi; ajungem la sfântul Ilie în Gorgani, — moftangiul după noi; mergem pe la Mihaiu-Vodă ca să apucăm spre Stabilament, — mațe-fripte după noi. . . Eu trăgeam cu coada ochiului. . . ferbeam în mine, dar nu vream să spuiū cocoanelor. . .

Ipingescu. Rezon! ca să nu le rușinezi.

Jupăn Dumitrache. Știi cum e Veta mea. . .

Ipingescu. Rușinoasă, mie-'mă spuî?

Jupăn Dumitrache. Când să apucăm de la Stabilament în sus, mă uit înapoi cu coada ochiului și nu mai vîd pe coate-goale. Mai mergem ce mai mergem, mă uit iar. . . mă iertase bagabontul.

Ipingescu. Jupăn Dumitrache, adică să am pardon de impresie, eū gîndesc că numa ți-ai făcut spaimă de geaba. Poate că omul o fi șezînd prin partea locului, pe Dealul-Spirii. Ei! a venit și el la grădină ca și dumneavoastră, a stat și el până la isprăvitul comēdiei și s'a nemerit să apucați tot pe-un drum ca să vî înturnați la domiciliu. El a rămas la al lui și dumneavoastră ați mers înainte.

Jupăn Dumitrache. Așa am crezut și eū intăi, dar stai să vezi!... A trecut după aia o săptămână la mijloc. Îmi cam și uitasem eu de istoria bagabontului; gîndeam și eū; poate c'o fi stînd coate-goale prin partea locului, — bunioară vorba dumitale. Așa, zice cumnată-mea ieri: „Nene, hai deseară la „IunioŃ“ la Ionescu!“ Cum auzii eū de „IunioŃ“, mă făcuî verde la față. „Ce să mai căutăm la comēdiile alea nemțești, niște mofturi; dăm parale și nu înțelegem nimica; mai bine punem banii în buzunarul ălălalt și zicem că ne-am dus.“ — Aîde, nene, zeu! parol! să n'ai parte de mine și de Veta!“ Ei! cînd am auzit așa vorbă mare, n'am putut pentru ca s'o tratez cu refuz.

Ipingescu. Rezon.

Jupăn Dumitrache. Ei! haide! . . . dar unde mă gîndeam eū că o să mi se întîmple un așa ceva. Ne ducem. Ședem la o masă mai la o parte; ședem cît ședem, și începe comēdia. Nu știu cum mă 'ntorc cu ochii înapoi, și pe cine gîndești că vîz la masa de la spate?...

Ipingescu. Pe bagabontul. . .

Jupăn Dumitrache. Pe coate-goale, domnule, pe moftangiul, pe mațe-fripte, domnule! Fir'ai al dracului de pungaș! . . . Bagabontul, nene, cu sticlele 'n ochi, cu giubenul în cap și cu basmaua iac'ășa scoasă. Cum m'a vîzut, — că trebue să fi fost schimbat la față, cum sunt eū cînd mă necăjesc, (își mîngăie favoritele) — cum m'a vîzut, a sfeclit-o. . . A întors capu 'ncolo și a început să bea din țigară, știu așa, nizaî. Dar mă trăgea cu coada ochiului. Mă 'ntorc eū iar la loc și mă fac că mă uit la comēdii, se 'ntoarce și bagabontul iar cu ochii la cocoane! . . . mă uit iar la el, iar se 'ntoarce 'ncolo; . . . mă 'ntorc iar la comēdii, iar se uită la cocoane; . . . mă uit iar la el, iar se 'ntoarce 'ncolo; mă 'ntorc iar la comēdii. . .

Ipingescu. Iar se uită la cocoane. . .

Jupăn Dumitrache. Ei! iac' așa m'a fiert fără apă toată seara...

Ipingescu. In sfîrșit ?

Jupân Dumitrache. În sfârșit... plecăm; coate-goale după noi. Era să mă 'ntorc în poarta »Unionului,« să-i zic numa: »Ce poțtești, mă musiu?« și să-l și umflu; dar știți, am ambiți; m'am gândit: eu negustor... să mă pui în public cu un bagabont ca ăla, nu face...

Ipingescu. Rezon! . . . Ei! pe urmă?

Jupăn Dumitrache. Pe urmă s'a tinut iar gae după mine.

Ipingescu. Până la Stabilament...

Jupân Dumitrache. Da, până la Stabilament! S'a ținut după mine până la răscruți, știți, unde vreți s'apuci spre cazarmă. Ce ziceam eu? »Haide, drace, haide! să intri tu pe strada lui Marcu Aoleriū ori Catilina și lasă!« Aveam de gînd să intru cu cocoanele în casă, să trimit repede pe Chiriac pe poarta de din dos pe maidan să-î iasă înainte, și eu să-l iau pe la spate, . . . să-l apucăm la mijloc pentru ca să-l întreb: »Ce poțeste, mă musiu?« și să-l și umflu! . . Și dacă nu 'i ajungea să-mi tai mie favorurile! (își mîngăie favoritele).

Ipingescu. Ei! dacă nu-î ajungea, despărțirea e aproape; să fi poftit la mine la despărțire cu lăcrămație, că-î implineam eu cât î mai lipsea.

Jupăn Dumitrache. A avut Unoroc! mare noroc! a avut bagabontul; a scăpat!

Ipingescu. Iii! păcat! . . . Cum ?

Jupăn Dumitrache. Când am trecut eu de răscruce cu cocoanele, și bagabontul era să intre după noi în uliță, a eșit hațta de câini dela maiorul din colț, și i-ataiat drumul lui coate-goale. Am lăsat pe Zița acasă, m'am suit degrab cu Veta sus, am trimis pe Chiriac repede în maidan, eu i-am eșit înainte peste uluci tocmai pe la prăvălia lui Bursuc; dar... geaba! până să ieșim noi, fugise bagabontul!...

Tot așa ipistatul, — a cărui figură e atât de puternic desinată numai din două trei trăsături,—servil, automat al rutinii polițienești de mahala, împrăștie toată viața tipului său citind *Vocea patriotului Național*:

Ipingescu (citește greoiu și fără interpunctuație). »București^{15/27} Răp-
ciune. — Amicul și colaboratorul nostru R. Vent..., un june scriitor
democrat, a cărui asinuitate o cunoaște de mult publicul cititor, ne
trimite următoarea prefațiune al unui nou op al său. I dăm astăzi locul
de onoare, recomandând cu căldură poporului suveran scrierea ami-
cului nostru. »*Republica și reacțiunea*« sau *Venitorele și Tre-
cutul*.« — Prefațiune. — »Democrațiunea romană, sau mai bine zis
ținta Democrațiunii romane este de a persuadea pe cetățeni, că nimeni

nu trebuie a mănca dela datoriile ce ne impun solemnamente pactul nostru fundamentale, sfinta Constituțiune. . . .“

Jupăn Dumitrache (mulțumit). Ei, bravos! Aici a adus-o bine.

Ipingescu (căutând șirul unde a rămas). „ . . . A mănca . . . sfinta Constituțiune. . . .“

Jupăn Dumitrache (cam nedomirit). Adică, cum s'o mănance ?

Ipingescu. Staî să vezi . . . că spune el . . . „Sfinta Constituțiune, și mai ales cei din masa poporului. . . .“

Jupăn Dumitrache (nedomirit). E scris adinc.

Ipingescu. Ba nu-î adinc deloc. Nu pricepi ? Vezi cum vine vorba lui : să nu mai mănance nimeni din sudoarea bunioară a unuia ca mine și ca dumneata, care suntem din popor ; adică să șază numai la masă, că el e stăpîn.

Jupăn Dumitrache (lămurit). Ei! așa mai vii de-acasă. Bravos! Zi-î nainte.

Ipingescu. Staî să vezi : acum vine un ce și mai tare.

Jupăn Dumitrache. Ei!

Ipingescu (urmând citirea). „ . . . A mănca poporul mai ales, este o greșeală neiertată, ba putem zice chiar o crimă. . . .“

Jupăn Dumitrache (cu deplină aprobare). Știi că și aici lovește bine! Da! cine mănăncă poporul să meargă la cremenal!

Ipingescu (bătînd cu mîna în gazetă). Apoi de ce scrie el, sireacul!

Jupăn Dumitrache. Dă-î nainte, că-mî place.

Ipingescu. „ . . . Ba putem zice chiar o crimă. (schimbînd tonul și mai grav). Nu! Orî ce s'ar zice și orî ce s'ar face, cu toate sbieretele reacțiunii, ce se svêrcolește sub disprețul strivitor al opiniunii publice ; cu toate urletele acelora ce cu nerușinare se intitulează sistematici opozanți“

Jupăn Dumitrache (care la fiecare accent al lui Ipingescu a dat mereu din cap în semn de aprobare, îl intrerupe cu entusiasm). Hahahaha! i-a 'n-fundat!

Ipingescu. (urmînd cu tărie). „ . . . Nu! în van! noi am spus-o și o mai spunem : situațiunea Romaniei nu se va putea chiarifica ; ceva mai mult, nu vom putea intră pe calea viritabilelui progres, până ce nu vom avea un *sufragiū* universale... (amîndoi rămîn foarte incurcați).

Jupăn Dumitrache. Adicătele, cum vine vorba asta ?

Ipingescu (după adîncă reflecție). A! înțeleg : bate în ciocoî, unde mănăncă sudoarea poporului suveran . . . știi : masă . . . sufragiū.

Jupăn Dumitrache. Ei! acu înțeleg eu unde bate vorba lui! Ei! bravos! bine vorbește...

Ipingescu. Ăsta combate, domnule, nu ți-am spus eu!

Jupăn Dumitrache. Apoi, nu-î zice lui degeaba „Vocea Patriotului Național!“

Ipingescu. „ . . . Până ce nu vom avea un *sufragiu* universale. Am zis și subsemnez ; R. V. . . studente în drept și publicist. “

Tot așa Veta, suflet sentimental, poetic și superstițios din Dealul Spirii, gata să plângă pururea când norii amenință pacea amorului ei, și gata pururea de a găsi o ușurare în orice situație cântând din *Dor*: *Doi ochi și Când ore de 'ntristare*, ca o ființă ce iubește cu adevărat, și căreia când iubitul ei Chiriac îi impută nestărnicie în amor, prin aceea că se duce seara pe la grădini publice, ea răspunde:

Veta. M'am dus numai de gura sorii-mii Ziții. Era lume multă, de n'aveam unde sta; cântă muzica; jucă comedii; n'am auzit nimic, n'am văzut nimic. Toată seara în uetul grădiniî m'am gândit numai la tine; par'că dormeam și visam ceva... Știam eu că o să mi se întâmple mie un necaz mare; mi se făcuse semn: resturnasem de dimineața candela... Încă dumnealui, dacă m'a văzut că mă speriiu, zice: „Ei! ce e dacă s'a resturnat! nu mai crede în prostii de-alea. Ce! ce-o să ni se întâmple? să-mi arză cherestigiria? arză sănătoasă! Nu m'a făcut ea pe mine! este asiguripită... Atăta pagubă!...“ Resturnasem candela; pe urmă ochiul ăl drept mi se bătea într'una de vreo trei zile. Pe tine te lăsasem acasă ștergându-ți pușca: știi că ruginise încărcătura înăuntru și te apucaseși s'o scoți cu vergeaua. Nu puteam să-mi iaș gândul de la pușcă. Mă gindeam: dacă s'o descărca, Doamne ferește! pușca în mâna lui, ce să mă fac eu când l'oiu găsi mort întins acasă?... Da de ce nu i-am spus să bage de seamă! de ce nu l-am rugat să o lase la pustia de pușcă! la ce am plecat de-acasă?! Iac'asa m'am bătut cu gindurile toată seara. N'am văzut, zău! n'am văzut nimic, n'am auzit nimic! Mă jur pe ce vrei tu; mă crezi?

Conul Leonida, în piesa cu numele lui, istorisește Coanei Efimița, nevastă-sei, despre „revoluție“, impresiile și amintirile lui astfel:

Leonida. Așa, cum îți spusei, mă scol într'o dimineată, și, știu obiceiul meu, pui mâna întâi și întâi pe „Aurora Democratică“, să văz cum mai merge țara. O deschiz... și ce citesc? Uite, ții minte ca acumă; „^{11/23} Făurar... A căzut tirania! Vivat Republica!“

Efimița. Auzi colo!

Leonida. Reposata dumneei—nevastă-mea a dintăi—nu se scula încă. Sar jos din pat și-i strig: „Scoală, cocoană, și te bucură, că ești și dumneata mumă din popor; scoală, c'a venit libertatea la putere!“

Efimița. (afirmativ). Ei!

Leonida. Când aude de libertate, sare și dumneei răposata din pat . . . că era republicană ! Zic : gătește-te degrab, Mițule, și . . . hai și noi pe la revoluție. Ne îmbrăcăm, domnule, frumos, și o luăm repede pe jos pân' la teatru . . . (cu gravitate) Ei, când am văzut . . . știți că eu nu intru la idee cu una cu două . . .

Efimița. Ți-ai găsit ! . . . dumneata nu ești d'ăia. Ehe ! ca dumneata, bobocule, mai rar cineva.

Leonida. Orî să zici nu știu ce și nu știu cum, că adicăte „acu, unde ești tu republican, ții parte națiunii . . .“

Efimița. Așa !

Leonida. Dar, când am văzut, am zis și eu : să te ferească Dumnezeu de furia poporului ! . . . Ce să vezi, domnule ? Steaguri, muzici, chiote, tâmbălău lucru mare, și lume, lume. . . de-ți venea amețea ! nu altceva.

Efimița. Bine că n'am fost în București pe vremea aia ! cum sunt eu nevricoașă, Doamne ferește ! păteam alte alea . . .

Leonida. Ba nu zi asta ; puteai trage un ce profit. (schimbând tonul). Ei, cât gîndești c'a ținut toiu revoluției ?

Efimița. Până seara.

Leonida (zimbînd de așa naivitate, apoi cu serioșitate). Trei săptămîni de zile, domnule.

Efimița (mînuindu-se). (Nu mă 'nebuni soro ! *library Cluj*)

Leonida. Ce te gîndești dumneata, că a fost așa un bagadel lucru ? Fă-ți idee : dacă chiar Galibardi, deacolo, de unde este el, a scris atunci o scrisoare către națiunea română.

Efimița (cu interes). Zău.

Leonida. Mai e vorbă !

Efimița. Adică cum ?

Leonida. Vezi dumneata, i-a plăcut și lui cum am adus noi lucrul cu un sul subțire ca să dăm exemplu Evropii, și s'a crezut omul dator, ca un ce de politică, pentru ca să ne firitisească . . .

Efimița (curioasă). Da . . . ce spunea în scrisoare ?

Leonida (cu importanță). Patru vorbe, numai patru, da vorbe, ce-î drept ! Uite, ții minte ca acum : „Bravos națiune ! Halal să-ți fie ! Să trăiască Republica ! Vivat Prințipatele-Unite !“ și jos iscălit în original „Galibardi“.

Efimița (satisfăcută). Apoi, atunci dacă-î așa, a vorbit destul de frumos omul !

Leonida. Hehe ! unul e Galibardi : om, odată și jumătate ! (cu mîndrie și siguranță). Ei ! giantă latină, domnule, n'ai ce-î mai zice. De ce a băgat el în rēcori, gîndești, pe toți împărații și pe Papa de la Roma ?

Efimița (mirată). Și pe Papa de la Roma ? Auzi, soro ?

Leonida. Ba încă ce ! i-a tras un tighel de i-a plăcut și lui. Ce a zis Papa — ieziuit, aminteri nu-î prost ! când a văzut că n'o scoate la

căpătăiū cu el ? . . . »Mă, nene, ăsta nu-î glumă ; cu ăsta, cum vĕz eū, nu merge ca dĕ cu fitecine ; ia mai bine să mĕ iaū eu cu politică pe lingă el, să mi-l fac cumĕtru.« Şi de colea până colea, tura vura, c'o fi tunsă, c'o fi rasă, l-a pus pe Galibardi de i-a botezat un copil.

Efimița (cu ironie). Şi-a cunoscut omul naşul !

Leonida. Vezi bine ! . . . Acu i-a spune, cam câți oameni te bate gîndul ca să aibă Galibardi ?

Efimița. Sumedenie !

Leonida. O mie, domnule, numa o mie.

Efimița. Ei ! fugi că mor ! şi adică numa cu o mie să . . .

Leonida (întrerupĕnd-o). Da, da, întrebă-mĕ să-ți spun ce fel de oameni sunt.

Efimița. Ceva tot unul şi unul.

Leonida. Ăi mai prima, domnule, aleși pe sprinceană, care mai de care, dă cu puşca'n Dumnezeu : volintiri, mĕ rog : azi aici, mâine'n Focşani, ce-am avut şi ce-am pierdut !

Efimița. Ei ! așa da.

Leonida. Şi toți se 'nchină la el ca la Christos : de hatîrul lui, sunt în stare trei zile d'arĕndul să nu mănănce şi să nu bea, dacă n'or avea ce.

Efimița. Ce spui, soro ?

Leonida. Ce-ți spuiū eū, şi câte şi mai câte altele şi mai şi.

Efimița. Bravos ! (O mică pauză şi cîscături de amîndouĕ părțile).

Leonida. Trebuie să fie târziu, Mișule ; ne culcăm ?

Efimița (se scoală şi se uită la cîas). Doĕspce trecute, bobocule. ¹²

Leonida (sculăndu-se şi el şi mergĕnd spre patul din stînga). Vezi dumneata cum trece vremea cu vorba . . .

Efimița (dregĕndu-şi patul). Ei ! cum le spui dumneata, să tot stai s'ascuți ; ca dumneata bobocule, mai rar cineva.

Leonida (la pat şi intrănd sub plapumă). Mișo, ai zis matala fetiū să vie mâine mai de dimineată ca să facă focul ?

Efimița (stingĕnd lampa). Da. (se 'nchină şi se aşază în pat la dreapta). (Odaia rămăne luminată numai de flacăra tăciunilor din sobă).

Leonida (după ce s'a învĕrtit în pat până să-şi facă culcuşul, cu satisfacție). A ! așa ! (Un moment pauză, în timp ce fiecare se aşază bine în aternutul său).

Efimița (din aternut). Şi zi așa cu Galibardi, ai ?

Leonida (asemenea). Așa zeu ! . . . Ei mai dă-mi încă unul ca el, şi până mâine seară, —nu-mi trebuie mai mult, —să-ți fac republică. . . (cu regret). Da nu e ! Da o să-mi zici că cu încetul se face oțetul, ori că mai rabdă, că n'a intrat zilele 'n sac (cu tărie). D'apoī bine, frate, până cînd tot rabdă azi, rabdă mâine ? că nu mai merge, domnule, s'a săturat poporul de tiranie, trebuie republică !

Trahanache, din *Scrisoarea pierdută*, cînd Cațavencu 'i descopere că are la redacție o scrisoare amoroasă a nevestii lui către prefectul Tipătescu, il ia pe Cața-

vencu drept plastograf și se vaită asupra timpului și societății astfel :

A ! ce coruptă soțietate ! . . . Nu mai e moral, nu mai sunt principuri, nu mai e nimic : enteresul și iar enteresul . . . Bine zice flu-meu dela facultate alaltăeri în scrisoare : vezi ténér ténér, dar copt, serios băiat ! zice : „Tatișo, unde nu e moral, acolo e corupție, și o soțietate fără principuri, va să zică că nu le are !“ . . . Auzi d-ta mișelie, infamie.

Farfuridi ține un discurs dinaintea alegătorilor în preziua alegerilor în termenii următori :

Farfuridi. Dați-mi voe ! (gustă din paharul cu apă). Dați-mi voe ! (Rumoare).

Trahanache (trăgându-și clopoșelul). Stimabili ! onorabili ! (afabili) faceți tăcere ! Sunt cestiuni importante, arzătoare la ordinea zilei . . .

Aveți puținică răbdare . . . (cătră Farfuridi). Dă-i înainte, stimabile, aveți cuvîntul !

Farfuridi (cătră adunare) . . . După ce am vorbit dar din punctul de vedere istoric, din punctul de vedere de drept, voi încheia cât se poate mai scurt . . .

Popescu. Parol ? . . . Numai dacă t'ei ține de vorbă ! (risete în partea unde sunt dascălii).

Farfuridi. Rog, nu mă 'ntrepușii, dați-mi voe . . .

Trahanache (cătră partea unde e Popescu). Stimabile . . . nu 'ntrepușii . . .

Farfuridi. După ce am vorbit dar din punctul de vedere istoric și din punctul de vedere de drept, voi încheia, precum am zis, cât se poate mai scurt (bea o sorbitură, apoi reluându-și resuflarea, rar ca și cum ar începe o poveste). La anul una-mie-opt-sute-doș-zeci-și-unu . . . fix . . . (Rumoare și protestări în grupul lui Cațavencu : A ! A ! A !)

Popescu. Dacă ne 'ntoarcem iar la 1821 fix, ne-am procopsit (rumoare și protestări).

Farfuridi. Dați-mi voe . . . La una-mie-opt-sute . . .

Toți (în chor cu tonul lui). Douăzeci-și-unu fix . . . (rumoare și protestări).

Farfuridi. Dați-mi voe . . .

Trahanache (clopoșel). Stimabile, onorabile ! Nu intrerupeți . . . Aveți puținică . . .

Cațavencu. Ce răbdare, venerabile domnule prezident ! Ceasurile sunt înaintate. Sunt și alți oratori înscriși să vorbească . . .

Toți din grup. Da ! Da !

Cațavencu. Onorabilul orator a promis să închee cât se poate mai scurt ; apoi ce fel de scurt este asta, s'o luăm a doua oară dela 1821 ? A ! A ! A !

Toți din grup. A ! A ! A ! (rumoare).

Farfuridi. Dați-mi voe.

Trahanache (cătră Farfuridi cu dulceață, ridicându-se peste masă către tribună). Stimabile... eu gîndesc că nu ar fi rău să sărim la 48...

Cațavencu (strigănd). Mai bine la 64...

Popescu, Ionescu (și toți din grup). Da! Da! la 64...

Trahanache (ridicându-se ca și când ar consulta adunarea). Adică... la plebicist?

Toți. Da, la plebicist? (sgomot).

Farfuridi (întorcându-se cu spatele spre adunare și cu fața la prezident). Dați-mi voe, domnule prezident; mi-ați acordat cuvîntul: îmi pare că un prezident odată ce acordă cuvîntul...

Trahanache (sculându-se și punînd, peste masă, mînile pe umerii lui Farfuridi, mîngăietor). Dacă mă iubești, stimabile, fă-mi hatirul... să trecem la plebicist... dorința adunării!...

Farfuridi. Dar, domnule prezident...

Trahanache (și mai rugător). Să trecem la plebicist! (il întoarce binîșor de umeri cu fața spre adunare).

Toți (cu putere). Da! la plebicist! la plebicist!

Farfuridi (soarbe odată și cu aerul resignat). Ce ziceam dar? La 1864, vine, mă înțelegi, ocasiunea să se pronunțe poporul printr'un plebicist... Să vedem însă mai nainte... să ne dăm seama bine de ce va să zică... de ce este un plebicist...

Ionescu. Știm ce este plebicistul! Mersi de explicație!

Toți. Nu trebuie explicație... (rumoare).

Farfuridi (către intrerupători). Dați-mi voe! (cătră Trahanache). Domnule prezident!...

Trahanache (clopoțel). Stimabil, onorabil, rog nu intrerupeți pe orator (foarte afabil), faceți tăcere; sunt cestiuni arzătoare la ordinea zilei: aveți puținică răbdare (cătră Farfuridi). Aveți cuvîntul, stimabile, dați-l înainte!

Farfuridi (luînd vînt). Când zicem dar 64, zicem plebicist; când zicem plebicist, zicem 64... Știm, oricine dintre noi știe ce este 64, să vedem ce este plebicistul... (cu tărie începînd fraza). Plebicistul!...

Cațavencu. Aci nu e vorba de plebicist...

Farfuridi. Dați-mi voe; (discutînd cu Cațavencu) mi se pare că atunci când zicem 64... (cu energică convingere) și să nu căutați a încercă măcar să mă combateți; vă voi dovedi cu date istorice că toate popoarele își au un 64 al lor...

Cațavencu. Dați-mi voe; nu e vorba de 64 (rumoare aprobativă pentru Cațavencu).

Farfuridi. Dați-mi voe... (Toate colochiile și intreruperile se fac avu-cățește cu multă voiciune și cu tonul înțepat și volubil). Domnule prezident!...

Trahanache (clopoțel). Stimabile, onorabile, faceți tăcere... avem cestiuni arzătoare...

Cațavencu (ridicându-se în capul băncii). Cum, domnule prezident? de unde până unde 64 chestie arzătoare la ordinea zilei? Dacă nu mă

'nșel, imi pare că suntem în anul de grație 1883... Ce are a face?... Chemați pe onorabilul orator la cestiune...

Trahanache (ridicându-se iar peste masă și atingându-l pe umere pe Farfuridi). Stimabile... (afabil și rugător). Să lăsăm plebicistul, dacă mă iubești; să trecem la cestiune.

Farfuridi (obosit de intreruperi, întorcându-se cu fața spre Trahanache și cu spatele la adunare). Domnule președinte, ați bine voit a-mi acorda cuvântul... Eu cred c'ar trebui...

Cațavencu (strigând). Nu trebuie, onorabile?

Toți în grup. Nu, nu trebuie!

Trahanache (punând mâinile, peste masă, pe umerii lui Farfuridi, și foarte dulce). Mă rog, dacă mă iubești, fă-mi hatîrul... dorința adunării, stimabile... (il întoarce de umeri binișor cu fața spre adunare).

Toți. Da! la chestiune! la chestiune!

Farfuridi (foarte obosit, soarbe și se resignează). Ajungem dar la chestiunea Revizuirii Constituțiunii și Legii Electorale...

Toți (cu satisfacție). A! Așa da!

Trahanache (asemenea). A! (clopoșel). Ei! acu aveți puținică răbdare... (cătră Farfuridi). Scurt, stimabile, scurt, dacă mă iubești: dorința adunării.

Farfuridi (asudă, bea și se șterge mereu cu basmaoa). Mă rog, dați-mi voe! Știți care este opinia mea în privința revizuirii?

Toată sala. Nu!... Să vedem!... Spune!

Cațavencu (batjocoritor). Să vedem opinia lui d. Farfuridi. (Trahanache clopoșeste).

Farfuridi (asudă mereu și se emoționează pe vîzute). Opinia mea este aceasta: e vorba de revizuire, da?

Toți (puternic). Da! da!

Farfuridi (emoționat și asudând). Atunci, iată ce zic eu, și împreună cu mine (începe să se înecă) trebuie să zică asemenea toți aceia care nu vor să cază la extremitate (se înecă mereu), adică vreau să zic, da, ca să fie moderați... adică nu exagerațiuni!... într-o chestiune politică... și care, dela care atîrnă viitorul, prezentul și trecutul țării... să fie orîi prea-prea, orîi foarte-foarte... (se încurcă, asudă și înghite) încât vine aci ocazia să întrebăm pentru ce?... da... pentru ce?... Dacă Europa... să fie cu ochii ațintiți asupra noastră, dacă mă pot pronunța astfel, care lovesc soșietatea, adică fiindcă din cauza sgu-duirilor... și... idei subversive... (asudă și se rătăcește din ce în ce) și mă 'nțelegi, mai în sfîrșit, pentru care în orice ocaziuni solemne a dat probe de tact... vreau să zic într-o privință, poporul, națiunea, România... (cu tărie) țara în sfîrșit... cu bun simț, pentru ca Europa cu un moment mai nainte să vie și să recunoască, dela care putem zice depandă... (se încurcă și asudă mai tare) precum, — dați-mi voe — (se șterge) precum la 21, dați-mi voe (se șterge) la 48, la 34, la 54, la 64, la 74 asemenea și la 84, și la 94, și eșetera, intru cât ne pri-

vește... pentru ca să dăm exemplul chiar surorilor noastre de ginte latine însă! (foarte asudat, se șterge, bea, iar se șterge, și suflă foarte greu. Trahanache a urmărit cu mână tactul sacadelor oratorice ale lui Farfuridi. Bravo și aplauze în fund, conduse de Brânzovenescu; risete și sisiituri în grupul lui Cașavencu. Clopoșelul lui Trahanache deabia se mai aude. — Dupe ce s'a mai oprit sgomotul, cu multă aprindere). Dați-mi voe! Termin îndată! mai am două vorbe de zis. (Sgomotul tace). Iată dar opinia mea (în supremă luptă cu oboseala care-l birue). Din două una, dați-mi voe: ori să se revizuească, primesc! dar să nu se schimbe nimica; ori să nu se revizuească, primesc! dar atunci să se schimbe pe ici pe colo, și anume în punctele... esențiale... Din această dilemă nu puteți ieși... Am zis!

Cu un cuvint, e viața caracteristică a tipurilor care ne sunt înfățișate. Cine le-a văzut odată nu le mai uită.

Această viață face că persoanele din comediele lui Carageale sunt mai reale decât persoanele din comediele lui Alecsandri. Nimeni n'a putut să intruzeze la noi realitate vie ca dinsul. El are o finețe, o subtilitate psihologică, o cunoștință a mobilelor acțiunilor omenеști și o divinațiune a expresiunilor cu care îmbracă aceste mobile, cum literatura română n'are alt exemplu. Numai când compară cineva localizările de piese străine ce se ved pe scena noastră,—localizări unde nu se creează pe deantregul tipuri, ci se caută a se da numai culoarea locală, — numai față cu slăbiciunea de viață a acelor tipuri, a acelor umbre de oameni, izbucnește superioritatea tipurilor lui Carageale. El reușește tocmai acolo unde mai toți scriitorii cad. Din viața creațiilor lui isvorăsc o mulțime de efecte de scenă.

O a doua calitate a pieselor lui Carageale este comicul său care consistă, mai cu deosebire, cum s'a putut vedea în exemplele citate, din trei însușiri. Mai întâi, în a descoperi publicului unele mistere ridicole din existența personagiilor lui: Amorul dintre Chiriac și Veta și neînțelegerea acestui amor de către Jupân Dumitrache, bărbatul Vetii; amorul dintre prefectul Tipătescu și Coana Joița, și neștiința lui Trahanache, bărbatul Coanei Joiței despre patima ei; amorul dintre Nae Girimea cu Mița, amanta veche a lui Crăcănel, care e trădat, și pe de altă parte amorul celuiiaș Girimea cu

Didina Mazu, amanta veche a lui Pampon, alt trădat, — aŭ toate acelaş mobil dramatic. Se ştie că căsniciile cu doi bărbaţi, din care unul legitim cu eterna lui prostie ridiculă, nepricepând nimic din cele ce se petrec în jurul lui; celălalt, amantul de inimă, care se prinde în vorbă la fiecde moment cu fel de fel de destăinuirî, dau loc la situaţiî comice. Carageale a tras din ele cele mai hazlii efecte.

A doua însuşire a comicului lui este ticul. În adevăr, toate personagiile lui principale aŭ ticuri. Ipistatul din *Noaptea Furtunoasă* îşi rezumă rolul în cuvintele »re-zon« şi »ruşinoasă«. Jupân Dumitrache are ticul »că la un adecă ţiŭ la onoarea mea de familist«. Rică Ventureanu pe »sufăr peste poate«. Ziţa pe »ma parol«, »maşer« şi »per l'amour di dieu«. Conul Leonida pe »Domnule« la adresa nevesti-sei; Coana Efimiţa pe »soro« la adresa bărbatu-so. Trahanache pe »ai puţin-tică răbdare« şi »cum zice fiul meu de la facultate«. Dandanache are pe »paşopt«. Pristanda are pe »curat« şi »renumerăţia mică dupe budget să ertaţi«. Pampon, din *De-ale Carnavalului*, pe »femeia, ochi alunecoşi, inimă zburdalnică«. Catindatul pe »eŭ tachinez damele« şi »mă magnetizez cu jamaică«. Ipistatul »vorrrbă«, etc., etc.

În sfirşit, e un al treilea element în comicul lui Carageale, cel mai preţios şi cel mai înalt, şi anume expresiile lui fericite, încărcate de spirit, de naivităţi spuse în mod grav, de contraziceri logice, de surprinderi. Expresiile sucite, curioase, înţelese numai pe jumătate saŭ pe dos, sunt atât de puternice, încât par ca rezultate impersonale la care a colaborat toată lumea. Mai toate din ele ca »onorabile«, »stimabile«, »geanta latină«, »ca de un par egzamplu«, »aşa un bagatel lucru«, »ăi mai prima«, »te pronunţi cu aşa iluzii în contra mea«, »ce-mi dă 'n gînd ideea, zic«, »ceva ala vivat concurenţa«, »a traduce«, (cu înţelesul de a trăda), »a se magnetiza« (cu înţelesul de a bea), »aşa la un capriţ«, »a face deranj«, »prea iubita mea Angelă«, »Bibicule«, »al teŭ adorant«, »rublă ştearsă ca d-ta«, »al teŭ pentru

o eternitate și per toujours“, „nu-ți permit, d-le, să te înaintezi la un așa afront“ și altele multe, foarte multe, aū trăit mai întâi prin cafenele, prin mahalale, în adîncul vieții unor indivizi. Iar azi cînd ele se întorc îndărăt în public, trăesc o viață nouă, comică, obștească. Cuvintele lui sunt în gura tuturor; el le-a întilnit în stratul mijlociū, le-a imprimat, pe scenă, ca pe niște monede și le-a pus în circulație în întreaga societate. Iată în ce stă puterea de observație extraordinară, unică, a lui Carageale. Această calitate a talentului său a găsit apoi în el pe stilistul cel mai fin, care a știut să lege, cu fraze făcute de el, expresiile curioase întilnite la alții. Graiul persoanelor sale, replicele lor, modul lor de gîndire și de înțelegerea lumii, sunt toate admirabile și vin ca niște afluenți spre a mări și complecta armonios viața acelor persoane. În fiecare frază ce ele zic, expun o parte reală din firea lor; nimic fals, nimic artificial, nici un dialog cu conversații parasite, nici o scenă superfluă. Prin aceste suprimări de podoabe netrebnice, el ajunge la cea mai rară soliditate de stil dramatic.

III

Urmează de aici că piesele lui Carageale sunt nereproșabile? Nu. Ele aū într'insele și părți slabe, și sunt lipsite de unele calități indispensabile genului dramatic. Critica — spre deosebire de masa cititorilor care nu citește decît dominată de emoțiile ce le dă opera de artă — are datoria de a eși oarecum din emoțiile acestea, saū de a rezista contra lor dominîndu-le, și de a studia și judeca cu mintea rece opera de artă. Un astfel de studiū, de altfel, este singurul care o îndreptățește pînă la un punct de a-și da părerile ei în public. Potrivit acestei datorii, observăm că intensitatea de viață din piesele lui Carageale s'ar părea că a dat naștere unui neajuns: invențiunea lui este limitată; 5 saū 6 tipuri care se repetă în niște intrigî, toate slabe. Asemenea se repetă situațiile și chiar expresiile.

Jupân Dumitrache din *Noaptea Furtunoasă* este, cu puțină diferență, Trahanache din *Scrisoarea Pierdută* și până la un punct și Conul Leonida din piesa cu numele lui. Ipistatul, din *Noaptea Furtunoasă*, este Ghiță polițaiul din *Scrisoarea Pierdută* și Ipistatul din *De-ale Carnavalului*. Veta, tot din *Noaptea Furtunoasă*, este cam Coana Joița din *Scrisoarea Pierdută*. Cetățianul turmentat din *Scrisoarea Pierdută* e Catindatul din *De-ale Carnavalului*, și așa mai încolo. Cât despre intrigă, chiar în cele două piese care au o aparență de intrigă, în *Noaptea Furtunoasă* și *Scrisoarea Pierdută*, sunt aproape nule și nenaturale. Pătrunderea unui om în casă noaptea, din pricină că a citit 9 în loc de 6 pe stilpul porții și tragerea din această întâmplare a tuturor peripețiilor, este fără valoare dramatică. Asemenea pierderea unei scrisori amoroase, din *Scrisoarea Pierdută*, găsită de un bețiv și ajunsă în mâna opoziției care amenință pe prefectul amoretat cu publicarea ei în gazetele politice, este de o mediocritate intrigă, — deși cea mai însemnată la Carageale. Cât despre *Conul Leonida* și *De-ale Carnavalului*, ele sunt lipsite cu totul de acțiune.

De asemenea nu toate elementele comicului lui Carageale sunt de calitate aleasă. Comicul tras din inconștiența morală a căsnicilor alcătuite din trei persoane, e comicul cel mai ușor și abundează în toate piesele și farsele moderne. Alecsandri nu-l are în repertoriul pieselor lui. El a fost moral, a pus totdeauna dragostea, fie chiar ridiculă, între două ființe libere față cu legea și conveniențele sociale.

Ticul e iar foarte întrebuițat de toți autorii de comedii. El s'ar putea zice că produce risul prin o gădilitură forțată a nervilor, nu în mod firesc, și înfățișează neajunsul că vedește intenția autorului de a voi să ne facă să rîdem cu orice preț. Ticul exagerează din ce în ce mai mult pe unele personaje din scenă, le dă un colorit așa de accentuat, încât le scoate, când el revine cu obstinație, parcă din iluzia realității. Unele din tipu-

rile lui Carageale, care în actul I îți par de o viață reală, în actul al II-lea și în al III-lea par, din timp în timp, automate, caricaturizate și în unele momente aū aerul că trăesc o viață fictivă, dacă nu chiar factice. Știi mai dinainte ce aū să răspundă ca replică, din pricină că prea sunt încărcate fiecare de ticul ei. Neapărat, observația lui Carageale e adevărată, sunt oameni cu ticuri continue, dar în artă realitatea reală e obositoare, prejudicioasă, încât eclipsează frumusețea. De aceea, persoanele lui nu aū format tipuri propriu zise. În vreme ce auzim în toate părțile expresiile lui, „stimabile“, „onorabile“, etc., în înțelesul lor ridiculizat, nu auzim niciodată zicându-se: ești un Trahanache, ești un Conu Leonida, cum a rămas de la alți dramaturgi tipuri nemuritoare: un Otelo, un Tartuf, cu accepția de adjective. Pricina e că liniile și colorile cu care aū fost zugrăvite aceste caractere sunt adinci și rezistă timpului. La tipurile lui Carageale ticurile tind a micșora, a restringe viața persoanelor, căci se simte că sunt ale autorului, nu ale persoanelor. În vorba acestora se amestecă pururea Carageale, fapt care le neagă în parte viața lor reală. Prin urmare, ordinea în care vin calitățile pieselor lui Carageale e: expresiile, apoi vin tipurile, și mai slabe decât chiar tipurile sunt intrigile pieselor sale. S'ar zice că modul de a fi fost compuse ar fi următorul: Carageale e impresionat mai întâi de expresiile auzite în public, pleacă cu dinsele și formează tipuri, și apoi cu câteva tipuri înjgheabă intriga. La alți dramaturgi, din contra, intriga se țese în locul întâi ca un tot organic, după aceea se desenează tipurile, și numai în urmă expresiile.

Din punct de vedere moral, piesele lui Carageale încă pot fi discutate. Punctul acesta a dat chiar ocazie să se scrie la noi asupra moralității în artă. D. Maiorescu, părtaș intransigent al artei pentru artă, a susținut, cu autoritatea și eleganța condeiului său, că în literatură nu poate fi vorba de o morală utilitară propriu zisă, și că de la poezie, fie dramatică fie altfel, nu putem cere

mai mult decât ceeace cerem și de la celelalte arte: emoțiunea, — care e moralizatoare prin ea însăși, cum zice d-sa, făcându-ne un moment să ne uităm pe noi înșine, ridicându-ne adică, clipa aceea, deasupra egoismului nostru care e rădăcina oricărui rău; și o astfel de moralitate o au și piesele lui Carageale, fiindcă ne dau emoțiuni.

Noi credem că această virtute a artelor în genere e mai puternică în literatură, mai complectă și chiar de natură deosebită. Și iată de ce:

Sunt arte, ca cele bazate pe simțul gustului, odoratului și pipăitului, inferioare artelor bazate pe auz și pe vîz ¹⁾. Se știe, în adevăr, că gustul, odoratul și pipăitul sunt în stare să ne dea impresii estetice. Insuși pipăitul, care este cel mai întunecos simț, ne dă totuși noțiuni ce au o valoare estetică considerabilă, cum sunt noțiunile moalelui, a mătășosului, a lustruitului, etc. În vreme însă ce gustul, pipăitul și odoratul rămân mai jos, în lumea pură a simțurilor, vîzul și auzul se ridică în sfera intelectualității: impresiile dintre cele dintâi și cele din urmă din aceste simțuri, bucuriile lor estetice sunt de natură deosebită. Deasupra artelor auzului și vîzului se ridică, în urmă, literatura care are drept bază esențială inteligența și nu face decât să se ajute cu complexul celorlalte simțuri. ²⁾

Literatura, în adevăr, întrunește în ea mijloacele tuturor celorlalte arte: muzicalitatea, pitorescul, plasticul, și merge mai departe și se ridică, prin ceeace ea spune

¹⁾ Vezi Kralic și Guyau.

²⁾ S'ar zice că estetica D-lui Maiorescu se mărginește la înțelesul primitiv al vorbeii românești *frumos*, care se rapoartă la cuvîntul formă, *formosus*. Cum însă accepțiunea cuvîntului a crescut cu timpul, — când e întrebuințat, spre pildă la muzică, o bucată de muzică frumoasă, deși ea n'are nimic ca formă, — tot așa înțelesul cuvîntului s'a întins astăzi la o faptă *frumoasă*, deși se pare că ea n'ar putea fi decât o faptă bună, precum se zice la o pagină *frumoasă*, atunci când ea coprinde, pe lîngă forma ei, și o idee bună. Cei vechi, ca Platon și alții, aveau o altă concepție despre artă, al cărui înțeles a evoluat în lumea modernă.

saŭ afirmă, de atinge d'adrechtul însăși conștiința ome-nească. Prin ceeace spune saŭ afirmă, poate fi morală saŭ imorală; și literatura imorală e imperfectă, e poate chiar literatură în contrazicere cu ea însăși, — de oarece, dacă în aparență ea procură o bucurie omenirei, în fond ea tinde să înjosească această omenire, având într'insa un principiu de distrugerea vieții. Adevărata operă lite-rară e numai aceea care unește spiritul saŭ sentimentul estetic cu viața, care năzuește a face din frumos, din adevărat și din bine scopul vieții individuale și sociale, care fortifică și întărește pe om ca și pe un popor. *Omne tulit punctum qui miscuit utile dulce*, anticul adevăr al lui Orațiu, — al celui legiuitor de frumos, care credea că literatura trebuie să îmbine folositorul cu plăcutul — rămâne în picioare, după părerea noastră. Frumosul în literatură nu poate fi considerat ca în adevăr frumos, decât dacă apare ca frumos în întregime, adică dacă ele-mentele lui în total, atât ceeace spune cât și cum spune, se răsfrâng asupra omenirei, adică dacă el desvoltă și armonizează viața socială. Un autor fie dramatic, fie alt-fel, înainte de toate, spune ceva, — aceasta e de esența literaturii—și dorește să fie ascultat și crezut în ceeace spune, pe lângă faptul că dorește să fie admirat de felul cum o spune. În poet există fatal și un filozof, adică el are în el un mănuchiș de idei generale căpătate din lec-tură și experiența de trai, o concepție teoretică a vieții, pe care voește s'o expue în producerile lui. În aceasta stă partea aceea a frumosului său, care îi afirmă rolul social și moral. Dacă, spre pildă, pentru a lua la întîm-plare o piesă de moravuri, *Francillon*, a lui Dumas fiul, va trăi, este și prin aceea că în ea nu sunt numai niște personagie indiferente, care se învârtesc dinaintea noas-tră, ci e și sufletul scriitorului, filozofia lui, care se exprimă prin acele personagie, și că el ne interesează nu numai prin emoția ce ne-o produce orice operă de artă, dar chiar ne mișcă, ne turbură conștiința până în adîn-cul ei. Se știe că Dumas fiul e un scriitor idealist, care, mai toată viața lui, n'a scris decât să înalțe pe om și

societatea față cu joasnicele porniri ale naturei. Și altfel nici că poate fi.

Dacă orice manifestație a spiritului și orice activitate omenească cultă trebuie să tindă spre progresul omenirii spre a face pe om mai bun și spre a înălța viața din ce în ce mai mult, atunci nu putem înțelege cum literatura, care ar trebui să fie evangelia acestei acțiuni omenești, să rămână singură indiferentă față cu țelul acesta al existenței, mai mult încă, să fie adeseaori contra lui, ascunzând idei perverse și otrăvitoare supt o formă fie chiar desevirșită, aducând înjosirea caracterelor și corupțiunea societății ?!... Iată ce zice un distins critic italian, Francesco de Sanctis ¹⁾ vorbind despre epoca literară de sub Nicolo, Alfons Magnanimul, Cosma și Laurențiu de Medicis :

Lucrările literare ale acestei epoci sunt însoțite de o profundă nepăsare religioasă, morală și politică, ale cărei începuturi s'au arătat încă din vremea lui Boccaccio și care de atunci a făcut așa de mari progrese, că ea, această indiferență, a devenit temperamentul însuși al societății. Ea începu ase ivi cu o naivitate care seamănă pentru noi cu un adevărat cinism. Un început de pudoare se opune încă la expunerea doctrinelor care nu sunt permise de întreaga obște, dar, în ceea ce privește reprezentarea vieții, nimeni nu va mai crede că are trebuință de vr'un vël, și ea este expusă în toată goliciunea ei. Atunci se arată nepăsarea de conținut : l'indifferenza del contenuto. Armonioasa unitate a vieții, aceea pe care Dante o concepuese odinioară, unirea inteligenței și a acțiunii este sfîșiată. Scriitorul nu mai e nevoit de acum înainte de a avea o părere, și încă și mai puțin de a-și conforma viața cu ea. Ideea nu-I pentru el decât o temă, adeseaori adusă de dinafară, și singurul său meșteșug nu stă decât în a o dezvolta. Creerul lui nu-I decât un catastiv de frase, de sentințe, de lucruri de formă ; cadente și armonii îi cântă în ureche ; atâtea forme goale de orice fel de cuprins“.

Starea aceasta a spiritelor literare o numește Brunetiere diletantism, diletantism care după el „este sfîrșitul în acelaș timp și a întregii arte și a întregii morale“ ²⁾.

„Când arta ajunge acolo, zice el, și ea ajunge în mod fatal ori de câte ori arta nu-și caută țelul decât în ea însăși sau în ceea ce ea

¹⁾ Istoria literaturii italiene. Tom 1.

²⁾ L'art et la morale.

numește cu emfază realizarea frumuseței pure, o repet încă odată, nu numai că singură arta este pierdută și încă și morala, sau dacă voiți ceva și mai precis, este societatea care își face din artă un idol. Avem un exemplu memorabil în Italia veacurilor XV și XVI, una din societățile netăgăduit cele mai corupte care s'aū văzut vreodată în istorie, după mărturisirea însăși a tuturor istoricilor, Italia acelor mici tirani, cărora se pare că noi le-am ertat totul, fiindcă aū zugrăvit în fresce pe pereții și plafondurile palatelor lor mitologii triumfale; sau pentru că cuțitele cu care pătrundeau sinurile victimelor lor erau frumos ciselate de vreun Benvenuto Cellini. Și pricina acestei corupțiuni știți care e? Tocmai acea idolatrie a artei sau, dacă preferiți, subordonarea tuturilor manifestărilor vieții publice și private, artei și cerințelor ei¹⁾.

Dacă, în adevăr, lucrurile sunt așa, ne întrebăm: întru cât această superstițiune a formei, acest epicurism intelectual, poate să formeze în timpul nostru o normă intelectuală în lucrările scriitorilor? Și răspunsul nu poate fi altul decât că această cale nu e cea bună și că, din contra, viața fiind țelul nostru suprem pe pământ, literatură, în expresia cea mai înaltă, nu poate să fie decât atunci când ea ne înalță viața. Concepțiunea artei nu condiționează, nici nu determină idealul social, viața, ci, din contra, idealul social, viața, condiționează și determină concepția artei. Scriitori și artiști nu trebuie să uităm niciodată că suntem oameni și, prin urmare, nu putem să năzuim a distruge societatea oamenilor cu ideile și munca noastră, idei și muncă care nu sunt decât niște atribute ale vieții.

Departe de noi însă ideea că scriitorul și artistul trebuie să fie niște predicatori morali. Aceasta e specialitatea altora. Am arătat aiurea că Alecsandri a căzut în o asemenea greșeală, făcând câte odată predică în pieșele sale și uitând cu totul că trebuia să facă și artă. Ceeace voim să stabilim noi aici e: că vom deosebi opera aceea care, pe lângă voluptatea simțurilor ce ne-o va procura forma ei, ne va produce și o voluptate intelectuală și morală, înălțându-ne în lumea adevărului și al binelui.

¹⁾ L'art et la morale.

Carageale nu are partea aceasta în literatura lui dramatică. Clasa mijlocie pe care o descrie el, și care în realitate e o clasă muncitoare, onestă și cu mult bun simț, ne apare tocmai din contra în piesele sale. Cășătoria, una din instituțiile fundamentale ale societății, ne e dată de el ca tot ce poate fi mai ridicol și mai prost. Nu așa însă sunt toți autorii comici moderni. Fără a cita nume prea mari, vom aminti, spre pildă, pe Scribe care a delectat Franța timp de 40 de ani și mai bine, și care a fost tot un dramaturg al burgeziei, dar a cărei caracteristică stă în faptul, că el a descris burgezia franceză așa cum e ea în deobște, adică onestă, cu virtuțile familiei mai presus de toate, cu o precădere a judecății asupra patimilor. Tot așa Emile Augier, al cărui fond, în piesele lui de moravuri, e acea generoasă onestitate pe care i-a recunoscut-o toți. La Carageale adulterul e starea endemică a familiei, adulterul fără perdea, fără cea mai mică jenă; lumea lui e fundamental coruptă, bunul simț nu-l are decât în licăriri, ici coala, câte un bețiv.

În urmă, piesele sale fiind comedii de moravuri, prin genul lor chiar, sunt mai mult sau mai puțin netraînice. Se știe, în adevăr, că fiecare generație are moravurile ei cu particularitatea lor de ridicol. Autorii de piese din generația trecută, care rideau de partea ridicolă a moravurilor epocii lor, sunt astăzi învechiți, neînțeleși. Alecsandri ride în *Piatra din casă*, spre pildă, de doctorul neamț Her Frantz, care vorbește stricat românește, de dulceața prea legată, pretinsă a fi fost făcută de fata mare din casă, de zestrea ei din sălașe de țigani. Cine mai vede astăzi doctori nemți vorbind rău românește prin casele noastre, cum erau pe vremea lui Alecsandri în regulă generală? Cine mai vede domnișoare din societatea pretențioasă voind să se recomande pețitorilor lor că au făcut singure dulceața? Cu moravurile au dispărut și ridicolul din ele. Când mai auzim pe scenă *Piatra din casă* cu accentul german al doctorului Frantz ne lasă reci ca o invenție fără realitate în viață, cum ne

lasă reci dulceața prea legată a Marghioliții, sălașele de țigani date de zestre, și tot restul.

Cu câțiva ani înainte de epoca în care trăim, politica mare se făcea la Constantinopoli ori la Petersburg, unde se numiau Domnii; politica mai mică se făcea de câteva protipendade. La 66 de odată începe la noi, ca un fel de revoluțiune de moravuri, introducerea vieții constituționale cu libertățile din ea. Cum e în firea lucrurilor ca toate stratele sociale să ridice capul în sus și să dorească a trăi în partea cea mai nouă a vieții, marginașii orașelor, negustorașul, mahalagiul, funcționarul de mână a treia, advocătelul, voiră cu toții să aibă opiniile lor, să fie oameni politici. Dar cei mai mulți din ei nu înțelegeau nici ideile, nici moravurile constituționale. Și cum nu poate fi cineva mai ridicol decât făcând ceea ce nu înțelege, Carageale a pus mâna pe nota aceasta de ridicol din timpul lui. Atât *Scrisoarea Pierdută* cât și *Conul Leonida*, și în parte chiar și *Noaptea Furtunoasă*, sunt țesute pe ridicolul noilor moravuri constituționale, intrate pe dos în stratul mijlociu al societății. În ziua în care acest strat va pătrunde în mecanismul vieții constituționale, cum a pătruns deja în parte, în ziua aceea ridicolul din ele ne va lăsa reci.

Oricum ar fi însă, și oricât de strînse ar părea piesele lui Carageale în clinul unei epoci, ele vor impresiona încă. În evoluțiunea genului dramatic la noi, ele sunt până astăzi punctul cel mai înalt la care a ajuns scena română după Alecsandri, lăsând comediele acestuia îndărătul lor. Chiar invenția lui, oricât de slabă ar fi ea, e superioară celei a lui Alecsandri, care de cele mai multe ori n'are decât tablouri în piesele lui. Ticul apoi — parte asemenea slabă a pieselor lui Carageale, — e justificat și arată un progres treptat de la cuvintele românești, pronunțate rău de ovrei, de greci, de lipoveni, — comicul cel mai frecvent al lui Alecsandri și care e atât de rudimentar. Puse în fața caracterului esențial al Poporului Român, — acela care apare în produ-

cerile noastre populare unde românul ride cu voe bună de tot ce-î pare ridicol, — piesele lui Carageale sunt în înfrățire cu acest caracter esențial și, prin aceasta, ele însemnează mai adânc momentul apariției lor în istoria literaturii române.

DUILIŢ ZAMFIRESCU

ALTE ORIZONTURI, POESII

I.

Pentru a-şi face cineva o idee despre un om e de ajuns să intre în casa lui şi să privească mijlocul în care trăieşte, modul lui de viaţă, cărţile ce citeşte şi alte împrejurări. Adevărul acesta se potriveşte mai ales la Duiliu Zamfirescu, pe care noi am avut prilejul să-l vedem acelaş, neschimbat, atât în zile mai grele cât şi în zile frumoase din viaţa lui. Ne aducem aminte de acum 14—15 ani, când trăia în Otelul Metropol din Bucureşti, în o cameră modestă cu fereastra în curte. Drept toată mobila un pat într'un colţ, două scaune şi o masă în mijloc, obiectele banale ale camerilor de otel, dar pe lângă care se mai adăoga, ca semne distinctive ale sufletului celui ce locuia acolo, un clavier în alt colţ, pe perete câteva lucrări de artă, o coroană de frunze de stejar, pe panglicele căreia sta scris: *A. Freund*, în amintirea primei sale încercări de teatru, *Prea târziu*, o pânză de Georgescu, înfăţişând un drum ce se suia pe un deal şi se pierdea în zare; pe masă câteva cărţi deasupra cărora era Lamartine şi Théophile Gautier, cu flori presate şi despărţitori cusute în fir printre foi, câteva caete, pe care se vedeau începuturi de poezii, scrise c'o slovă

dreaptă, regulată și citeață; deasupra pianului un portret două de femei, și pe masa de noapte un nelipsit trandafir într'un pahar cu apă. În această cameră, imbibată de parfum ca un *budoir* de femei, găsea totdeauna pe Duiliu Zamfirescu scriind sau citind, câteodată preludând la piano mici exerciții, transportat de cele câteva acorduri, cu capul plecat, și dându-și din vreme în vreme cu mâna suvițele de păr după ureche. El era atunci de vr'o 24 de ani. Frumos, elegant, cu părul puțin cam lung, căzând în unde negre și mătăsoase, cu fața albă, străbătută ușor de un sânge colorat, cu ochiul viu și rotund, cu nasul de o admirabilă corectitudine, cu musteața rasă, lăsând să se desprindă din toată ființa lui o seducție quasi femească și o armonie de gesturi, de mișcări, de umblet, care îți duceau mintea spre figuri de prin poeme.

Te primea pururea cu dragoste și în același timp plin de forme, — începutul discret al unui om de lume, cum urma să devie, — vorbind frumos, cu minte, sentimental și subliniindu-și cuvintele cu un suris.

Pe atunci Duiliu Zamfirescu era redactor la *România Liberă*, unde scriea, între altele, foilete pline de haz *Las Palabras*, sub iscălitura *Don Pudil*. Trebuie să spunem că Duiliu Zamfirescu a avut totdeauna un fel de dragoste pentru tot ce e spaniol, de la tradițiile și datinele Spaniei, de la arabescurile și melodiile ei, până la nuanța ei particulară de romantism, de care a fost inspirat nu odată; pildă poesia *Dona Paz*, una din cele mai frumoase ale sale.

Ca la mai toate gazetele, spre 10 ceasuri dimineata, era la bătaia ferului, adică se întocmea numărul zilei. Fiecare redactor sosea la redacție, cu obolul gândirei sale. Cel mai aprig era scepticul *Conu Tache Laurian*, cu articolul său rece, plin de tact, scris ușor în mersul condeiului, 5—6 pagine, adică două coloane. Densul era marele preot care primea inspirațiile de la zei, în pădurea sacră, adică la șosea, unde locuia Kogălniceanu, inspiratorul *României Libere* pe atunci. După *Conu Ta-*

che urma imediat in grad nostimul *Stemil*, adică Stefan Mihăilescu de azi. El era omul ştiinţelor exacte şi se bucura de darul ce-î hărăzise cel de sus, de a ride de tot şi de toate c'o poftă omerică de se cutremura temeliile redacţiei, aflătoare atunci în Covaci, în faţa vestitelor *idei* ale lui Iordachi, *la isvor*, s'ar putea zice. Cu ceva întârziere, curat şi îngrijit, sosea Duiliu Zamfirescu, aducând cu el, pe lingă o atmosferă de apă de Lubin, un articol politic, din trei în trei zile, plus menţionatele *Pu-labre* rezervate Duminiceî.

Puţin mai la o parte venea Sfinx, bietul Racoviţă, care muri așa de tinăr,—cu *dările* lui *de seamă* şi *nuveletele* în stil *staccato*, cum le numea el, adică scrise în frase rupte şi fără particule legătoare. La rari intervale şi numai la ocazii solemne, când se representa la teatrul naţional o piesă originală, se arătau, ca nişte obiecte de lux, articolele în graiul neaoş ale lui Ascanio, ale lui *Efendi*, cum îi zicea redacţia, din pricină că fusese ca diplomat la Constantinopol, şi că avea pe pereţii casei sale un adevărat harem de potretele celor mai frumoase femei. Iar tocmai în fundul tabloului, zăcea în fum de tutun toată ziua cea doi *anonimi*, doi hamali ardeleni, însărcinaţi, unul cu *nemţiile*, adică cu umplutura de traduceri de prin foi nemţeşti, celălalt cu corectura gazetei, bez chestia ardelenescă. Cum se întâmplă mai totdeauna, ei erau cei care dădeau materie de ris redactorilor, fiind cei mai mici şi având fiecare *ticurile* şi păcatele lui: unul examinându-şi vecinic ghetetele, făcute la un *incălţămîntar* din Slatina şi celălalt gîndindu-se mai mult cum se încalţe el pe câte un frate de dincolo, adică să fie poftit la câte o *cină* la Iordache, de unde se întorcea radios zicînd: „l-am beut total şi pe asta“.

La 12 ceasuri redactorii se imprăştiau. Duiliu Zamfirescu îşi netezea frumos cu mîneca pălăria sa de mătăsă cu bordurile largi, „1830“, îşi trăgea mînuşile elegante pe mână, şi se îndrepta grav spre *Resaturant*, adică spre birtul lui *Constantin*, în colţ.

După înfăţişare şi din vorbă ai fi zis că e în stare să

rescumpere Domeniul Coroanei, în fapt îi plăcea lucrurile mai în detaliu: cumpăra mai des ȱgările c te una, nu cu pachetul. Dar tocmai din pricina acestei stări de lucruri, neav nd adică prea multe legături cu fericirile p m nte ti, lua ce lua în gură la birt, se întorcea repede acasă, se încăleca pe b tr nul Pegas  i se avinta în azur. Seara, c nd se intimpla la un an odată, ba poate  i mai rar, să-l prindă doi—trei prieteni la vr'o petrecere tinerească cu sgomot de lăutari  i cu infierbintare de creeri, Zamfirescu lua parte ca un martir, cu un suris mecanic, înghe at pe obraz. Coborirea omului la bestialitate  i trivializarea femeii, această urnă sfint , cum o nume te un alt poet, îl am rau peste măsură.

Astăzi, deși într'o pozi ie cu totul alta, Duli  Zamfirescu e acela  om. La Roma, poetul nostru  i-a găsit mediul cel mai priincios firii sale. P m ntul clasic, care a trebuit să fie visul se  de aur, unde gr e te at ta legendă  i at ta istorie mare, îl satisface mai mult dec t toate comorile din lume. Trebuie să-i fi văzut cineva o singură dată macar pe Pincio sau pe Aventin contempl nd mi cat priveli tea Romei, pentru a în elege ce mul umire  i ce putere de evoca iune îi de teapt  în suflet intimitatea marmurelor antice. De cele mai multe ori, acasă, îl g se ti între c r ile de literatură, cu copiii se  pe genunchi, inv t ndu- i poeziile românești, cu mandolina l ng  el  i cu foile unei scrieri începute pe masă.

  i spune cu o vie plăcere tot ce are în g nd să lucreze ca literatură,   i resfiră fericit  es tura romanului viitor cu peripe iile  i tipurile lui. Căci Zamfirescu, înainte de a începe să scrie ceva, g nde te mult asupra subiectului, tr e te intr nsul timp îndelungat, ca într'o familie ideală, face cuno tin   intimă cu toate personajele din roman,  i numai încălzit de vie ta  i de mișcarea lor, prinde a le pune pe h rtie, merg nd atunci cu scrisul p n  la sf r itul caetului, mai fără nici o  ters tur , ca  i cum ar copia ceva din cap. Dacă are o bucată început ,   i cite te paginile scrise,  i caută să- i în eleag  impresia bună sau rea. Nimic nu-l contrarieaz  însă

mai mult decât când vede pe ascultător distras, în timpul citirei, de cine ştie ce nimic ce-l încunjoară, şi cu toate acestea gata la sfârşit de a-i face un compliment banal. Simţi atunci în poet, în palidul lui zîmbet de politeţă, o adevărată amărăciune. Din contra, de multe ori, când se vorbeşte în casă de lucruri ce nu au nici un interes, Zamfirescu se duce cu mintea, aiurea, cine ştie unde. Ochiul îi rămâne fix în lumea gândurilor lui, ca într'o mare de lumină. Când îl strigi, îl vezi că vine de departe. — Cu un cuvint, găsim în fondul sufletului lui Zamfirescu un idealist, un trubadur sentimental din alte vremuri, care chiar dacă n'ar fi scris poezie, ar fi fost poet prin firea lui excepţională şi visătoare.

II.

Sub titlul *Alte orizonturi* Duiliu Zamfirescu şi-a adunat poeziile sale, publicate în anii din urmă în *Convorbirile literare*. Dacă la apariţia lor în broşură aceste poezii nu au dat destul prilej de vorbă, este, credem, pentru că ele alcătuiesc o poezie delicată, subtilă, şi prin urmare nu la îndemâna tuturor, — şi al doilea, fiindcă astăzi, la noi, mai toată lumea literară e câştigată de forma poetică a lui Eminescu. Celor mai multe urechi nu le sună a limbă de zei decât versurile lui Eminescu. De aici o inconştientă cerinţă de imitaţie a unora, de aici păcatul cel mai mare al poeziei noastre contemporane, care e forma factice, şi cu ea melancolia factice, împrumutate amândouă de la Eminescu, ca de la o lumină nouă în razele căreia sclipesc încă şi azi câteva capete palide. Duiliu Zamfirescu s'a opus curentului acestuia; el a căutat să-şi păstreze nota lui personală atât ca gândire cât şi ca limbă, şi nouă ni se pare a-î putea face mai curînd un merit din aceasta decât o vină, cum presupunem că i-o fac alţii.

Poesia lui Duiliu Zamfirescu e ca şi fiinţa lui, ca şi viaţa lui, ideală, exotică, sentimentală, în înţelesul antic al cuvintului, şi ca formă, îngrijită. Aceste caractere

și mai ales exotismul romantic persistă de la cea dintâi poezie din primul său volum *Fără titlu, Levante și Calavrita* și până la cea din urmă din *Alte orizonturi*. S'ar zice că împrejurările care l-au dus de tinăr în țări străine, a hotărât de felul simțirei lui de poet. Se știe, în adevăr, cum sufletul nostru ia, într'un moment dat al dezvoltării lui, forma ce-și păstrează mai târziu ani îndelungați, dacă nu chiar toată viața. Mulți din noi datorim în parte diferențierea sufletului și a preocupărilor noastre de predilecție unor împrejurări de care nu ne dăm seamă: unei cărți citită în copilărie, unei priveliști extraordinare, unei drame mișcătoare, care ne impresionează într'atât, încât dă sufletului o direcție de care pururea se resimte.

Când citim *Alte orizonturi*, vedem că ne găsim cu adevărat sub alte orizonturi, în înțelesul cel mai larg al cuvintului, adică sub niște zări depărtate de noi nu numai în timp și spațiu, dar și în idei, și de simțul realității care ne stăpânește astăzi pe toți. În cele mai multe din aceste poezii respirăm parcă tocmai opusul vieții reale și ne simțim mulțumiți ca unii ce suntem sătui de realismul brutal și adesea trivial al veacului. Raza de ideal ce le străbate le înobilează, înălțând literatura la adevăratul ei înțeles, la adevărata ei misiune, pe care, în cele din urmă timpuri, părea că o perduse. Căci de câțiva ani încoace producerile literare de toată mâna năzuiau să ne facă mai răi, mai nenorociți, în loc să ne înalte sufletul, în loc să ne ridice deasupra lumii de toate zilele, deasupra miseriilor ce amăresc viața, și de a ne arăta de acolo imagina senină a frumuseței și a dragostei, cele două fețe eterne ale poeziei.

Nu voim să zicem că suntem împotriva realismului; ca toți contimpuranii îl aprețim și noi; dar mărturisim că ne încântă mult momentele în care putem să închidem oarecum ochii, să ne astupăm urechile și să plutim, ca astăzi cu poeziile lui Zamfirescu, în vise instelate de poeți. Versurile cu năluciri fericite în ele, ori amintirile

unei lumi ce nu mai este, ne farmecă mintea. Sufletul omenesc simte nevoe, în mijlocul vieţii zilnice, de rătăcire, de expansiune, de ideal cu un cuvânt, şi poesia lui Duiliu Zamfirescu are darul de a ne satisface în privinţa aceasta. Ea ne înfrumuseţează lumea, ca o oglindă magică, ne transfigurează impresiile obşteşti, ni le întinereşte, ne schimbă viaţa în dulceaţă de vis, cum se schimbă sub mâna maestrului sunetele ordinare în cântec; toate acestea fără ca ea să se rătăcească în transporturi sentimentale ori în extazuri mistice. Am putea zice că, în aventurii ei, poesia lui Zamfirescu, dacă nu pierde cu totul din vedere pământul, trăeşte însă pe înălţimi pe care le desmeardă mai des razele astrilor.

În cea dintâi poezie din *Alte orizonturi*, intitulată: *Fugind de tot*, poetul ne face ca o profesie de credinţă, vorbind cu sufletul său.

O tu, acela ce mă faci să sufăr,
O suflăte, întoarce-te prin astre
Şi lasă-mă pe apele albastre
Să dorm de veci, cu capul sub un nufăr.

Iar în poesia *August* adaugă precisând :

Întârziat pe malul mării
Eu în adâncuri rătăcesc
Şi prins de farmecul uitării
Las jos tot lutul pământesc
Şi'n lumea 'naltului plutesc.

Cu alte cuvinte, caută *fugind de lume* un loc de retragere în necunoscutul vag, numit ideal, unde se leagănă neturburate toate iluziile omeneşti şi toate amintirile.

Fondul poeziei lui Zamfirescu va fi deci imaginativ. La el închipuirea e facultatea ce stă deasupra şi din care porcede poesia sa, spre deosebire de alţi poeţi la care sentimentul e izvorul de căpetenie. De acolo şi caracterul ei fundamental: de a ne deştepta mai mult admiraţia decât de a ne mişca. — Această închipuire a lui se

caracterizează apoi prin o extremă ductilitate, dacă ni e permisă expresia, întinzându-se ca o foaie de aur pe suprafeţe cât de mari. Cugetându-şi îndelung bucăţile sale de poezie, el pătrunde oare cum în sinuosităţile cele mai ascunse ale imaginaţiei, aşa că pentru unii cititori poezia lui e prea eterată, prea fină, cum ar fi parfumul unei plante delicate, şi de aceea n'o simt. Când aud pe poet zicând în figurile lui ca mai sus: *să doarmă pe apele albastre, cu capul subţ un nufăr*, sau ca în bucata a doua din broşură, intitulată *Amurg*, că *luna pune pe valuri braţe ce se scaldă*, atunci ei nu înţeleg fineţea fantasiei, n'aud decât cuvinte, şi cuvintele singure, orî cât de frumos ar suna ele, li se par artificiale, un simplu exerciţiu de retorică.

Pentru noi năzuinţa aceasta către ideal, către ceva ce ese din marginile realităţii, ne arată că Duiliu Zamfirescu e un poet c'o fire aleasă, trudit de o adincă taină sufletească, ca toţi marii artişti.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* *

De pe aceste *înălţimi* pe care planează Zamfirescu, realitatea lumii de astăzi îi pare fireşte mică, strimă, *squalidă*, cum o numeşte dînsul, în vreme ce anticitatea, clasică anticitate, cu măreţia faptelor ce au străbătut istoria, i se arată luminoasă, prin depărtare, cum se arată luminoasă o bucată de pământ pe cer. De acolo dragostea lui intensă pentru lumea veche.

Faţă cu ea, poetul e ca un amant ce ar fi iubit o femeie neuitată, în amintirea căreia s'ar întoarce prin locurile pe unde a petrecut împreună cu dînsa, cătând urma paşilor ei, scoţînd scrisorile ei îngălbenite de vreme şi recitindu-le. Astfel ating resturile lumii vechi pe Duiliu Zamfirescu. În inchipuirea lui reinviază toată poezia şi toate legendele bătrînilor ţermi ai *Ariphelagului*. *Pe soci rupţi tresar bacante vesele ce-şi învélue de miî de ani splendoarea umerilor lor diafanî; în pacea amurgu'ui nişcă din flamuri vechile trireme, la umbra căroră cântă duioasa-î tragedie pescarul Mărei Egee; a tot ştiutoare*

Minervă arată călătorilor drumul către Salamina, la Megara, la Eleusis și Corint; Areopagul grăește încă; pe pașiște gingașa Afrodită ține de rău pe Cupido, pentru că întinde curse; pe drum Polibus aține calea la fecioare ce vin cu amforele de la vie, iar Nimfa tânără Leuco răsare din valuri și vine la mal dinaintea copilului Bachus.

Răsărit'a dimineța, de sub umbra unui val,
Tânără Leuco, nimfa cu mărgearuri în cosită,
Și, mișcând ușor din șolduri, a ajuns până la mal,
Unde sta copilul Bachus și 'mpletea cununii de viță.

Albe, ca o vale ninsă, și cu vine străvezi,
Sinurile mititele i se umflă ca doi muguri,
Iar de dânsese s'animă două semne viori.
Două glume, două benghiuri, două boabe ca de struguri.

Nimfa tânără și zeul pe nisip își spun povești,
Se răstoarnă, se sărută, ea la sinul ei îl strânge
Și rîzându-i îl întreabă: „puile, de unde ești?”
El cu minte îi răspunde: sunt de unde nu se plînge.

Dar văzînd urmă de struguri, zeul făr' de Dumnezeu,
Își întinse lacom gura ca să soarbă dulcea rouă;
Nimfa închisese ochii, tremura, vorbea mereu,
Ș'împrejurul lui, întreagă, se îndoia ca luna nouă.

Iar la urmă când fu vorba pe întoarcere 'napoi,
Pace s'o mai prindă valul, ca pe vechea lui stăpînă.
Zeul își luase drumul, și de unde erau doi
Acum plînge numai dînsa . . . , iar Oceanul o îngână.

Fără îndoială, nici în bucata aceasta nici în celelalte nu e Olimpul vechi cu viața lui mitologică, plină de lucruri imposibile, ci sunt numai niște reminiscențe sculptoare, un fel de visuri retrospective ale poetului, de pe când oamenii erau semi-zei și le plăceau regiunile mai înalte, atmosfera mai ideală.

Totuși o întrebare se naște: mai putem noi modernii să fim emoționați dinaintea acestor umbre de zei și zeițe, pomeniți chiar în treacăt, în poesia noastră? Ni se mai

ațiță câtuși de puțin imaginația de fapte din viața lor, nouă care nu mai credem nimic din păgânătatea crezută de cei vechi? Răspunsul vine de la sine. De sigur că nu.

Mitologia clasică nu mai poate sluji astăzi nici măcar ca alusie la o inspirație poetică. Noi nu mai simțim nimic dinaintea unor nume ca Jupiter sau ca Venera, decât numai ca o amintire clasică; nu mai credem în existența acestor ființe, cum credeau cei vechi, care cu drept cuvint puteau fi inspirați de ele, fiindcă simțeau, se emoționeau în fața lor, li se părea că le ved coborîndu-se și ridicându-se pe munții divini. De acolo puterea mișcătoare a cărților clasice vechi. Pentru ce, spre pildă, pictura religioasă a renașterii e atât de frumoasă? Pentru că renașterea italiană credea în revelațiile Evangheliei. Pentru ce un Leonardo a lucrat 16 ani, după cum se zice, capul lui Hristos din *Cina cea de taină* ca să-l facă așa cum l'a făcut, adică de o frumusețe fizică și morală incomparabilă, supra-omenească? Pentru că credea în Omul-dumnezeu al Evangheliei.

Iată încă una din pricinile pentru care poezia lui Zamfirescu, aceea care face aluzii la mitologie, nu mișcă, decât pe cei care pot să se strămute cu închipuirea în trecutul de acum două mii de ani. Restul lumii rămâne rece, nu i se sugerează nimic în minte, și prin urmare el, acest rest de lume, imensa majoritate omenească, nu poate contribui cu închipuirea ei la frumusețea poeziei ce citește. Căci, se știe, cele mai multe poezii prin cuvintele lor ne deschid oarecum închipuirea, și ne fac de visăm și noi alături cu poeții ce le-au întrupat. Printre vorbele concentrate ale unui poet mare, ale unui Leopardi, spre pildă, punem noi cei mai mulți poezie de a noastră. În cuvinte ca Jupiter, ca Venerea, omul care nu simte în ele decât vorbe goale de înțeles, nu poate pune nimic.

Mai e încă și altă obiecțiune: A ne întoarce la întrebuintarea, fie ea oricât de puțină, a mitologiei, este a îngrădi avintul modern al poeziei. Tot ce încheagă un poet astăzi e rezultatul propriei lui închipuiri. La cei

vechi nu era tot așa. Își făurise unii la început o sumă de fabule, și toți poeții care au urmat luară aceste fabule drept niște date sacramentale și se mulțumiră a se învârti în cercul prescris de ele, adăugând numai amănunte. Noi modernii am înlocuit mitul strimț al trecutului cu sentimentul naturei, din care azeșit odinioară acele mituri antice, am lăsat sborul liber închipuirei ca să se inspire deadreptul și pe deaintregul din poesia naturei.

Cu toate acestea iar zicem : la poeți amintirea se confundă adesea cu speranța.

A privi cu dragoste spre lumea zeilor și a minunilor este aproape a dori o stare de lucruri fericită lumii, un progres desevirșit. În deosebi la Zamfirescu sunt încă și alte cuvinte justificative particulare. Mai întâi înclinația dominantă a sufletului lui, închipuirea, îl ducea spre trecutul mitologic, cum a dus pe toți poeții parnasieni, în a căror fire sentimentul era pe planul al doilea.

Trăind apoi îndelung în mijlocul clasicismului, DuiiŢ Zamfirescu era cu neputință să nu fie înriurit de ficțiunile mitologiei. Sainte-Beuve zice, cu drept cuvint, că zeii n'au părăsit încă pământul în care s'au născut. Ei sunt amestecați în tot ce alcătuește frumosul acestor cuprinsuri ; în temple, chiar când sunt creștine, pe piețe, lângă coloane, pe înălțimi, în ruine, în catacombe, pretutindenii se mănține cu o putere secretă vechea lume a Olimpului. Ea resună încă ca un strigăt colosal asupra imaginației poeților. Byron, pesimistul Biron, în fața anticului și poeticului Parnas, exclama : „Ceî ce nu te cunosc nu știu partea sublimă din om ; astăzi când te contemplu mi-e rușine că mă simt atât de slab ca să te pot cânta. Eă, care visam în capul meu atâtea cuvinte mari spre a ți le închina, mă înfior și nu știu decât să-mi plec capul. Glasul mi se stinge, sufletul mi se sfirșește, ochiul imi apune în plutirea nourilor tăi, și ca să mărturisesc tot ce simt, tot ce mă umple în fața ta, nu am decât entusiasta mea tăcere“.

Iată cât de minunat se resfringe şi în închipuirea lui Zamfirescu anticitatea Greciei, şi câte fioruri de voluptate intelectuală îi dă evocaţiunea ei într'o convorbire ce şi-o închipuieşte poetul cu înţeleptul şi frumosul Cleobul.

Cleobule, Cleobule, fericit ai fost de mic,
Şi la mare fericirea urmăritu-te-a cu sila
Ca să ai pe Platon dascăl, Aristotele 'amic
Şi amică pe Mnesila;

Să te naşti într'o cetate ca Atena înţeleapta
Şi să-ţi treci copilăria într'o lume 'ncântătoare.
Cu Acropolea la stînga, cu Ceramicul la dreapta
Şi cu marea la picioare;

Şi în urmă să-ţi preumbli fericita tinereţe
Pe la şcolile străine : Selinunte, Siracuza,
Peste tot pe unde lumea mai putea să te înveţe
BCU Cluj / Centr. Şi să te inspire musa.

Aşi fi vrut şi eu ca tine, rătăcind pe o trirică,
Să trăiesc în lumea vechie!... M'am visat de atâtea ori
Că ascult, pătruns de farmec, trilogia Triptolemă
Şi'n Sophocle arunc flori! . . .

M'am visat trăind aievea, beat de toată poezia
Veacului cu minunata formă a lui Polyklet;
M'am visat luptând în stadiu şi iubind pe Thargelia,
Curtizana din Milet.

Se făcea că, pe o scară c'un portal deschis pe mare,
Thargelia sta pe-o pernă prinsă'n lemn de chiparos,
Iară eu, privind cum dinsă se uita în fund de zare,
Stam pe treapta de mai jos.

Era luna lui Aprilie. Tinereţea şi amorul
Anina de mintea noastră aripă albe, uşurile;
Ne părea viaţa lină, mlădioasă, cum e sborul
Timidelor turturele.

.

După aceea arată și descrie cu culori ridicole antitesa vieții reale moderne, timpul de față în care a fost născut poetul, oamenii mici care-l înconjură și alte împrejurări triste, și apoi urmează :

Am fugit din lumea asta, și'n singurătatea minții
Am luat drumul Atenei, — țelul visurilor mele :
Tu, în tine, împlinindu-ți fantasiile voinței,
Poți călători prin stele.

Și-mi părea că atinsesem țermul clasicei Hellade ;
Pherechide dela Leros, omul vremilor trecute,
Imi vorbea de strălucirea primelor Olimpiade
De prin anii șapte sute.

Luntrea lui împodobită întâlnindu-ne în cale
Subt umbrarul ei de pânze ne ferea de vintul cald :
Era golful plin de farmec, de parfum de portocale,
Era marea de smarald.

Spre Corinth, poporul, dornic de plăcerile vieții,
Strâns la istmicele jocuri, făcea țermul să răsună :
Discoboli, musicanții, lăncierii și poeții
Se luptau pentru cunune.

Peste tot, viață, temple, cânturi și filosofie,
Corpuri splendide la forme, minți senine, rizetoare.
Sub un cer de-apururi tinere, noaptea plin de poezie,
Ziua inundat de soare.

Și cu-asemenea imagini m'am tot dus mereu. Dar unde ?
Înapoi, pe drumul vremii . . . Căci eu știu de mai înainte
Că Atena, cum e astăzi, prin nimica nu răspunde
Celeia ce-o am în minte.

După Grecia, Italia e țara care evocă mai mult trecutul. S'ar putea zice încă că trecutul Italiei e mai inspirator decât al Greciei, fiind mai variat și mai bine văzut, ca într'un amfiteatru : lângă noi trecutul Renașterii, mai în fund evul mediu, și tocmai în fund lumea romană și cea etruscă. Zamfirescu, ca atâți alți călători ai cuprinsurilor idealului, le-a atins pe toate în poeziile

lui. Plecăm cu ele de pe malul *Anienului*, unde, cum zice poetul, *işi spun poveşti ruinele păgâne şi se cântă legendele sabine*, şi trecem prin faţa *pădurilor sacre*, pe dinaintea *faunilor şi vestalelor*, pe dinaintea împăraţilor romani, adică pe dinaintea tuturor figurilor şi ideilor timpurilor străvechi, ca să ne coborim până încoace la *Beatricea* lui Dante şi la *Aspasia* lui Leopardi, adăpostindu-ne în cele din urmă sub *Castelul Fusano* ori la *Vila Aldobrandini*, după ce am întâlnit în drum cavaleri ca *Urseo'o*, *blondul Doge Urseolo*, sau ca *Miralaia, cavalier din Spania arabă*, ţară pentru care am spus că are o mare predilecţie poetul.

Plin de gloria străbună ca de-un lucru strîns de el,
Miralaia printre buze flueră încetinel
 Şi cu frêul prins în stînga, iar cu dreapta prinsă'n şold,
 Parc'ar fi preconul lumii, călătorul Childe-Harold.

Bate surul cu potcoava caldarimul sunător,
 Scăpărînd scînteii din piatra care-i cade sub picior,
 Şi cu ochiul prins în sânge, sperios îşi cată'n cale,
 Legănându-şi cavalerul pe puternicele-î şale.

La ferestrele cu gratii ies copilele bălane
 Poftitoarele neveste, jînduitele vadane.
 Chiar dervişi, mosafirii, părăsesc cîntînd odaia
 Şi'n balcoane vin să vadă pe vestitul *Miralaia*.

Dar de-odată dintr'o turlă înclinată cătră stradă
 Un mînunchi de rose albe fu lăsat uşor să cadă;
 El lovi din întîmplare calul viu şi sperios,
 Calul se isbi înlăturî şi-şi svêrli stăpînul jos.

Atuncî mindrul *Miralaia*, ridicînd de jos buchetul,
 Cătră turla înclinată se întoarse cu încetul,
 Însă, nezărînd pe nimeni, zise'n înfloritu-î graiu :
 »A căzut poate din sborul călătoarei lunii de Maiu«.

Ca în orice privire amoroasă spre trecut, neapărat urma să se străcoare în poesia istorică a lui DuliŢ Zamfirescu o intonaţie de regret, o notă induioşată, câte-

odată chiar tristă, pe care o întîlnim în multe bucăți ca: *Pe Acropole, De la Vila Tusculana, Boul* și altele.

Dar pe de altă parte, în amintirile și în iubirea lui de pămîntul și de timpul clasic, Zamfirescu trebuia să fie mișcat mai mult ca de orice de ideea care alcătuește esența timpurilor vechi, adică de religia formei, religie a cărei zeiță supremă e femeia. Și în adevăr mai toată poesia lui are de subiect amorul, femeia, considerată cum era la păgâni, ca un complex desăvîrșit de frumusețe, ca o supremă armonie de forme. Despre sufletul ei, despre aspirațiile și sentimentele ei, nimic sau prea puțin. Nimic asemenea despre nevinovăția femeii, care a inspirat pe atîți alți poeți, nimic despre liniștea lină a unei dragoste statornice și îndelungi, nimic încă despre furiile gelosiei ori despărările despărțirii. La el femeia are experiența deplină a vieții; ea trăește ca să trăiască, simte acum pentru plăcerea de a simți. Iar poetul, diletant al amorului, dar admirator fanatic al formei, stînd într'o atitudine de o placiditate strămoșească, își anină din timp în timp buzele de gura ei frumoasă, privește îndelung în ochii ei ca într'o mare a uitării, îi atinge mîna înflorat, și o face să tresară, să dorească și să ceară mai curînd raiul îmbătător al simțurilor. Intr'o poezie ne va vorbi de *degetele ei ca puful, ca degetele unei starite de neam, în alta de colțurile gurii ei ce s'ascund hoțîș în gingașe gropițe, aiurea, contemplînd-o, îi va crede gura zugrăvită din carminul rozei de Mai, privirea înduișată de albastrul cicoarei, la briu strînsă ca un mînunchiu de ramuri de crin, cu nu știu ce în sîn, cu nu știu ce de la sîn pînă la genunchi*, așa că însuși poetul va fi nedumerit *de e femeie sau de e floare, de e floare sau de e vis*. Pretutindeni, deci, admirarea frumuseții exterioare, — o dispoziție de spirit în care închipuirea poetului are tot răgazul să brodeze fel de fel de lucruri nostime asupra dragostei. De cît sentiment antic e Zamfirescu în următoarele strofe intitulate: *Plecată cu capul*. 2

Plecată cu capul pe albe genunche,
 Fecioara cu ochiuri liniştit,
 Din apa curată adună mănunche
 De ramuri de teiu înflorit.

O rază din soare furiş se coboară
 Şi lung o sărută pe gât,
 Iar dorul deschide în gînd de fecioară
 O poartă pe-un câmp de urit.

Cu raza cea caldă vin visuri nebune,
 Videnii cu aripi de fluturi,
 De cad din lumină pe genele-î brune
 Ca ploaia din crângi ce le scuturi.

Atunci de pe dealuri văzînd-o că-î goală
 Şi soarele prea arzător
 Un vînt se adună, din lanuri se scoală
 Şi pleacă încet spre isvor.

El pîrul ei moale cu vinete unde
 Uşor i-l desprinde de sus,
 Şi 'ntreaga-î fiinţă în pîr i-o ascunde
 Şi trece tăcut spre apus.

În vremea noastră dragoste de femei fără dragoste
 de lună plină nu se poate, căci luna e planeta inimilor
 ce iubesc. Ea le încîntă, le vorbeşte, le reaminteşte
 totul. DuliŢ Zamfirescu îi consacră cele mai scumpe
 ceasuri de religie poetică. Cîte idei şi cîte sentimente
 nu se deşteaptă în sufletul lui la vederea lunii, *cu nes-*
pus de dulcea ei singurătate! Stelele celelalte n'au nimic
 a face pe lîngă ea. Ele pot să plîngă, *cu ochii plini*
de lacrimi sub zăbranic argintiu, durerea lor nu-l atinge.
 Luna singură resumă durerea lumii.

Dar ca tine 'ndurerată nu e alta 'n univers,
 Stea ce fără de speranţă chiemî trecutul fără viers.
 Tu răsai de peste ape galbenă şi gînditoare,
 Parcă soarta pămîntească te străbate şi te doare
 Şi plutind te urci în noapte ca în propriul tău vis.

Până şi când nu o poate pomeni deadreptul, trebuie cel puţin s'o ia incolto, numind-o *un disc strîmb de aur*, după vorba franţuzească *qui s'aime bien se taquine bien*.

Din timp în timp Zamfirescu îşi aduce aminte şi de ţara lui. Atunci împânzeşte idile gingaşe: câte-o *surată* de fată, adunând *culbeci de aur* şi *umplând cofiţe de mure*, *pe sub umbrele de frasină în pădure, la fîntînă*, unde fireşte se iveşte cât coala şi câte un *bădică care îi fură sărutări, din fugă, peşle umeri*; — schiţează câte un peisaj: *Siretul curgînd liniştit pe şesuri întinse sub sbor de paseri călătoare*, — face peisaje de zile de vară: cu *toţi pomii în sărbătoare* şi cu *cireada satului* pe coastă, — peisaje de zile de iarnă: cu *zepezi întinse*, cu *ferestre îngheţate*, cu *fumul subţiratec luîndu-şi sborul* către cer, şi de care, cu drept cuvînt, am putea zice că *şi-a legat dorul poetul*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În sfîrşit poezia lui Zamfirescu e îmbrăcată într'o formă îngrijită, ciselată, musicală până la extrem. Musicalitatea e baza versificării lui, formula algebrică în care i se concentrează toată retorica. Fiecare vers, fiecare cuvînt, poate fiecare silabă, e cântărită de zecimi de ori; nuanţele crude şi disonanţele sunt înlăturate, — calităţi încă de care nu toate urechile sunt atinse. Din alegerea cuvintelor simţi că poetul îşi cântă, cu un fel de voluptate ascunsă, versurile până ce găseşte armonia definitivă. Titlurile italiene ale poeziilor sale: *Vila Aldobrandini*, *Castelul Fusano*, sunt alese dintr'o sută altele ca nişte preludii de muzică, ca nişte lumini aninate în tavanul unor camere; iar un cuvînt, citit de noi cu un accent rău, e o ruină a întregii armonii. Tot ca urmare naturală, expresiile sale sunt fine, aluşiile subînţelese. Poetul îşi *pune adesea strajă la gură*, ne face numai să întrevădem lucrurile, nu ni le spune deadreptul, are reticenţe de salon, un zîmbet conţinut ce nu-şi dă drumul niciodată în hohot, o tristeţe discretă ce nu e

sbucium. E poetul nuanțelor, potrivit preceptelor poeziei moderne :

Car nous voulons la nuance encore,
Pas la couleur, rien que la nuance,
Oh, la nuance seule fiance
Le rêve au rêve, et la flûte au cor.

Intr'un cuvint, forma lui Zamfirescu e grațioasă, ținând un loc imediat după forma severă și clasică a lui Eminescu.

Iată poezia lui Zamfirescu din *Alte orizonturi*, și am putea să zicem acelaș lucru și despre poezia lui anterioară. — Dar acestea sunt toate ideile din ea, vor întreba cei ce le plac a întilni în poezie și vigoare, și sbucium, și transport, și revoltă și viață de toate zilele? Da, răspunde poetul, aici suntem într'o serbătoare liniștită, unde privim lumea și istoria cu seninătate și cu voluptate continuă. Restul zilelor și restul emoțiilor rămân pe seama altora.

La acestea nu vom adăuga decât două cuvinte. Dacă în adevăr poezia lui Zamfirescu alunecă ușor și cu gânduri de tinerețe numai pe dinaintea noastră, ca pașii unei silfide antice, este că ea e rodul virstei tinere, în care totul lunecă ușor. Zamfirescu a ajuns astăzi într'un punct culminant al talentului său, fără însă să putem afirma că e ridicat în apogeul său. Virsta de 40 de ani, care va suna pentru el mâine-poimăine, îi va deschide nouă orizonturi. Ea e, cum ar zice un poet, punctul despărțitor dintre cele două cline ale vieții omenеști, de unde poți privi atât îndărăt, spre copilărie, cu toată înduioșarea ce-ți lasă în suflet un apus de soare, cât și înainte, spre bărbăție, cu toate surprinderile ce-ți dă o dimineată. La 40 de ani răsăritul își dă mâna cu apusul. S'ar putea zice că atunci e unicul moment când lucesc doi sorți pe cerul scurtei noastre vieți. Lumea e mai mare și puterea de viață și de activitate mai intensă. Să așteptăm dar și ziua de mâine a poetului, zi ale că-

rei lumini premergătoare se zăresc deja în romanele *Vață la țară* și *Tănase Scatiu*, unde Zamfirescu se arată la noi poate ca cel întâi romanțier al timpului.

GRIGORE PÈUCESCU

I

În timpurile noastre, viața celor mai mulți oameni, fiind fără accidente și fără fapte extravagante, nu e decât o dezvoltare regulată a însușirilor fiecăruia. Viața lui Grigore Pêucescu, e prin urmare, dezvoltarea unei minți sănătoase, care știu să se înalțe, liniștit și continuu, până în ultimele lui momente.

Născut în 5 Februarie 1842 la Rușii-de-Vede din o familie modestă, el făcu studii strălucite atât în colegiul Sf. Sava din București, cât și la Facultatea de drept din Paris, de unde obținu titlul de licențiat. Intors în țară, Pêucescu se distinse mai întâi ca magistrat, ajungând repede până la treapta de procuror al Înaltei Curți de Casație, și mai în urmă ca avocat, luând un loc de onoare printre fruntașii baroului. Din cele dintâi zile ale carierei sale libere, el începu a desfășura o activitate politică care distinse personalitatea lui. Deputat încă din 1871, director al gazetei conservatoare „*Tim-pul*“, vice-președinte al Camerei de mai multe ori, ministru al țării în 1889: iată scara socială ce urcă dinsul treptat, desfășurând din ce în ce mai mult puterile cu care îl înzestraseră firea.

Ager la minte și pururea lucrător cu ea, bun la inimă

și dovedindu-și vecinic bunătațea, Păculescu întrunea în sufletul lui, cum arareori se întâmplă, armonia ideilor și sentimentelor mari. Corpul lui era delicat și fin; obrazul palid, încadrat de o barbă neagră; ochii vii și arzători; părul negru, dat peste cap, lăsând în față o frunte largă, a cărei albeață răsfrîngea parcă seninătatea conștiinței de sub ea.

Ca juriconsult, tratatul *Obligațiilor* este o dovadă puternică despre cunoștințele și spiritul lui juridic. Cele două volume ce-l alcătuiesc sunt o lucrare serioasă, cu multe observații, de o originalitate și de o judiciozitate, care se pot compara cu observațiile juriconsultilor străini. Păculescu a aplicat cunoștințele și experiența lui de magistrat și avocat asupra *Dreptului român*, făcând să iasă avantajele și neajunsurile legiuitorului nostru față cu Codul civil francez, așa că la o revizuire a Codului român va trebui să se țină seamă de părerile lui. Tot el a fundat și foaia *Dreptul*.

Ca om politic, principiile lui sunt expuse, între altele, într'un studiu intitulat *Despre partidele politice*, publicat mai întâi în *Convorbirile literare* din 1878. Aceste principii se pot reduce la două mai de căpetenie:

Ideea democrației și ideea conservatoare.

Eșit din straturile adânci și curate ale poporului român, Păculescu înțelegea și simțea în chip firesc toate drepturile, nevoile și aspirațiunile poporului. De aceea el a fost un democrat convins, și preocuparea lui cea dintâi, în toată cariera sa politică, a fost soarta poporului nostru. În îmbunătățirea acestei soarte el și-a întrebuințat toată inteligența și gîndirea; în apărarea săteanului, inima lui Păculescu intra în vibrație: umanitatea, dreptatea, mila, toate sentimentele se grămădeau în descrierea „suferințelor celor 4 milioane și jumătate de țărani“, pe care îi uităm adesea „noi, restul celor 500.000 ¹⁾“. Pentru el chestia aceasta era cu drept cuvînt o chestie națională.

¹⁾ *Chestia țărănească*, 1 volum, 1893.

„Starea sătenilor noștri e în multe părți, zice dînsul, atît de rea, în cît rasa românească degenerază și pierе. Gеnerațiile devin din ce în ce mai slabe, mai bolnăvicioase, mai incapabile de muncă corporală și intelectuală. Și întrebarea ce ne-o punem este aceea de a ști: prin ce mijloace vom opri această degenerare a neamului nostru, prin ce mijloace vom ajunge să avem o populațiune robustă și capabilă de a lupta și a-și ține locul între celelalte rase.

Țărani, adaugă el, sunt isvorul care hrănesc și premenesc toate stratele sociale. Înainte de toate trebuie să destupăm și să curățim isvorul“ ¹⁾.

El a propus un număr însemnat de îmbunătățiri, între care, mai la sfîrșit, și proiectul său de *Tocmeli agricole*.

Intrat încă de tîner în partidul conservator, atunci cînd ideea conservatoare era de mulți înțeleasă rău, și rămas, alături cu puțini alții, nezdruccinat și credincios partidului său, s'ar putea zice, pînă în pragul mormintului, el vorbi în Cameră și scrisе în *Timpul*, *România* și *Epoca*, în favoarea ideii conservatoare multe, și serioase pagine cu aceeași convingere cu care scrisese în favoarea ideii democratice.

Iată în adevăr o *Scrisoare* din „Timpul“ de la 12 Septembrie 1880, care rezumă ideea conservatoare. O cităm aproape întreagă atît din pricina frumuseții ei, cît și pentru că lămurește hotărît fondul spiritului conservator al lui Păculescu.

Săcen, 10 August 1880.

„Cugetînd adesea la starea de astăzi a societății noastre românești, scrie el, și aducîndu-mi aminte de ce era țara acum un pătrar de secol, de multe ori mi s'a părut că țara noastră este într'o stare mai rea acum decît atunci, sau cel puțin că nu ne-am ținut făgăduelile ce le dădusem și n'am îndeplinit progresul ce eram în drept să-l așteptăm.

Căci, luînd pe rînd toți factorii care constituiesc prosperitatea și tăria unui popor, nu întărim a descoperi că pretențiunile noastre la civilizațiune sunt curate laude și că progresul nostru este ca acel gigant cu picioarele de lut, sau ca mărul frumos pe din afară, dar plin de putreziciune înăuntru....

Din punctul de vedere intelectual progresul nu este nici general,

¹⁾ Op. cit.

nică adinec; din punctul de vedere moral, nu este progres. În lipsă de idei puternice de onoare și de demnitate personală, generațiunea dinainte avea ceea ce, la popoarele primitive, înlocuiește acestea, avea frica lui Dumnezeu, sentiment adinec întipărit în conștiința Românilor, și pe care înțelepții îl cultivau cu îngrijire și cu convingere în inima mulțimii. Nu fura, nu înșela, nu năpăstui, pentru că ochiul lui Dumnezeu veghia necurmat și pretutindenea, și de el nu se puteau ascunde. Erau milostivi, erau răbdători, pentru că Dumnezeu da tot binele și era drept să dea și ei, și pentru că Dumnezeu le da tot răul, ca să-i pedepsească pentru păcatele lor. Dădea fiecăruia ce este al lui pentru că bunul străin era haram în casa omului. Țărani, poezii de felul lor, diviniza instituțiunile sociale. Ei plăteau dijma nu proprietarului, ci lui Dumnezeu. »Dijma este a pământului, îmi zicea un bătrân, și să nu aibă pământul proprietar, să lași pe brazde din zece una«. Celor sârmani li se lăsa și lor o bucată din semănătură să secere, și această bucată se numea »barba lui Dumnezeu«. Toate aceste credințe, care făceau poliția în țară, dispar, au dispărut: ochiul lui Dumnezeu nu ne mai vede și judecățile lui nu ne mai ating....

Și deci, relele se înmulțesc în societate; noțiunea dreptului se schimbă și ajunge să fie al nostru tot ce putem apuca, fără să comitem un delict caracterizat; noțiunea adevărului se schimbă: am ajuns să credem că cine strigă mai tare, acela vorbește adevărul; noțiunea binelui se schimbă: tinerii nu mai respectă pe bătrâni, din contra, e o dovadă de capacitate să desprețuiești și să hulești pe premergătorii tăi din fiecă ramură de activitate; soții nu mai au milă unul de altul, se înșală, se despoae, se divorțază; frații nu se mai îngăduesc la o altă, sub autoritatea bătrânului părinte, care se continua mult după moartea lui, ci descurcă prin judecăți tovarășia în care s'au născut.

Este netăgăduit apoi că țara noastră a sărăcit mult de la o vreme încoace. Cine nu știe că România era acoperită în mare parte cu păduri și că acest capital de sute de milioane s'a risipit în mai puțin de treizeci de ani? Cine nu știe că nu mai avem astăzi nici a patra parte din vitele mari și mici ce le aveam acum un pătrar de secol, și că acest capital pierdut spre marea pagubă a pământului pe care-l îngrășea și a proprietarilor se urcă asemenea la sutimi de milioane? Orașele sunt staționare și satele au dat îndărăt. Mai acum câțiva ani, cel puțin valoarea ce o reprezentau imobilele din țară era a noastră. Acum, o parte mare din această valoare, prefăcută în scrisuri fonciare urbane și rurale, se află în Viena, în Paris, în Londra: nu mai este în țară!

Pe terenul curat național progresul nostru este iarăși mai mult aparent decât real, mai mult superficial decât solid; căci dacă fumul de glorie de pe câmpul de bătae și independența recunoscută de lucru fraseologilor noștri oficiali, oamenii serioși câtă să se îngrijească

de acest fapt nenorocit: că populațiunea românească a scăzut cu o zecime și că a fost înlocuită cu o populațiune străină de noi ca rasă și religioasă, și că aceasta constituie o plagă națională care-și așteaptă încă leacul.

Românii cei buni se îngrijesc și mai mult de disparițiunea aceluși patriotism curat, aceluși foc sacru care a făcut onoarea și puterea generațiunii ce ne-a preces. Acel avânt puternic în toate direcțiunile, acea iubire sfântă pentru țară, acea credință nestrămutată în viitor, acel miros înviator care te îmbăta în școală, care te încălzea în lume, care te exalta în poezie; toată acestea s'au înlocuit cu un materialism stupid și rușinos. Poezia, care îmbărbătează a trecut, și inimile nu mai vorbesc românește decât prin gura unui supraviețuitor al generațiunii trecute. Din școală eșim îmbătrâniți, fără avânt, fără scop înalt și fără independență de caracter; pe urmă ne dedăm a spune cuvinte pe care nu le credem și a ne rîde de toate credințele care fac puterea națiunilor celor mari.

Cât trăim, câtăm să trăim bine cu muncă puțină.

Dacă dar, din împătritul punct de vedere: intelectual, moral, economic și național, progresul nostru este, ca să zic așa, o spoială pe deasupra, care ascunde rău decadența reală; dacă, după o muncă de un pătrar de secol, ne găsim tot acolo de unde pleaserăm, de nu și mai îndărăt; dacă sforțările noastre sincere, dacă silințele noastre stăruitoare, au rămas zadarnice, este de datoria oamenilor politici a țării ca să gîndească la cauza răului și să caute fără preget tămăduirea“.

Dar aceste două principii fundamentale, ideea democratică și ideea conservatoare, pot ele trăi împreună în același om și în același partid? Unora li se pare că nu. E însă o greșală. Ele nu pot trăi împreună, în adevăr, și se exclud, când ia cineva ideea conservatoare în înțelesul ei învechit: de castă, — și democrația în înțelesul superficial: de demagogie. În accepția lor modernă însă, așa cum le înțelegea Păculescu, aceste două idei nu numai că pot trăi foarte bine împreună, dar chiar decurg firește una din alta. După el, „democrația nefiind altceva decât respectul meritului personal și al rațiunii individuale“, așa cum e înțeleasă de toată lumea de astăzi, nimic mai logic ca ea să conducă la ideea conservatoare, care, după Păculescu, nu înseamnă altceva decât „dominațiunea rațiunii și a dreptății în societate“. În adevăr, democrația modernă, fiind bazată pe respectul dreptului

individual și dând voie fiecăruia să-și întrebuițeze toate facultățile sale, toată libertatea sa, nu ar putea fi ceea ce voește și trebuie să fie decât sprijinindu-se pe rațiunea omenească, adică având capacitatea de a înțelege o astfel de stare socială, de a apreția respectul drepturilor inerente calității de om, de-a cunoaște și iubi datoriile sociale.

Altfel libertatea de care s'ar bucura ar degenera în licență, și democrația s'ar schimba în demagogie, adică în „acel dușman al civilizațiunii“, după Păuăescu, care „vine cu sofisme ca *vox populi vox dei*“, fără să-și deie seamă că „voința mulțimii ca și voința unuia singur, dacă nu e conformă cu rațiunea, e o tiranie“. Așa dar democrația, dând tuturor și deopotrivă dreptul de a se desvolta în libertate, impune în acelaș timp societății datoria de a se desvolta potrivit rațiunii, adică de „a se cărmui de *cei mai competenți* dintre fiii săi“, și conduce, astfel, la principiul fundamental al ideii conservatoare. Ca o urmare firească a democrației sale, el fu susținător al libertății și al descentralisării. Ca un corolar al ideii conservatoare, el fu părtaș al monarhiei constituționale, instituție sub care „luptele dintre partide pot fi mari, violente, dar niciodată nu degenerază în rășboiă civilă“, așa că Păuăescu privește monarhia constituțională „ca pe cel mai mare progres ce a realizat omenirea în politică“.

Între toate ideile politice ale unei țări și ale unei epoci, între jocul lor firesc, alternant și deopotrivă necesar, Păuăescu aruncă cumpăna existenții numai a două partide, în a cărei balanțe trag mai greu și pe rînd: când tradițiile, când progresul unui popor.

„Acestea sunt ideile, acestea sunt credințele partidului conservator“, încheie Păuăescu.

El a fost, cum se vede, un democrat rațional și un conservator progresist.

Ca orator în Cameră, Păuăescu a avut succese frumoase, unele neuitate. El era de o elocvență convingătoare, c'o logică strînsă, într'o formă clară, într'o limbă

aleasă, corectă și nervoasă; timbrul vocii plăcut și sonor; atitudinea serioasă și impunătoare, de părea, când vorbea, mai mult decât era în realitate.

În timpurile din urmă, cu credința lui în privința existenței în țară numai a două partide politice, Păculescu a căutat să reziste tuturor celor ce i se păreau lui că-l distrug această credință. Lăsat însă singur în frontul luptei acesteia, din care el credea că-și face o onoare de om de partid, ba chiar desaprobat, a căzut în cele din urmă rănit cu arma în mână. Când s'a deșteptat și s'a uitat în jurul lui, și când s'a văzut părăsit de toți cei pentru care el luptase o viață întreagă, o amărăciune adâncă l-a cuprins și a plecat descurajat încotro i-a văzut ochii.

El a fost un sacrificat.

Dacă ar fi voit, ca mulți alții, ar fi mers și el înainte, și, pentru moment, ar fi câștigat mai mult; dar temperamentul său voienta lui nu i-a permis s'o facă și n'a făcut-o. În privința aceasta, el are drept la stima tuturor, căci lasă printre noi un exemplu de demnitate și de onoare.

II

Dacă activitatea publică a lui Păculescu aparține mai mult politicei, o activitate intimă a lui, am putea-o numi, aparține literaturii. Subt omul politic trăia un om de litere, un iubitor sincer de frumos, un aplețiator delicat. Fără să facă vr'un sgomot, el a avut în casa sa, timp îndelungat, un *salon literar*, adică serate literare regulate, în care se citia și se discuta lucrările tuturor scriitorilor noștri. Eminescu, — pe care Păculescu în calitate de director al *Timbului* l'a avut ca prim-redactor, — DD. Panu, Ollănescu, Carageale, Duiliu Zamfirescu, Anghel Demetrescu, Delavrancea, Vlahuță au fost cei care au însușit cu scrierile și convorbirea lor seratele nouitate din colțul stradei Clementii. A iubi literatura, în situația în care era el, nu e o însușire fără însemnă-

tate, în mijlocul unei societăți atât de indiferente de ceea ce se scrie în țara noastră. A o iubi însă, așa cum o iubea el, adică cu patimă adincă, cu sufletul arzând pururea în dragostea ei, ca o candelă aprinsă dinaintea unei icoane, — aceasta e semnul unui suflet ales. Și ales într'adevăr era sufletul lui, care cu toată dragostea, și cu toate cunoștințele lui clasice, și cu tot entuziasmul firii lui, nu încercă niciodată să scrie literatură, decât singura încercare juvenilă de traducere în versuri: cântul întâi din Eneida. În epoca noastră de ambiții nemăsurate, Păulescu — exemplu rar — cheltuia toată inteligența lui superioară și poate talentul lui rămas ascuns, admirând pe alții, uitându-se cu desevirșire pe sine, ca și cum nu i-ar fi trecut nici măcar prin minte c'ar putea fi el însuși un om de litere. Nu deci prin cărți vom găsi dovezi de puterea judecății și gustului său, ci în inimile celor ce l-au cunoscut. Ca mai toți cei ce sunt atinși de poesia lui Eminescu, el punca pe poetul trist deasupra tuturor poezilor români. În o prefață a sa la *Culegerea unor articole de ale lui Eminescu* din *Timpul*, Păulescu resună înriurirea poetului astfel :

„ — Cu Eminescu poesia noastră intră într'o eră nouă: vîrsta copilăriei se sfîrșește și începe vîrsta bărbăției. Nimeni nu mai este îngăduit de acum înainte să vorbească de ghiocei și de vioarele, fără să ascunză sub flori ascuțișul unei idei. Între Eminescu și cei mai mulți dintre poezii noștri este această deosebire, că, pe cînd ceilalți ne amuză și ne încântă, Eminescu ne farmecă și ne subjugă. Și jugul ce ne pune nu putem să-l lepădăm... Omul acesta blajin, care fugea de lume, a devenit un tiran căruia i se supun toți Români.”

Bucata care-i plăcea lui mai mult din Eminescu și pe care o credea ca cea mai frumoasă și mai înaltă pagină literară românească, era *Satira I*, pe care Păulescu o recita totdeauna cu un fel de religiositate și străbătînd parcă el însuși timpurile depărtate de care vorbește poetul. Cine nu l-a auzit de zecimi de ori recitînd larg și sonor versurile următoare ?

Colonii de lumii pierdute

Vin din sure văi de haos pe cărări necunoscute.

Și în roiuri luminoase isvorând din infinit,

Sunt atrase în viață de un dor nemărginit.

.

Și nu numai poezia, ci toate formele literaturii: elocvența, teatrul, — mai ales teatrul lui Molière, — cuvintele cu greutate, cu filosofie sau cu spirit în ele, vibrau până în fundul sufletului lui. Din orice împrejurare, de ori unde venea, aducea impresii care i se întipăreau și le repeta totdeauna. Azi se întorcea de la Cameră cu o replică »simplă și limpede«, dar »plină de bun simț și de prevedere« a D-lui Lascar Catargiu; mâine cu un cuvânt de spirit al D-lui Carp; în altă zi cu o axiomă nouă politică a lui Lahovari. Așa, spre pildă, nu uita niciodată când vorbea de Lahovari să amintească axioma juridică, făcută de acesta la Curtăa din Craiova în procesul omorului profesorului Popescu: »Justiția, Înalți magistrați, pe care o personificați D-v., este divină. Este divină, nu numai pentru că e dreaptă cu cei mari și puternici; nu numai pentru că e dreaptă cu cei mici și slabi, ci pentru că e dreaptă și cu cei răi și perversi!«

Tot cu aceeași căldură Păulescu iubea și artele. Casa sa era plină de tablouri făcute în țară. »Când voesc să călătoresc în lumii depărtate și frumoase, zicea el, mă așez în salon pe un fotoliu și privesc tablourile mele. Ce lumii minunate și senine, ce regiuni frumoase și adânci«. În deosebi *Corturile de țigani* ale pictorului Grigorescu, tablou plin de simplitate, reprezentând un apus de soare cu aspectul și liniștea serii de la țară, cu fumul ridicându-se încet din coșuri spre cer, — îi atrăgea privirea de a miea oară, și îndelung.

Vara, în toate duminicile, îl vedea luându-și drumul spre Sinaia, unde se plimba cu capul descoperit, cu un copilaș de mână, pe sub arborii bătrâni de acolo, respirând răcoarea și frumusețea munților c'o vedită mulțumire. Primăvara pleca undeva mai departe, mai des la Constantinopol, sub soarele Orientului, ca spre un

isvor dătător de viață, cu familia și câțiva amici. Cobora în insula Prinkipo, și trăia două-trei săptămâni, făcând pe jos sau în barcă jurul insulei de dimineața și până seara, ori stând la o masă în grădina Otelului și privind, subț un soare blând, ceasuri întregi pe întinsul scinteietor al Mării Marmara. Când te apropiai de el, se scula fericit și te întâmpina declamându-ți, cu glasul său cântător, cu fața transfigurată de frumusețea locului, stihurile ce-î treceau atunci prin minte ca refrenul unei muzici ce te urmărește:

Sur la plage sonore, où la mer de Sorrente
Déroule ses flots bleus au pied de l'oranger...

Priveliștea aceea a mării, poate una din cele mai fermecătoare din lume, îi aducea aminte poeziile cele mai frumoase ce mâna omenească a scris vr'odată. De unde stătea el, din grădina Otelului Giacomo, rest al unui pictor italian, Păucescu privea țermul Asiei din față cu sinurile lui albe, mîngiate de soare, cu limbile de pământ verzi, intrând blând în mare, cu munții din fund, acoperiți de lumini și umbre, de sate și orașele, întinzându-se nesfîrșit până dincolo de Scutari și de Moda. La stînga insula Halchi, insula Proti, care de departe par ca niște aripe imense eșind din apă și atingînd cu virful cerul. Mai în fund masa imensă a orașului Constantinopol cu casele ce se încalcă unele pe altele și se ridică în amfiteatru până sus la Iildiz-Kiosc, seraiul Sultanului. La dreapta, retrăgîndu-se departe privirii, albastrul Mării Marmara, unit cu albastrul cerului, atrăgînd ochiul pe zone nesfîrșite și jucătoare, când argintii, când aurii. La vederea acestor splendori ale firii, sufletul lui Păucescu era profund mișcat. Iși întoarcea privirea de jur împrejur și o stringea plină de lacrimi de bucurie, ca și cum i s'ar fi arătat o lume de fericiri ascunse, ca și cum ar fi citit, în câteva clipe, toate paginile poeziei naturii.

Seara, întors din excursiuni, cânta încet, c'o voce pasionată și cu un timbru vibrant, în mijlocul tovarășilor

săi de călătorie, pe terasă, până târziu, sub bătaia lunii ; căci sufletul lui avea în el întreaga gamă a pasiunilor omenestii, și se avinta fericit în toate plaiurile incântărilor. De câte ori nu ne ziceam, văzându-l, că Păculescu ar fi putut fi un poet liric sau un muzicant, dacă s'ar fi încercat.

Entuziasmul firii lui îl făcea să uite adesea răul de care suferea de mult. Când te primea în casă la el, când te întâlnea pe drum, era pururea afabil și cu zîmbetul pe buze. Poate că el n'a dat nimănui mîna fără s'o însoțească de zîmbetu-î plin de bunătate. Boala, care de mai bine de 10 ani îl făcea să sufere zilnic, nu i-a înăsprit o singură zi fața. Il vedeai slab, îl întrebaî de sănătate, el îți răspundea totdeauna cu cuvintele : »bine, voinic, mulțumesc« : era mulțumit că trăește pe pămînt, că iubește și este iubit de toți cei care-l cunoșteau. Sufletul lui părea că reproduce versurile poetului fericit, versuri care i-ar putea servi de epitaf :

J'ai su me faire aimer ; j'ai su moi-même aimer ;

Que m'importe le reste ?

Je puis mourir ! La mort ne m'aura pas entier ;

J'aurai vu jusqu'au bout de mon étroit sentier,

L'Amitié me sourire ;

Et jusqu'à ce qu'ils soient glacés par le trépas,

Je vivrai dans des cœurs qui ne m'oublieront pas.

Et cela peut suffire.

El se stinse în dimineața zilei de 4 Mai 1897, în brațele familiei sale, a cărei devotament pentru el a fost nemărginit. În ziua înmormîntării lui, — o zi ploioasă, — îl urmau triști la groapă toți cei care l-au iubit, — adică întreaga capitală a Bucureștilor.

ASUPRA LUI EMINESCU

Era într'o seară de toamnă din anul 1880, într'un birt de pe strada Știrbei-Vodă, când am văzut pentru întâia oară pe Eminescu. Ca mai în toate birturile noastre, era înăuntru un sgomot infernal. În fund se vedeau mișcându-se, ca în o ceață, capetele lăutarilor, care cântau într'una.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Intr'un moment, auzii la spate doi studenți: „Uite la oglindă și Eminescu“, și-și întoarseră amândoi cătarea spre locul arătat. Un om tinăr sta, în adevăr, singur la o masă, cu spatele spre centrul sălii, în fața unei oglinzi. Nu-î vedeam decât capul în oglindă, — un cap frumos și palid, cu părul neregulat, cu fruntea boltită, — bând dintr'un pahar de vin de dinainte. Cei doi studenți îl priveau cu dragoste. Era Eminescu în epoca în care ieșea din umbra grupului de oameni, ce-l admira din capu-locului, și lua în mintea tinerimii un loc de frunte, poate chiar primul loc. Lumea românească, legănată 40 de ani de versurile blânde și line ale lui Alecsandri, ca de niște melodii fără cuvinte cu care își adorm mamele copiilor, — începuse a se sătura de ele, și mai virtos tinerimea, care se ridica atunci, doria o poezie mai adincă, o formă de o frumuseță mai severă, — dorință, la care răspuse Eminescu în chip atât de strălucit cu ideile și pesimismul lui profund, cu forma și rimele lui cu timbru de aur.

Cum sta el la masă, părea absent, se gindea aiurea. Din vreme în vreme aprindea o țigară, aruncând privirea la stînga lui, unde erau doi consumatori neșeselați, ce gesticulau așa de tare încît credeai că vor să-și scoată ochii. Intorcea apoi cătarea spre lăutari și intra cu gîndul iar în el însuși. L'am privit în oglindă mai bine de o oră. În entuziasmul juvenil al vîrstei de atunci, cît aș fi dorit să pătrund cu vederea în creierul lui, să mă uit lung, ca în mecanismul unui ceasornic, să înțeleg cum se făurea în capul lui acea poezie luminoasă și rămăitoare, — taină, cu care natura reînnoește, prin geniul poetului, nepătrunsa minune a creațiunei. — Mai târziu, cum îl priveam, văzui că fața lui se schimbă puțin, câte puțin, și deveni mișcată. Lăutarii cântau un cântec bătrănesc, pe care el îl asculta cu multă băgare de seamă. Probabil, glasul duios al munților românești, doina ce ziceau lăutarii, i se strecura în suflet cu mult mai adînc înțeles decît altora. Vioarele plîngeau lung și încet, violoncelul gemea din greu, contrabasul ofta din baierile inimii, naiul sfîșia aerul cu țipetele lui ascuțite și pustii, iar țimbala prevestea a furtună, parcă tuna în depărtare. Cu cît ascultam și priveam pe Eminescu mai mult, cu atît îmi părea că înțeleg cum se limpezia în mintea lui însemnarea doinei, ca o epopee a tragediei vieții, și credeam că-l aud șoptînd, înmînat: „Ce adînc pîtrunzător e poporul românesc!“ În notele durerease ale fiecărui instrument, simțiam că poetul deosebea vaete, suspine, țipete, mânia și desparerea lumii acesteia, traducînd în sunete viața care plînge, care se tinguie, care bleastemă.

Și făcînd încet ochii roată asupra sălii, ochii lui negri, arși parcă de gîndire, — Eminescu părea că deslușește chiar în lumea aceea veselă dimprejuru-i, în fundul sufletului ei, suferința și durerea, și că numai soarta oarbă o îndemna acum la o veselie factice, ca și cum ar fi pus o mască rizătoare pe un obraz ce plînge,

Lumea aceea toată, împărțită în două, unii pe jumătate adormiți, cu ochii pleoștiți în aer, ascultînd lăutarii

cu un zimbet idiot; alții bătând cu mâinele și cu picioarele tactul; femeile acelea cu fața înroșită un moment de căldură, cu privirile încărcate de dorinți: toți trăiau într'un fel de fericire a mizeriei — ostenite un moment, — toți erau, ca și poetul, suflete chinuite. Vin, ris, strigăte, priviri înflăcărâte, nu aruncau decât o aparență înșelătoare, sub care se ascundea vecinica durere a vieții. Și ca ei, mii și mii de generații înainte, mii și mii de generații după. Și ca ei, mii și mii de ființe altele, mii și mii de forme ce-și fac drumul inconștiente, vibrând o clipă în nemărginirea vremii. . .

Așa că, privind astfel capul lui Eminescu, mi se sugera în minte esența tristeii lui poezii.

Când tăcu muzica, poetul zimbi un moment, apoi plăti ce băuse, îndesă câteva foi de hârtie de țigară într'un pachet de tutun albastru, pe care îl băgă pe subt pardesiul în buzunarul de dinapoi al jachetei, se sculă, și eși, trăgând încă dintr'un capet de țigară, care nu se mai vedea decât ca o scintea între buzele lui.

Când plecai, afară bătea luna plină, o lună de August, cu lumină albastră. Înriurit de ea, recitai tare, pe drum, cele din urmă versuri din *Scrisoarea I-a* a lui Eminescu, apărută numai cu puțin mai înainte:

Între ziduri, printre arbori ce se scutură de floare,
Cum revarsă luna plină liniștita ei splendoare!
Și din noaptea amintirii mii de daruri ea ne scoate,
Amorțită-li-i durerea, le simțim ca'n vis pe toate,
Căci în propria-ne lume ea deschide poarta 'ntrării
Și ridică mii de umbre după stinsul luminării.
Mii pustiuri scinteiază sub lumina ta fecioară,
Și câți codri-ascund în umbră strălucire de isvoară!
Peste câte mii de valuri stăpînirea ta străbate
Când plutești pe mișcătoarea mărilor singurătate!
Și pe toți ce'n astă lume sunt supuși puterii sorții
De-o potrivă i stăpînește raza ta și geniul morții!

Trecuse de atunci cinci ani, răstimp în care Eminescu scrisese cele mai frumoase poezii ale lui: *Satirele*, *Lucea-*

fărul; când, într'o zi din vara anului 1885, se svoni știrea, care trecu din gură în gură, cu iuțeala fulgerului, — că Eminescu înnebunise. Alcătuirea aceea minunată a capului lui se desființă. Cu judecata de atunci, ni se părea că soarta ochise intradins tocmai pe poetul care n'avea decât 35 de ani, pe singurul poet român, ale cărui versuri fermecaū mințile, ca unele ce legănaū și leagănă, în cuvintele cele mai frumoase, visele și durerile omenestii, ca unele ce traduc, în graiul cel mai plin de beție, dragostea pămîntească, ca unele ce intrupează cea mai mișcătoare viață în coloarea și sunetul vorbelor.

S'a zis, și am repetat-o și noi, că ereditatea a fost pricina hotărîtoare a nebuniei lui Eminescu, deși nu sunt dovezi în deajuns. Strămoșii lui, părinții lui, n'au fost atinși de nebunie. Un frate, care s'a sinucis, ar fi un semn. Dar oare, e drept a crede că orice sinucis e un nebun? Nu sunt oameni întregi până în ziua morții lor, care își pun capet zilelor? S'au văzut atâtea exemple. Și chiar admitînd că germenul nebuniei era în el, nu e de presupus că cugetarea și impresionabilitatea lui extraordinare i-au grăbit sfîrșitul? . . . În știința modernă, impresiile ce le primește creierul din lumea de din afară, așa numita fosforescență, — adică însușirea ce au celulele nervoase din creier de a intra în vibrație în fața senzațiunilor ce primim din lumea de din afară, și de a continua cîtva timp această vibrație, — e o însușire, care la unii e mai puternică, la alții mai slabă, precum o creangă mai mlădioasă e oscilată mai tare și mai îndelung de o adiere de vînt, decât altă creangă mai rigidă. Așa fiind, în capetele distinse și mai ales în cele ca al unui Eminescu, această forforescență e mare, nu mai e numai o luminiță albă întipărită pe celulă, ci o văpaie, pe care, dacă o ațîți necurmat, cum făcea Eminescu zi și noapte, se incinge într'un incendiu, ce arde creierul într'o zi. La Eminescu o impresie oarecare, un răsărit de soare, un cîntec de pasăre, un căzut de frunze toamna, erau lucruri mari, il sguduiau pînă în adinci-

mile sufletului său, răsună cu tărie într'insul, ca niște ecouri în munte. Și azi așa, mâine așa, într'o zi sguditura crăpă zidirea.

De altfel, ceea ce presupunem noi printr'o ipoteză psiho-fiziologică, se explică și mai limpede prin istoria sufletului lui Eminescu, istorie notată zi cu zi în poesia lui și rezumată în una din cele din urmă bucăți ale poetului, în: *Maî am un singur dor*, făcută, cum se știe, în 32 de variante.

În adevăr, când ca o prevedere că n'avea să mai fie sănătos, că poate n'avea să mai trăiască, Eminescu își făcu testamentul său poetic, el lăsa să se vadă rana dureroasă din sufletul său, rană făcută de lupta crâncenă dintre cugetarea și simțirea lui.

E știut că niciodată nu se vede mai limpede fondul adevărat al unui om, decât în momentul în care el crede că a sfinșit cu totul și cu toate din lume, și privește în față vecinicia de după moarte. Chiar acela, care a putut ascunde multe în viață, în ceasul de după urmă, nu le mai poate ascunde: adevărul, gindurile reale, sentimentele timide, își găsesc atunci graiul lor franc și sincer. În poesia *Maî am un singur dor* a lui Eminescu, poetul spune tot ce avea pe inimă. Din ea reiese că el adâncise înțelesul vieții, îl cercetase cu multă și aprigă muncă, și-l găsisese deșert ca toate deșertăciunile lumesti. De aceea acum, obosit, cerea să fie lăsat să moară „în liniștea serii“, cum se exprimă el. Inteligența sa, cultivată în chip extraordinar, ajunsese în punctul culminant, în care, pe de o parte, meditația problemelor mari cuprinde pe om în întregime, distrugându-i voința și puterea de a lucra, iar pe de altă, ii înalță în minte o înțelepciune rece și transcendentă, care îl face să vadă totul în lume în mic, în fară înțeles pentru minte, și-l mână să desprețuiască și să considere lupta vieții ca o nebunie „tristă și goală“, cum a numit-o el. Din ziua aceea Eminescu se uita la dînsul ca la un cadavru mișcător. Pesimismul idealist îi ruinase sufletul, căci filosofia aceasta deveni în el conștiință, iar conștiința, se știe de la Sha-

kespeare, face din noi toți niște lași. De aci, nestramutata lui hotărîre de a abdica de la toate din viață, de aci tristul lui dor de moarte.

Maî am un singur dor,

.
Să mă lăsați să mor...

Visele lui de tinerețe, incetul cu incetul, mintea sa i le arată ca niște amăgitoare instincte oarbe, și, deziluzionat și convins de scopurile naturei, se hotăra să rămăie rece față de toate.

De te-ating, să ferî în lături,
De hulesc, să tacî din gură...
Zică toți ce vor să zică,
Treacă'n lume cine-o trece,
Ca să nu'ndrăgești nimica,
Tu rămăi la toate rece.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dar sufletul lui, fiind ursit a fi ca un câmp de bătaie, unde două idealuri vrășmașe urmau să se răshobiască, în momentul în care mintea lui rece îl silea să renunțe la toate și-l despărțea de lume și de pămînt, atunci, ca prin farmec, simțirea lui era impresionată puternic de frumusețea naturei, de frumusețea femeii ce iubea, de sărutatul ce ea îi dădea, amețitor ca un filtru magic, de puterea »urmăritoare a unui pas făcut a lene«, a unei »dulci stringeri de mîini«, a »unui tremurat de gene«, și c'o durere de martir se ruga de femeia de lingă el, de »icoana lui luminoasă«, să-l ierte, să se ducă de lingă el, și în același timp să vie lingă el, ca un om care nu mai era stăpîn pe sine, care nu mai știa ce să facă.

O, vis ferice de iubire,
Mireasă blândă din povești,
Nu mai zîmbi! a ta zîmbire
Mă-arată cât de dulce ești...

Că te-am zărit e a mea vină
Și vecinic n'o să-mi-o mai iert,
 Spăși-voiū visul de lumină
 Tinzându-mi dreapta în deșert.

Ș'o să-mi răsai ca o icoană
 A pururi verginii Marii,
 Pe fruntea ta purtând coroană—
Unde te duci? când o să vii? . . .

Și astfel, în timp ce judecata lui senină îl înălța sus și-l despărția oarecum de viață, simțirea lui îl aducea iar jos pe pământ. De câteori nu și-o fi pus el cu jurămint în minte, să nu mai privească în juru-i, să nu mai iubească nimic, convins, ca nimenea altul, că face jocul unei fatalități ce își ridea de el. Și cu toate acestea, tot de atâtea ori se întorcea din nou, iubia din nou cu frenezie: natura, femeea, țara, pe scurt se amesteca în lupta oarbă a vieții. Atunci se ridica iar în el glasul neîmpăcat al filosofului și-i striga: »Bine tot n'ai înțeles că te înșeli?» și el se retrăgea umilit și rușinat de ceeace greșise din nou.

În agonia lui sufletească chiar, înainte de a se întinde de viū în fundul sicriului, nu se putu opri de a nu mai privi încă odată îndărăt, spre frumusețea naturii, singura lui familie, singura lui avere, și dispuse, cu limbă de moarte, să i se sape mormintul »la marginea mării«, »aproape de codru« și în fața »cerului senin«; ca »toamna să dea glas frunzișului vestic«, »isvoarele să cadă cu sgomot într'una la auzu-i«, »talanga să pētrundă vintul rece al serii«, și »de-asupra-i să-și scuture teiul sfînt creanga«. »Noaptea să lunece luna printre virfurile de brad«, »să-i zimbească luceferii răsărind din umbra de cetini«, și »să-i geamă de patimi cîntecul aspru al mării«. Cu alte cuvinte, să-i desmerde și mort, deapururi, căpētăiul toate podoabele și toate armoniile firii.

Și cum n'oiu suferi
De-atuncea'nainte,
Cu flori m'or troeni
Aduceri aminte.

Și cum va înceta
Al inimii sbucium,
Ce dulce-mă va suna
Cântarea de bucium!

Exaltându-și creierul lui, când cu adevărurile pesimismului, pe care le credea nediscutabile, când cu impresiile vii și atrăgătoare ale lumii dinafară, adică ridicând gândirea, când într'o direcție negativă, când în direcția opusă atât de sus și atât de tare, prin această peste măsură încordare, plesni rețeaua misterioasă a cugetării lui.

Dar, — și aci e punctul ce fixăm mai mult, — poate tocmai de aceea poezia lui Eminescu e cea mai frumoasă poezie ce s'a scris în limba românească, fiindcă ea e schimbul, răsplata, lentei lui sinucideri, a martirului său creier, a nebuniei lui. Tocmai în această luptă titanică, dintre cei doi oameni care s'aun zdrobit: filosoful și poetul din Eminescu, stă puterea și aspectul grandios al poeziei lui. Un om, ca toți oamenii, ar fi făcut altfel. Când era vorba de gândire ar fi gândit în felul său, când era vorba de simțire ar fi simțit. Eminescu, în fiecare din aceste adânci stări sufletești, nu putea uita pe cealaltă. Durerea la el răsărea din dragoste ferbinte, simțirea, *cânturile* lui de amor, răsăreau din tristete nemărginită :

Din ce noian îndepărtat
Aū răsărit în mine!
Cu câte lacrimi le-am udat,
Iubito, pentru tine!

Cum străbateau atât de greu
Din jalea mea adîncă,
Și cât de mult îmi pare rău
Că nu mai sufer încă! . .

Iată explicarea acelei dureri estetice a poeziei lui melancolice, în care sunt lacrimi cu un fond de dragoste în ele, și voluptăți cu un fond de amărăciune în ele, cum e poezie pururea mișcătoare în punerea unor flori pe morminte.

Și atât de scump a plătit bietul Eminescu frumusețea poeziei lui, că nu numai și-a risipit creierul făurind-o, dar parcă fatalitatea a voit să-l pedepsească și mai aspru, întorcându-i-oarecum pe dos cugetarea lui. În adevăr, tot ce slăvise el, în viața lui cuminte, acum ca nebun, desprețuia; și tot ce crezuse mic și neonest altădată, acum i se părea bine și cu cale.

*
* * *

Trecuse încă câțiva ani de la declararea boalei lui Eminescu și, într'o zi din anul 1889, aflarăm din gazete că Eminescu, în institutul de alienați unde era, fiind lovit de un nebun c'o piatră în cap, a murit. Va să zică iar capul lui, iar el suferi o nouă lovitură, de astădată lovitura de grație, moartea desăvârșită, — ca și cum din toată ființa lui, capul fusese organul care merita o pedeapsă mai crudă și reînoită în fel de fel până la marginea mormintului.

ACADEMIA ROMÂNĂ

I

Toate instituțiile noastre moderne sunt încă într'o fază provizorie, în care realitatea lucrurilor nu corespunde aparenței. Unele din aceste instituții sunt, neapărat, într'o fază provizorie mai accentuată, altele se apropie mai mult de starea lor definitivă. Lucrul atârna de la elementele ce le alcătuiesc. Pe când, spre pildă, parlamentele noastre, luate ca corpuri, sunt niște instituții mai mult în aparență decât în realitate, din pricina majorităților lor, mai adesea inculte și fără conștiință de înalta sarcină ce au, altele, ca magistratura și școalele noastre, intră, din contra, în starea lor definitivă, ajung a fi instituții regulate și reale, răspunzând cât mai mult misiunii lor; aceasta, din pricina oamenilor instruiți din care ele se recrutează. Faza noastră actuală de provizorat va forma odată pagine curioase din istoria Românilor. Pripirea și neregularitatea cu care am improvizat instituțiile apusene, neînțelegerea rolului fiecăreia din ele, greșelile, confuziunile și nesiguranța lor, vor da, de sigur, de lucru istoricilor români în viitor. Nu mai rămâne îndoială însă, că numai cei ce nu-și vor da seamă de mersul firesc al unui popor și vor fi rămas încă cu încrederea naivă că instituțiile singure pot să schimbe, dintr'o zi într'alta, relele, pe care nu le vor schimba

decât veacurile, numai aceia se vor turbura, când vor cerceta aparența vieții noastre contimpurane.

Academia Română, așezemint alcătuit din fruntașii inteligenței neamului, urma firește să se apropie, mai mult și mai curind decit altele, de înalta ei chemare, de ceea ce numim noi starea definitivă a instituțiilor.

Inițiată, printr'un decret al Locotenentei Domnești, la 1866, și declarată Institut național prin legea din 30 Martie 1879, care o completează, — luând drept model Academia franceză, cum aceasta luase drept model Academia italiană de la Crusca, — ea căută a îmbrățișa toată știința și toate talentele țerii din timpul acela. Mulți din membrii ei au rămas sau vor rămânea figuri istorice. Cum, pe de altă parte, până atunci, între Provinciile Române subjugate și România liberă, nu erau stabilite curente de unitate culturală, — fiecare Provincie mărginindu-se la viața intimă a nevoilor și ideilor ei, deși poate fruntașii lor aveau acel dor tainic de a se uni în gândire cu frații lor liberi, — Academia Română din București atrase în mijlocul ei pe toți bărbații superiori ai Provinciilor Române.

La început nedomerită, fără orizonturi destul de largi, apucând drumuri greșite, ea prinse a lua conștiință de sine cu timpul și, premenindu-se neconținut cu bărbați distinși, intră încetul cu încetul în adevărata ei cale națională, scoțând la lumină averea ascunsă a neamului românesc, a limbei, a istoriei, a poeziei populare, cu un cuvânt a tot ce e expresie vie și înaltă a conștiinței românești. Cu modul acesta, ea ajunsese în curs de un sfert de veac să ne reînvieze, în mare parte, geniul Poporului Român de altă dată. Deși firească o astfel de idee, într'o epocă de renaștere ca a noastră, noi o credem totuși ca cel mai fericit gând ce l-ar fi putut întilni o instituție culturală, și-î aducem prinosul recunoștinței noastre pentru rîvna și stăruința ce a pus în a-l urmări. De la cele dintâi lucrări în calea aceasta, cum fură tipăriturile critice de texte vechi și de documente istorice: ca publicarea *Psaltirei Diaconului Coresi*, a *Codicelui Voro-*

nețan, a *Psaltirei în versuri* a lui Dosofteiș, Mitropolitul Moldovei, — ca documentele cunoscute sub numele de *colecțiunea Hurmazachi* și cele *privitoare la Renașterea României*, ajunse azi la un total de 25 volume, — și până la ultima și cea mai de frunte a ei lucrare, *Magnum Etymologicum*, — toate sunt ca niște pietre scumpe, înșirate pe firul ideei naționale, și încoronând oarecum viața de 30 de ani a Academiei.

Prin o astfel de idee fundamentală și roditoare, ca și prin locul ce ține în Statul Român ca cea mai înaltă instituție de cultură, ea a căpătat încrederea unui însemnat număr de oameni de bine care i-au făcut, în anii din urmă, pioase și mari donațiuni, Astăzi averea Academiei reprezintă un capital aproximativ de 9 milioane lei, a căror venit e de 500.000 lei, — o bibliotecă cu peste 70.000 de volume și aproape 30.000 de manuscrise și documente istorice.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

II

Și, cu toate acestea, nu pe toată lumea a putut s'o împace Academia. Două pricini mai cu seamă au contribuit, după părerea noastră, ca ea, pe lângă amicii ce-i are, să aibă și inimi în opinia publică: întâia, premiile decernate, uneori, la lucrări contestabile, și a doua, puțina considerare ce acordă talentelor contimpurane.

Nu vom reaminti aici numele acelor lucrări premiate care aduc azi zimbetul pe buzele fiecăruia; aceasta cu atât mai mult, cu cât se pare că pe zi ce merge Academia devine mai dreaptă în recompensele sale. Oamenii din ce în ce mai sus cu mintea, tineri din ce în ce mai ferbiți la inimă, intrați în urmă în Academie, conving pe unii bătrâni, și înlocuesc cu sentimente largi și rodnice îngustimea vederilor de altădată. Neapărat, nu ne atingem aici de acei bătrâni, vecinic calzi la inimă și la minte, care deschid brațele la tot ce e tânăr și distins, și a căror experiență de viață nu pot s'o aibă tinerii: lor ne închinăm cu respect și-i înălțăm în stima

și iubirea noastră. Vorbim însă de acei bătrâni care au rămas mai îmbătrâniți la minte decât la ani, pe care viața modernă, ce se reînnoiește atât de repede, și ideile largi de din afară, care ne împresoară în așa mare cătățime și varietate, îi lasă indiferenți, închiși, ca în niște sicrie, în modalitatea lor mintală de acum 30 — 40 de ani. Contra lor strigă tinerimea cu drept cuvânt. Ea se simte în stare de a putea lucra, de a-și putea arăta ardoarea și dragostea de țară și de neam, și cu toate acestea se vede împiedecată în avântul ei generos.

Dar ceeace ni se pare, poate, mai grav, e clina pe care a alunecat Academia, în rîvna de descoperiri istorice și de muncă erudițională, e absorbirea ei cu totul în trecut, e preferința ce ea dă, atât în alegerile cât și în premiile sale, erudițiunii mai mult, decât talentului. Incurajarea unor nume care sunt destinate să piară și sacrificarea adevăraților oameni de talent este, ni se pare, o deviere fundamentală de la spiritul creării Academiei.

E știut că oamenii de știință literară nu sunt în deobște culmile geniului unui popor. Calitatea lor stă în memorie, care, ca o facultate inferioară, nu rodește de sine, dacă nu e împreună cu talentul, ci rămâne stearpă. Omul de știință, literatul științific, neavînd originalitate de concepție, comentează, analizează literatura și arta făcută de alții. Dar, alături de literatura și arta făcută, este literatura și arta care se fac astăzi, și care sunt cu mult mai interesante pentru noi contemporanii. Deasupra explicărilor lucrurilor vechi, explicări care se repetă de fiecare profesor sau erudit, sunt acele virfuri etice ale vieții contemporane, talentele, care se pot compara cu planetele ce strălucesc prin lumina lor proprie, spre deosebire de oamenii erudiți care strălucesc prin o lumină împrumutată. Pe când unii sunt ca niște ceasornice ale timpului, arătând gradul gîndirii și simțirii poporului din care fac parte, ceilalți nu fac decât să cerceteze, să clasifice, să coordoneze gîndirile și simțirile altor timpuri.

Nu trebuie să uităm iarăși că, pe când talentele, mai

ales în țări mici și nouă ca a noastră, duc o viață întreagă de privațiuni lumești și, prin desinteresul lor firesc, sunt niște sacrificaii din punct de vedere material, neîntîlnind în viață decât doar răsplata emoțiilor și inspirațiilor lor,—literatorii mai toți ating un scop profesional și nu ved în lucrările lor decât îndrumarea către o carieră mai răsplătitoare.

Talentele sunt, după aceea, foarte puține la număr. Vor trece probabil zeci de ani și nu vom avea un Eminescu în poezie sau un Grigorescu în pictură.

Pe de altă parte, Academia ține locul Statului în privința culturii. Intervenția Statului, protecțiunea lui asupra scriitorilor și artiștilor, e discutată. Ceice sunt contra se întemeiază pe experiența că un guvern, care încurajează talentele, le și vițiază în acelaș timp, deviându-le caracterul lor, făcându-le lingușitoare pentru el și aspre pentru alții, și că astfel lucrările celor încurajați încetează de a mai fi artă, în înțelesul strict al cuvintului, pe lângă că sunt înjositoare de caractere. Ca în toate cestiunile discutate, în această imputare e o umbră de adevăr. Pentru a evita reul, s'a închipuit atunci o altă instituție, în afară de politică, străină de patimile și interesele de partide, Academiiile, care să înlăture neajunsurile ce le înfățișează guvernele și să privească cu seninătate și cu căldură asupra talentelor. Ei bine, Academia Română nu odată s'a depărtat de la acest frumos rol al misiunii ei. Eminescu, cu tot talentul lui, n'a avut nici un semn de stimă din partea ei. Astăzi, sunt trei locuri vacante de membri, în care Academia nu a ales pe nimeni, — pe nimeni, când pictorul Grigorescu e între noi, și când el ne onorează epoca într'un chip așa de strălucit. Era natural — cum n'avem o Academie de frumoase arte, ca în Franța — să-l vedem chemat în sinul Academiei Române, nu numai ca fiind cel mai extraordinar talent al nostru, dar și pentru că el e o parte vie din esența firei românești, din geniul Poporului Român, al cărui glas l-a prins, după o luptă de 40 de ani, în colorile pinzelor lui, și unde el va răsuna dealungul

veacurilor. Academia Română, căutând pe Grigorescu în modesta lui locuință, unde trăește absorbit numai de artă, ar fi aflat — tocmai potrivit sentimentului de care ziceam mai sus că e călăuzită — sufletul de artist în care se adăpostește o formă a geniului nostru național, expresia lui cea mai înaltă tradusă în pictură.

Iată două exemple, — fără a mai pomeni pe alții mai tineri, — din care reiese puțină considerare a talentelor contimpurane din partea Academiei.

Prin încurajarea talentelor originale, din nenorocire nu prea multe la noi, și prin sprijinul de o potrivă binevoitor tuturor celor care muncesc și produc, Academia este tocmai factorul de căpetenie al vieții noastre culturale pentru a înnobila gustul public, a da avînt și în-suflețire scriitorilor, artiștilor și oamenilor de știință, a îmbelșuga ogoarele gândirei, bătuite de secetă și de acel dureros dezechilibru moral de neîncredere în noi înșine, — pricinuit în parte de faptul că nu putem avea bucurii estetice sănătoase, — dezechilibru moral, pe care o literatură și o artă puternică ni l-ar înlătura, deschizîndu-ne mintea și redându-ne încrederea în noi înșine.

CONVORBIRILE LITERARE

„Nu scopul de a ajunge la un folos individual prin scriere; nu deșertăciunea de a te vedea trecut printre autori; nu ambițiunea de a întrece pe alții,—nu aceste interese personale îți dau dreptul de intrare în literatură“, zicea d. Maiorescu, ci »numai entuziasmul impersonal pentru ceeace știi că este adevărat în gindirea ta, și pentru ceeace simți că este frumos în inchipuirea ta“; el singur »face pe om să se uite pe sine și să aibă prin urmare o stare sufletească inaccessibilă egoismului, care este rădăcina oricărui rău“.

Aceste regiuni senine, către care par a fi privit odată ochii d-lui Maiorescu, s'aū înstrăinat din nenorocire tot mai mult de Revista *Convorbirilor literare*, organul »Junimei“ de odinioară.

O dovadă recentă ni se dădu cu prilejul aparițiunei Revistei noastre. ¹⁾

Sunt patru luni de când un grup de oameni de litere, unii din eicare scrisese timp îndelungat la *Convorbiri*, uniți cu câțiva artiști, s'aū hotărit a adopta o altă nouă direcțiune în literatura și arta noastră. Ei își propuneau să dea un avînt mai larg mișcării intelectuale de la noi, cuprinzînd în această mișcare și artele, și doreau, în acelaș timp, de a accentua mai mult caracter național în direcția spiritelor și de a îndepărta, pe cât cu putință, vechile idei de cliici și certe literare, lăsând liberă intrare în literatură și artă tuturor celor ce s'ar fi putut dis-

¹⁾ Revista *Literatură și Artă Română*.

tinge. Acestea fură baza pe care se fundă Revista *Literatură* și *Artă Română*.

Mai toate organele de publicitate au avut indeobște cuvinte bine-voitoare la apariția *Revistei*. Singure bătrânele *Convorbiri literare*, cărora noi le adusesem omagii de recunoștință, au găsit cu cale să ne întimpine agresiv.

În numărul lor de la 1 Februarie trecut, adică după trei luni de chibzuință, într'un articol pus în fruntea *Convorbirilor*, am revăzut reinviate vechile clișeuri ale criticei destructive, îndreptate un sfert de veac în contra tuturor revistelor și cărților ce au apărut, după vremuri, în afară de „Junimea”; de astădată însă ele erau debitate pe un ton și cu niște expresii atât de improprii discuțiilor literare, atât de destăinuitoare de criza acută, prin care trec *Convorbirile*, încât mărturisim că mulți dintre noi le-au socotit ca venind de la o revistă ce nu mai e stăpînă pe sine, și că erau, prin urmare, în afară de orice răspundere.

E adevărat că de mai mult timp nu mai era o taină pentru nimeni povirnișul în care se afundau tot mai adînc bătrânețele *Convorbirilor*. Cu toții simțiam că ele merg spre apusul lor. Lucrări, care să poată fi citite, care să poată face măcar o plăcere momentană, mai nu mai publicau. Articolele critice, cele mai multe, nu erau în fond decât un eco din ce în ce mai slab al ideilor răspindite, acum 30 de ani, de d. Maiorescu; din fundul fiecărei discuții se auzea glasul pe jumătate stins al criticului vechi „Noueî direcții”, — în a cărui cinste, ca dinaintea unui idol dintr'un templu ruinat, i se aducea o nesfîrșită tămîiere, — iar ca expunere, ca limpeziciune a acestor articole critice, era tot una, dacă le citeai de la început spre sfîrșit, sau de la sfîrșit spre început. Versurile ce se mai arătau, sîrace de idei, reci de viață, păreau ca niște palide flori de cimitir.

Scriitorii cei vechi, care făcuse odată onoarea *Convorbirilor*, unii îmbătrăniți, nu mai contribuiau cu nimic la prelungirea vieții foii lor; alții, tineri încă, ne mai putînd respira o atmosferă confînă, se smulseră din

mijlocul ei și fugiră fiecare încotro putu. Cât despre nume nouă, în care să vibreze talentul, în care să cânte, cum zice un dramaturg spaniol, acea muzică a sângelui ce resonă în auzul gen-rațiilor unei întregi rase, nu se arătau mai nici unul. În astfel de condiții semnele îngrijitoare se înmulțeau, și, pe zi ce mergea, o tristeță de mormint se lătea în paginile *Convorbirilor*, o liniște și o tăcere le învăluia din toate părțile. Carageale le compara în chip fericit mai deunăzi în *Epoca* »c'o babă bătrână, fără dinți, fără vedere, fără simțuri, uitată de toți în fundul unei mahalale«.

Dar ceeace nu ne-am fi așteptat, era să asistăm așa de curînd la o criză hotărîtoare, la semnele unui desno-dămînt fatal, ce reese din întîmpinarea ce *Convorbirile* ne-o fac, și care nu e, după părerea noastră, decât desperarea dezordonată a unei ființe egoiste, care privește stingîndu-se lumina în juru-î.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Care aū fost motivele iritării, motivele scoaterii din sine a *Convorbirilor*, în afară de faptul, condamabil după ele, c'a apărut o revistă nouă ?

Două sunt aceste motive: Întăiul, că noi am admis ca idee literară înrîurirea mediului lui Taine, într'un înțeles atenuat, pe care l-am precizat; și al doilea, că am făcut să intre în literatură ideea națională.

Teoria lui Taine e o urmare firească a spiritului pozitiv al timpului, ale cărui efecte le vedem încotro ne întoarcem.

În adevăr, pentru cine își dă cât de puțin seamă de ce se petrece în veacul de față, vede că fiecare generație nouă face să intre știința în o mulțime de lucruri și de idei, pe care generația precedentă le crezuse mistere insondabile. Ceeace nu s'a putut explica ieri se explică astăzi, și ceeace nu se poate explica astăzi se va explica mâine. Aceasta e credința tuturor oamenilor, și ea e întemeiată pe experiența zilnică a faptelor. De aceea filo-

zofi, istorici, literați, romanțieri, poeți, artiști, au adoptat fiecare, în marginile specialității sale, această credință. De aceea domnește la toți un extrem scrupul în observarea vieții, a moravurilor, a documentelor vechi, a analizei sufletești a omului, — măsură, precizie, exactitate în tot ce fac.

Iniurierea mediului este astăzi primită de întreaga Europă cultă. În Franța și Anglia ea are reprezentanți iluștri; în Germania, Danemarca, Italia și Rusia ea este singură aproape care domnește. În toate țările au apărut cărți, care sunt o aplicare și o confirmare a acestei teorii. Ea are meritul însemnat de a înlătura neștiința metafizicilor și a face să intre și literatura în legea generală a lucrurilor, adică de a arăta că în talentele oamenilor nu e vre-o mijlocire miraculoasă, cum cred metafizicii, și precum știința a desfăcut mereu, zi cu zi, negura groasă ce domnea odată peste tot și toate, așa și în literatură ea încearcă a desface întunecul tainelor de odinioară, străbătându-l la fiecare pas cu nouă raze de lumină.

Acest principiu științific, care deveni în toată lumea principiul organic al vieții intelectuale, l-am adoptat în parte în cercetările noastre critice, în locul formulelor sterile și imutabile ce trăesc de atâta timp la noi.

Iată vina noastră, pentru care *Convorbirile*, — uitând că lumea inteligenței e și lumea libertății, și că deci, dacă ele cred ce voesc, ar trebui să lase și pe alții să spue ce cred; — se irită, se turbură și ne întimpină cu cuvinte injurioase.

La injuriile lor, noi n'avem nimic de răspuns, decât numai că ele se înșală, dacă cred că prin astfel de mijloace vor putea apăra niște idei ce-și pierd creditul pe fiecare zi.

Convorbirile sunt însă în așa rătăcire, că în acelaș articol, în care ele numesc „birfitori“ pe cei ce se plâng contra publicului, se plâng ele ineseși contra publicului. În adevăr, noi constatasem că e o parte din publicul român care, fără să-și dea seamă de mult puținul ce se

produce la noi, citește și admiră numai ce e străin, și ne permiteam a zice că publicul acela face rău când condamnă încercările românești fără să le cerceteze. *Convorbirile*, uitând ce spusese mai sus, condamnă pe publicul ce ar da crezare cuvintelor noastre: »Dar e drept, zic ele, veți găsi inimi generoase, care să vă creadă pe cuvânt, și inimi seci care să se încante de cuvântul vostru!..«

Când o revistă a ajuns în o atât de adincă inconștiență, de osindește pe alții de ceea ce face ea însăși, se mai poate cere oare ceva de la ea?

Pentru noi, ceea ce am spus și probat în primul nostru articol, privitor la mediū, rămâne neclintit. *Convorbirile*, afirmând contrariul, consideră lucrul, care era tocmai a se demonstra, ca demonstrat de mai înainte: în aceasta stă greșala ce le-o imputăm.

Acolo însă unde *Convorbirile* sunt și mai turburate, este când aud cuvântul de naționalism. Pentru ele, e știut, cuvântul român, românesc, este nepermis în literatură și artă. În articolul de care ne ocupăm, *Convorbirile* ne declară categoric și fără cel mai mic înconjur, că în firea Românului e o boală oarecum fără leac. »Deștept e poporul nostru, zic ele, multe și felurite ginduri îi scinteiază prin minte, dar pare că e un făcut: faptul deșteptăciunei românului îi seacă însăși puțința faptei«. *Convorbirile* se plâng deci nu numai contra publicului, ci contra întreg neamului românesc, în firea căruia pun ele obirșia tuturor relelor. Iată credința lor fundamentală, iată ideea ce vor să implante în inimile generațiilor tinere.

Nu, credem noi, nu în firea Românului stă neputința lui, ci în scepticismul funest care a intrat, din nenorocire, destul de adinc în inima lui, urmare a desiluziunii, la care a conlucrat un sfert de veac critica destructivă, și de al căru rezultat se temea odată însuși d. Maiorescu. Căci scepticismul dărapănă speranțele unui popor tânăr și-l aduce în cea mai tristă decadență. Fără să crezi în ceva, nu poți să faci nimic. Și la noi principiile cele mai

generoase, care au entuziasmat pe părinții noștri, ne par vorbe goale, sunete ridicole.

Nu în deșteptăciunea românului stă răul, — asta e o lipsă de inteligență a o afirma, — ci în acel spirit strimt, cu fondul lui de ură și de egoism, care a desgustat pe toți acei ce odată, plini de iluziile fraselor, au lucrat la *Convorbiri*: pe un Carageale, pe un Slavici și pe tot restul; — în lupta deșartă ce s'a încins și întreținut în sufletul acestei nații, prin faptul de a nu vedea, unii în alții, decât partea slabă a vieții și actelor tuturor, decât greșelele, decât păcatele fiecăruia, și niciodată și nimic bun la cei ce erau străini de *Convorbiri*, fapt care n'a putut avea altă urmare firească decât a discredita pe toți în fața opiniei publice.

În sfârșit, nu din firea Românului se trage boala lui, ci din umflarea goală a principiului fals de fapt că: „Ce e rău pentru alte popoare e rău și pentru noi, și frumoase și adevărate nu pot să fie decât acele scrieri române, care ar fi frumoase și adevărate pentru orice popor cult“. Căci, încă odată, această formulă, neștiind seamă de dezvoltarea noastră istorică și presupuind că are a face cu un popor abstract, cu ceva himeric, c'o pură entitate, n'a făcut decât să descurajeze, n'a adus decât seceta de care se resimte timpul, n'a născut decât zeflemeaua, decât ura de tot ce e național și dragostea de tot ce e străin.

Ceeace e frumos la noi astăzi, n'ar fi, n'ar putea fi frumos la Germani sau la Francezi, sau la orice popor cult astăzi. Literatura unei țări are fazele distincte ale istoriei ei, și faza primitivă a unei literaturi care începe, cum e literatura noastră, nu poate fi contrabalansată cu fazele mai dezvoltate ale evoluțiunilor altor literaturi străine.

Precum unui om, pentru a fi orator desăvârșit, îi trebuie să-și însușească, încetul cu încetul, o formă plăcută, un glas, un gest, o ținută, un joc de fizionomie, tot așa îi trebuie pregătire și unei literaturi.

Căci ce este literatura unui popor decât oglinda pu-

terii lui de gîndire, într'un moment dat, a aspirațiilor lui, a culturii lui, a caracterului, sentimentelor și moravurilor lui? În toate aceste însușiri omenеști, noi nu suntem încă pe acelaș picior de egalitate cu popoarele culte. De aceea e firesc ca și literatura noastră să fie inferioară, adică să oglindească exact însușirile sufletești ale poporului. De aceea n'am avut, în toată literatura noastră de până acum, două idei originale, fiindcă, încă odată, nu am avut puterea de a gîndi, nu am avut mijloacele de a gîndi, n'am făcut decât să regîndim ceea ce au gîndit alții, n'am avut încă instrumentele literare. Îmbunătățirea vieții materiale, ridicarea moravurilor, respectul de ideile altora, gustul artistic, rafinarea sentimentelor, lărgirea asociației ideilor noastre, toate aceste daruri, care ne lipsesc astăzi și care vor veni într'o zi, vor da literaturii noastre, cu timpul, suntem siguri, aspectul dorit al desăvîrșirii.

A uita că timpul este în toate cel care ajută la îndeplinirea gîndirilor, adică a nesocoti principiul modern al evoluțiunii, este o greșală. Dovadă încă, că principiul acesta nu e decât o axiomă literară abstractă, decât o frazeologie goală și emfatică, este faptul că el nu s'a putut aplica nici un moment la noi, n'a slujit de măsură nicidecum vieții noastre literare de până acum, n'a pătruns de loc în lumea concretă a lucrurilor. Tradusu-s'a un singur autor român, poet sau dramaturg sau nuvelist, de către popoarele culte ale Europei pentru valoarea estetică a lucrărilor sale? Nu, nici unul. Din ce pricină? Invederat din pricină că puterea lor literară n'a ajuns până la gradul acela la care să intereseze pe popoarele culte c'o viață literară veche. Dacă este așa, și altfel nu poate fi, atunci la ce a servit zecimi de ani această cumpănă ce despărțea pe scriitorii noștri când de-a-dreapta, când de-a-stînga? De ce se repetă din nou astăzi că »numai prostia națională nu trece granița, insultându-se astfel umbrele unui Alecsandri, unui Eminescu, unui Odobescu, unui Creangă, care deși n'au trecut granița, alcătuesc totuși onoarea literară a țării acesteia? Era și

e conștiincios a pune în fața lor o condiție atât de reu-tăcioasă, în care nu putea și n'a putut intra nici unul; a descuraja cu ea pe cei ce erau adversari, și a ademeni pe cei ce erau amici literari? Aici ar trebui să stea tot răspunsul *Convorbirilor*: în afirmarea, că cei pe care îi pun ele de-a-dreapta, adică cei cu talent, după ele, ar fi buni la popoarele culte. Și atunci când ar încerca s'o facă, când ar încerca să sară peste adevăr, le-am răsturna afirmarea cu înseși cuvintele lor. Căci, acum 30 de ani, D. Maiorescu vorbind de pastelurile lui Alecsandri, adică de cea mai frumoasă poezie a celui mai mare poet român, zicea că e »o producere bună pentru literatura în genere«, adică bună pentru toate popoarele culte, iar acum câțiva ani, când și-a retipărit în volum *Criticele* sale, și când Alecsandri era mort, a schimbat fraza aceasta zicând că : pastelurile lui sunt »o podoabă a literaturii române în deobște«, nu a literaturii în genere, cum zisese altădată. Cu alte cuvinte, le considera frumoase numai pentru noi. Tot așa cu piesele lui Carageale pe care, deși le crede ca cele mai bune piese românești, comparând literatura unui popor cu o pădure, ne lasă să înțelegem că ele nu ar fi decât firele de iarbă din acea pădure, nu arborii.

Cum rămâne dar cu principiul : »și frumoase și adevărate nu pot să fie decât acele scrieri române care ar fi frumoase și adevărate pentru orice popor cult?« Nu e el o abstracție care nu găsește aplicare în primele zile de viață literară ale unui popor? Nu e el la noi o frază goală mai mult, o erezie științifică?...

Dar, dacă, acum 30 de ani, astfel de dogme antestiințifice puteau fi permise, astăzi când teoria evoluțiunii e atât de bine stabilită, mai pot ele întemeia o direcție literară? Răspunsul nostru ar fi nu, dacă nu le-am vedea susținute de *Convorbiri*, care, trăind numai din amintiri, nu ved ce se petrece în jurul lor, nu-și dau seamă de noua fază în care intră lunga luptă a ideilor. Ele nu ved că, precum în trecutul adînc al vremurilor, sunt două mii de ani, ideile Grecilor supunea vizele Asiei, și mai

în urmă spiritul practic al Romei biruia ideile Greciei, tot așa este astăzi o luptă între adevărurile absolute și între realitatea lucrurilor, între logica, despărțită de lume, și între simțul nostru propriu. Logica stabilește un număr de adevăruri absolute, pe care nimeni nu le contestă; dar ceea ce i se contestă, este faptul când ea deduce toate actele noastre din o lume abstractă, fără să ție seamă că, în parte, ele sunt rezultatul firei noastre și a împrejurărilor în care trăim. A veni neconținut și a ne afirma acele adevăruri, este a spune că ziua e luminoasă. Dar nu e vorba de asta, e vorba de a pune literatura și arta acestei țări în măsură de a se desvolta firește, adică nu de ceea ce *ele vor trebui să fie odată*, — aceasta e admis—ci de *ce fel ar putea să fie astăzi*, pentru a pași serios și cu folos mai departe.

A gindi nu e viața întreagă, e numai o însușire a omului. Și precum orice funcțiune a organismului omenească, luată în parte și dusă la extrem, devine o boală: a mânca numai, a iubi numai, a bea numai, tot așa și a gindi numai, fără a ține socoteală de întreaga gamă a vieții, este un viciu. Viața omenească nu se rezumă matematiceste în o formulă invariabilă, ea e rezultatul atâtor împrejurări ce o alcătuiesc. Principiul ei e de a uni pururea cele neprevăzute cu legile fixe, adică de a fi logică, adunând într'însa o mulțime de elemente nelogice, după imaginea firei întregi, care se arată, în măreția armoniei ei, alcătuită de atâtea și atâtea forme distincte ce par a lupta unele în potriva altora.

De aceea zice poetul cu drept cuvint :

Viața e în legea firei
Cea mai deplină transformare...

Și, deci, dacă în adevăr voiți ca Poporul Român să renască din stagnația în care trăește, să nu-și peardă mai mult timpul, și să înceapă a produce ceva trainic, serios și original, atunci părăsiți abstracțiunile transcendente și priviți realitatea; lăsați superstițiile icoanelor făcătoare

de minuni și pătrundeți în calea științei; lăsați trecutul cu ideile lui și intrați în ziua de azi.

Iar în locul acelei atitudini pururea crunte a criticei voastre, atitudine falsă, purceasă din idealuri false, — ce dau dreptul oricărui tiner, căruia i-ar sta bine să fie modest, să lovească când într'o parte, când în alta, — să luăm o atitudine senină, blândă, cu durere de inimă, povățuitoare, în toate observările noastre; căci dragostea de adevăr și de frumos nu exclude dragostea și respectul de oameni, și între critica lingușitoare și cea violentă este loc pentru o critică onestă, îndreptătoare și bună în acelaș timp, sfaturile căreia le așteaptă în totdeauna adevărații scriitori și adevărații artiști. Sub înrîurirea acestei critice pacifice și binefăcătoare, vom putea incuraja tot ce e fior de emoție sinceră, tot ce, în sufletele generațiilor de azi, cântă pe o notă mai sus decât obștea, tot ce ne pricinuește o plăcere, fie ea trecătoare ca parfumul unei flori; căci aceste talente ce abia gânguresc, împreună cu cele cântate de *Convorbiri* și cu altele ce vor mai veni încă, nu vor forma în literatura și arta noastră decât rubrica »primitivilor«, a acelora adică care au tras primele brazde, care au deșelinat ogorul, care au aflat gustul și caracterul Poporului Român. Târziū, poate foarte târziū se vor arăta talentele pline, care, ajutate de materialul găsit și educate într'o atmosferă de altă intensitate literară și artistică decât cea de azi, vor putea înălța monumente ale căror virfuri, strălucind în lumină, să se zărească din depărtările străinătății.

*
* *

Când ești convins de acest adevăr elementar, și când din înălțimea lui te cobori și vezi cearta zadarnică de 30 de ani a *Convorbirilor*, — ajunsă astăzi într'o stare atât de acută, încât nu se mai ferește nici de insulte, — ceartă fundată, cum văzurăm, pe un principiu fals, că: unii au talent real, că alții n'au, că unii fac din literatură o

»religie«, iar alții o »profesie«, că »Gr. Alexandrescu, Alecsandri, Bolintineanu, Cornea, Crețeanu, Donici, Iacob Negruzzi, Nicoleanu, T. Șerbănescu și A. Sihleanu«, citați acum 30 de ani ca modele »mai bune«, nu mai au »această însemnare« în 1891, când și-a editat d. Maiorescu *Criticele*, adică nu mai era talent real în poezii ce le făcuseră, fiindcă »se iviseră în literatura noastră multe alte lucrări, între care: »poesiile lui Naum, Vlăhuță, Duiliu Zamfirescu, T. Robeanu, Ollănescu-Ascanio, A. C. Cuza, Bodnărescu, Coșbuc, Volenti, Matilda Cugler-Poni, Lucreția Suci, Veronica Micle și mai ales Eminescu«, care erau superiori trecutului, și că astăzi, 6 ani după aceea, în articolul de care vorbim al *Convorbirilor*, dispar mai toți cei citați la 91, și apar ca talentați alții, chiar unii din cei criticați odinioară de *Convorbiri*, atunci vezi în toată goliciunea lui criteriul greșit după care s'au călăuzit *Convorbirile*. Căci unde e consecința? Ori unii dintre aceștia erau mediocri, și atunci — potrivit altei deșerte formule, că »nu te poți juca nepedepsit cu puterile unui popor«, de oarece »dacă întrebuințezi un bloc de marmură pentru o figură caricată, de unde să mai poți sculpta o minervă?« — ei n'ar fi trebuit să fie încurajați ca să muncească în domeniul literar, — ori astăzi nu se spune adevărul, când ei sunt aruncați în lături ca netaleantați: una din două.

Când însă privește cineva lucrurile mai de-aproape și vede că, de regulă, cei buni și talentați sunt mai totdeauna cei ce scriu actual la *Convorbiri* și netaleantați cei ce nu scriu, atunci înțelege lesne toate contrazicerile...

Sfârșind, nu ne putem împiedica de a ne arăta un sentiment de tristeță ce ne cuprinde, când vedem că unii tineri, din motive pe care nu voim să le cercetăm, sunt pasivi dinaintea înrîuririi unor individualități în prejudiciul ideilor nouă, și nu înțeleg vorba unui mare filozof că: »cu cât cineva se silește mai mult să-și păstreze individualitatea sa, — cazul d-lui Maiorescu — cu atât el

dovește mai multă tărie, — dar cu cât un lucru se preface mai mult prin muncă, cu atât el devine mai desăvirșit». Individul, oricare ar fi el, va dispărea mâine, ideile singure merg și trebuie să meargă înainte.

Drept aceea, de câte ori se arată o părere nouă, răsărită din o trebuință, ea cată să fie privită cu blândețe și încredere, chiar când ne-ar jicni deprinderile noastre de gândire. Căci, dacă nu e nici o părere care să cuprindă în ea singură tot adevărul, fiecare idee aduce partea ei de progres, și numai din opunerea ce-și fac ele între ele scapără din timp în timp scinteia adevărului, condiția esențială a progresului.

CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ¹⁾

»La conscience est cette faculté par laquelle nous sommes sans cesse avertis de ce qui se passe actuellement en nous«.

ROYER-COLLARD.

Sentimentul național, acel sentiment cu care ne naștem toți și prin care ne arătăm iubirea de țară, a început a fi întărit în veacul nostru, — veacul naționalităților, — la cele mai multe popoare culte, prin o conștiință națională. Sentimentul, oricare ar fi el, câștigă, când rațiunea îi arată că el e fundat pe firea lucrurilor, pe adevăr. Bazat pe știință, patriotismul, care altădată intervenea numai în împrejurări mari, în vreme de grea cumpănă, cum se zicea, ajunge a fi acum, la acele popoare, un criteriu de judecată pentru mai toate faptele. El pornește de la straturile mai culte ale societății și se lățește din ce în ce mai mult până în straturile obștei, consolidând astfel cuvântul *națiune*. În adevăr, de la oamenii de știință istorică generală și de psihologie socială universală până la cercetătorii de studii speciale: de rase, de limbi, de poezie populară, toți și toate rezultatele muncii lor stabilesc, — prin deosebirile fundamentale ce există între popoare, prin înzestrarea fiecărui popor cu însușiri particulare, cu aptitudini pro-

¹⁾ Cuvîntare rostită în adunarea extraordinară a *Amicilor Literaturii și Artei* Remâne de la 20 Ianuarie 1898.

prîi sieși, prin dezvoltarea istorică a fiecărui popor, prin acțiunea naturii pămîntului locuit de ele, — stabilesc, zic, o lege științifică nestrămutată, și anume că: dezvoltarea unui popor, consistînd în viața lui, această dezvoltare, ca și viața lui, nu poate fi decît individuală, proprie acelui popor, deosebită de altele ale altor popoare. Cum, spre pildă, nu există o limbă omenească, ci numai limbi ale popoarelor, tot așa nu există o dezvoltare omenească în sine, abstractă, ci numai particulară, în marginile firii și istoriei fiecărui popor.

Pentru cine a străbătut, spre pildă, o singură dată istoria Românilor, înțelege că numai legea aceasta de diferențiere a naționalităților și de independență, a susținut, prin miile și miile de lupte de arme, pe Poporul Român. Această lege, pe care o întîlnim, sub forma ei rudimentară, în trecutul nostru, va trebui să ne slujească în viitor, sub o formă mai apropiată timpului, în apriga luptă pentru existență dintre națiuni. Ea este o lege superioară a vieții universale a popoarelor. Mai mult, ea se întinde peste toată firea, căci firea întreagă nu trăește decît prin ea. Toate ființele se aseamănă, se confundă, prin câteva puncte, între ele, dar toate se deosebesc esențial prin sute și mii de puncte. Fiecare din noi ne confundăm într'o muncă obștească, dar fiecare din noi ne și deosebim prin particularitatea muncii noastre. Și, pe cînd ceeace ne e obștesc, ceeace imităm unii de la alții, adică ceeace se confundă de la toți indivizii, și vorbind despre popoare, de la toate popoarele, nu formează, ca să zicem așa, decît fondul vieții sociale, partea fără importanță a tabloului, aceea care cade pe un plan cu totul secundar, în umbră, — ceeace ne diferențiază unii de alții, și popor de popor, particularitatea muncii noastre, individualizarea ei, ne distinge, din contra, ne pune în evidență. Omul său poporul care s'a confundat în ideile altuia imitându-l complet și în toate, este nimicit, cum este nimicit un mal adus de apă și alipit altui mal. E o lege generală care stăpînește toate ființele lumii.

Voiți să ve faceți o idee exactă despre gradul de cultură al unui popor cult? Observați cu ce se deosebește el de altele, cu ce se aseamănă cu altele. Cu cât aceste deosebiri vor fi mai mari și mai multe, cu atât acel popor va fi mai înaintat. Priviți poporul englez; el e cel mai caracteristic, cel mai deosebit de altele, și netăgăduit e și cel mai înaintat. Priviți, din contra, la popoarele sălbatice din Africa; când ați văzut unul e ca și cum le-ați văzut pe toate, căci ele se aseamănă întocmai între ele, sunt uniforme, monotone.

Acest adevăr fundamental, împlântat din ce în ce mai adinc în sufletele popoarelor apusului, le călăuzește de la o vreme încoace în toată activitatea vieții lor. Ele prețuesc tot ce e al lor, scot în lumină tocmai însușirile care le deosebesc de alte popoare, își aduc laude calităților lor și le desvoltă pe zi ce merge cu multă stăruință. Cele predicate de doctrinele umanitarismului, radicalismului și cosmopolitismului, — rezumate în o măsură una și aceeași pentru *om și om*, — au fost înălțurate ca niște fantazii abstracte și nerealizabile, și înlocuite cu teoria nouă și științifică a diferențierii *naționalităților*. Pe ea se bazează conștiința națională a popoarelor civilizate.

În ce consistă, cu un singur cuvânt, ca manifestare exterioară, această conștiință națională?

În păzirea unei legi sfinte, innăscută în fiecare om, aceea de a lucra spre binele țării lui. Și când zicem țară, nu înțelegem numai pământul nostru, ci o ființă morală, o ființă vie, care ne inspiră dragoste, care se ridică din adincul Istoriei cu amindouă brațele ei rănite, încunjurată de viteji care au apărut-o, și ale căror raze de glorie se confundă în aureola ei de martiră. În fața imaginii ei mutilate, conștiința noastră națională ar trebui să fie mai puternică încă, cum mai puternică ni e emoția, când privim printre steagurile noastre unul sfîșiat de gloanțe pe câmpul de luptă.

Cum ne găsim însă noi Români astăzi față cu formarea noului criteriu de călăuzire a popoarelor, cum

stăm adică cu conștiința noastră națională? Deși noi Românii ne iubim țara și neamul, sentimentul nostru, ni se pare, a rămas în forma lui rudimentară de instinct, nu s'a îndrumat spre o conștiință națională, spre un ideal național. În momente grave, cum a fost războiul de acum 20 de ani, ne arătăm patriotismul. Inimile noastre bat chiar în unele împrejurări mai mici; suntem mișcați în fața unui tablou reprezentând pe Stefan ori pe Mihai, în fața unei trupe de militari mergând bărbătește, — ca dinaintea unor simboluri sfinte ce ne amintesc gloriile noastre și ne deșteaptă speranțele. Asemenea, dacă ar veni cineva în fața noastră și ne-ar vorbi contra Poporului Român, ne-am indigna; iar dacă ne-ar afirma că e mai bine de a-ți face interesele tale private în viață, decât a te gândi pentru binele țării, l-am lua drept un om imoral ce ne insultă. Dar toate aceste mișcări sufletești sunt un fel de acțiuni reflexe, emoții spontanii, inconștiente. Adevărata conștiință națională trebuie să se adincească, să atingă profunzimile sufletului nostru și să vegheze în el pururea ca o candelă nestinsă.

Ea trebuie să ne facă să înțelegem că fiecare din noi avem a urma în viață două căi, cum zice Goethe, una reală și una ideală; că pe lângă fatalitatea legată de instinctele noastre de conservare individuală, omul nu se distinge decât printr'o aspirație neînfrinată și pururea vie, către țeluri mai înalte, către un idealism național,—istoria popoarelor nefiind decât mișcarea acestor aspirații din sufletul indivizilor. Ea trebuie să ne facă să pricepem că idealul național al unui popor e singura substanță vie care circulă de la om la om, legându-i unul de altul și stringând într'un singur mănunchi întreg poporul. Ea trebuie să ne facă să înțelegem că între noi și acest ideal este un contract care trebuie respectat în toate condițiile lui, și că cea dintâi condiție este aceea de a înlesni dezvoltarea tuturor fiilor țării, în diversitatea însușirilor lor, căci altfel călcăm contractul, săvârșim o nedreptate. Câtă vreme conștiința națională

insă nu-î decât sub forma de sentiment vag, cum o avem noi astăzi, ea e absentă adesea din noi, și chiar când e prezentă, cedează lesne, e ca o trestie ce se mlădie la fiece adiere, nu e convingere cu putere de rezistență, nu e stejar înrădăcinat adânc în pământ.

Mai trebuiesc dovezi pentru a susține părerea aceasta? Toți le avem cunoscute. Ca să ne îngrădim în sfera preocupărilor noastre obicnuite, vom cita numai un exemplu saū două. Așa, care e cel mai mare poet național român al timpului nostru? După părerea celor mai mulți, Alecsandri. Ei bine, Alecsandri ca poet, a fost editat acum un an, în două mari volume de poezii, unde intră tot ce a scris el ca versuri de la vîrsta de 17 ani și până la moarte: și *Doine* și *Lăcrămioare*, și *Suvenire*, și *Mărgăritărele*, și *Pasteluri*, și *Legende*, și *Ostași noștri*, și altele inedite, sunt adunate în peste 1000 de pagini de poezie, imprimate pentru întâia oară după moartea poetului pe o hîrtie frumoasă și cu îngrijire, avînd drept introducere o apreițiere asupra omului și operii lui de D. Dimitrie Strurza, primul ministru. Ediția a fost trasă în 2000 de exemplare, a câte 6 lei volumul. Câte credeți că s'au vîndut din ele într'un an de zile, adică în timpul în care se vinde ce este a se vinde? Nici 100 de exemplare! Noi am vîzut registrele editorului zilele trecute. Se va acoperi vrodată cheltuiala lor? Cine știe, și cînd? ... Și Alecsandri e nu numai gloria numelui românesc, dar e zimbetul Poporului Român, »lira de aur«, cum l-a numit Eminescu, e scriitorul care a creat limba noastră poetică, care a determinat, prin poeziile lui patriotice, curente politice, ca *Unirea*, cu un cuvînt e omul care are atâtea titluri la recunoștința noastră.

Dacă soarta poeziilor lui Alecsandri e așa, ce trebuie să ne închipuim de restul scriitorilor. Desinteresul ce arătăm față cu gîndirea națională, exprimată în literatură, este un semn vedit, credem, de inconștiența noastră națională. Rêul acesta are urmări grave; el aruncă în juru-î o mare descurajare. Astăzi toți scrii-

torii sunt incredințați că nici o carte de literatură nu-și plătește cheltuiala tiparului și hârtiei cu vînzarea în librării; nu mai e dar nici vorbă de vr'o răsplată a muncii autorului.

Cu teatrul românesc — un alt debușeu al spiritului Poporului Român — iar așa. Sala unicului teatru național din București — nu mai pomenim de altele — e pururea goală. Clasa de sus nu merge la reprezentații românești. »Cine a întreținut și mai întreține încă teatrul nostru, ne zicea într'o zi o persoană din capul teatrului, e clasa de mijloc«. Și, cu toate acestea, teatrul nostru nu e rău; sunt piese jucate și opere cîntate pe scena noastră destul de convenabil, câte odată chiar bine în toată puterea cuvintului. Nu mai suntem ca acum 50 de ani, cînd patriotul C. A. Rosetti cerea publicului un fel de sacrificiū, făcîndu-l să vie la teatru numai prin patriotism, pe care-l definea astfel:

»Adevăratul patriotism, scriea Rosetti acum o jumătate de veac la adresa celor ce le-era urît la teatrul românesc, adevăratul patriotism este în toate și fără curmare, picătura din tot minutul, dinarul văduvei. Părinții noștri, care făcură în adevăr minuni spre a păstra mult puținul ce avem azi, aveau tocmai acel patriotism de toate zilele, de toate orele, de toate minutele, și care face pe om nu a ști să moară într'o zi, ci a se mistui pe tot minutul și ani întregi la lucru, ca luminarea ce se mistuește luminînd, și a ști să moară chiar de urît la teatru, dacă uritul ar putea străbate o clipă măcar într'o inimă plină de iubirea de patrie«.

O altă formă a inconștienței noastre este, spre pildă, în clădirea edificiilor noastre și încă mai grav în restaurarea celor vechi, care ne-aū consacrat de veacuri geniul Poporului românesc, care restaurări sunt toate date pe mîna străinilor. Cum voiți ca aceste edificii să ducă mai departe, în dezvoltarea lui, caracterul neamului românesc?... Fiecare tip de arhitectură, fiecare varietate de tip, cum e cazul la noi, își are rațiunea sa de a fi în firea și istoria pămîntului în care s'a născut, e într'o armonie secretă cu mediul unde s'a arătat. Stilul grec, castelurile medievale, șaleurile elvețiane, bi-

sericile și casele vechi românești au fiecare câte ceva din natura înconjurătoare, ceva înăscut în poporul care le-a făcut, neînțeles de un străin.

Acelaș lucru cu limba română. Societatea bună, aceea care ar putea cultiva limba română prin conversațiile ei, prin spiritul ei, prin timpul disponibil de a se gândi la desăvârșirea formelor limbei, la aticismul ei, vorbește franțuzește ori nemțește zilnic. Cum voiți atunci ca limba noastră să devie limbă letrată, frumoasă, când ea e părăsită tocmai de acei care ar putea-o desăvârși. Și, cu toate acestea, limba română e o comoară de frumuseți ascunse nouă. În ea e tot ce a simțit Poporul Român, tot ce a gândit el, tot ce a suferit.

Ni se pare că e lucru mare a vorbi o limbă străină, fără să ne dăm seama că tocmai aceasta e o dovadă de inferioritatea noastră față de alte popoare înaintate. Un popor, ca și un om ajuns la un grad de cultură serioasă, are în el însuși un stoc de idei și de forme cu care poate trăi. Din contra, un popor ignorant, ca și un om ignorant, trăiește în mod mecanic, cu din ceea ce aude și vede în jurul lui. Dacă trimeteți o servitoare și un om învățat într-o țară a cărei limbă nu o cunosc, e aproape sigur că servitoarea va vorbi limba de acolo înaintea învățatului. El e împedecat de o mulțime de alte lucruri, de o mulțime de alte impresii, care îi dau de gândit; el poate trăi în mijlocul ideilor lui. Dar servitoarea, dacă nu poate imita pronunția limbei străine, e pierdută, căci ea nu trăiește decât vorbind despre nimicurile care o înconjoară cu cei de acolo și de seama ei. Astăzi e științificește constatat¹⁾ că cineva vorbește cu atât mai curind și mai bine o limbă străină, cu cât e mai puțin în stare de a gândi, de a judeca, de a generaliza. Copiii vorbesc mai lesne o limbă străină tocmai din pricina aceasta. Popoarele culte, englezii, francezii, germanii, nu vorbesc între ei, ca noi, o limbă străină, din pricină că ei gîndesc, prin ei înșiși, în vreme ce noi nu putem gândi prin noi

¹⁾ W. Bagehot. *Lois scientifiques du développement des nations.*

înșine. Dovadă despre aceasta e faptul că nu putem gândi măcar atâta lucru, că a vorbi între noi franțuzește, spre pildă, e un non-sens, o rătăcire, de oarece vorbim o limbă pe care, orice s'ar zice, cei mai mulți o vorbim mai rău decât limba românească, și deci ne slujim în neștire de un instrument mai prost desconsiderând pe un altul mai bun, limba firească. Noi nu judecăm nici atâta lucru, ba încă ne fălim, că vorbind, cu accentul ei o limbă străină, înseamnă că suntem maleabili, adică fără consistență individuală, și că străinii, care vorbesc cu accent stricat românește, sunt mai tari prin aceasta chiar, au mai multă personalitate.

Fără a voi să vedem lucrurile în negru, dar mărturisim că în privința literaturii eram poate mai bine acum 50 de ani. Atunci un Alecsandri era pe masa oricărei familii distinse; teatrul lui era cercetat de societatea cultă; damele nobile aveau micile lor biblioteci românești și puneau interes pentru începuturile acelea rudimentare; o lucrare importantă care anunța o subscripție găsea două trei sute de subscriitori. Astfel de frumoase obiceiuri s'au pierdut astăzi.

Care sunt explicările acestei stări de lucruri? Pentru ce nu ni e drag nouă, sau nu ni e indestul de drag ceea ce se face la noi și de cătră noi, chiar când cele făcute merită dragostea noastră? Pentru ce, cu alte cuvinte, n'avem noi încă un început de conștiință națională formată?

Unii au pus starea aceasta a noastră suflitească pe împrejurarea că clasele noastre dirigente de astăzi sunt în cea mai mare parte de origine străină¹⁾.

Părerea lor are probabil un fond de adevăr. Nu poți cere de la cei ce nu recunosc cu sângele ființei lor o patrie în țara asta, un frate în fiecare român, ca să iubească țara și neamul românesc. Dar pricina aceasta, după părerea noastră, nu e singura, și poate chiar nici principala. Căci nici românii adevărați, acei de baștină

¹⁾ Eminescu, în articolele lui politice asupra *Straturilor suprapuse*.

chiar, nu sunt patrioți conștienți în înțelesul ce precizăm aici. Nouă ni se pare că pricina de căpetenie a acestei stări de lucruri e creșterea noastră contimporană, ideile vitrege ce ni s'au semănat în minte: cosmopolitismul, franțuzismul său nemțismul și altele, care ne-au sufocat idealul național. Creșterea noastră nu converge de loc spre un ideal național care să ne încălzească și să ne însuflețească la fapte patriotice. Generația bătrână, generația eroică de la 1840, avea acest ideal în sufletul ei și privea spre el ca spre un Dumnezeu. Noi avem altarul gol, fără Dumnezeu; mintea noastră, deși mai încărcată de cunoștințe, este însă lipsită de ideal. Și unde nu e ideal nu e nimic. Trebuie să crezi în ceva ca să te înalți; trebuie să crezi în ceva ca să-ți stăpânești instinctele rele din tine; trebuie să crezi în ceva ca să poți asculta și a te supune la trebuință. Un istoric modern spune că un popor sâlbatec foarte brav nu mai putea să se bată și să iasă învingător din bătălii, din pricină că i se luase zeii din altare. În viață ca și în biserică, dacă nu ai o imagină sfântă, e ca și cum omenește n'ai trăi. Când punem mâna pe viețile și scrierile părinților noștri, rămânem uimiți de deosebirea faptelor și cugetului lor. Toți erau inflăcărați în iubirea de țară. Ați auzit pe Rosetti. Să ascultăm un moment pe Bălcescu. Era în 1852; scria Istoria lui Mihai Viteazul, cu câteva luni înainte de moarte:

„Cu o inimă sfâșiată de durere, mă lupt cu o boală crudă și neîmblânzită, caut a câștiga timp asupra-î și a o întrece în iuteală, ca să poai lăsa fraților mei aceste pagine din viața părinților noștri, și cad sleit de putere, mistuit prin silințele ce fac. Cu toate aceste temeuri de descurajare, sufletu-mi te slăvește încă înzeită *Libertate*; și deși oamenii sângiurilor au învelit cu maramă neagră dulce fața ta, crede că va veni ziua fericită, ziua izbîndirei, când omenirea întreagă se va scula spre a sfîșia acest vîl, și dușmanii tăi se vor împietri la vederea soarelui tău de lumină; atunci nu va mai fi nici un rob, nici nație roabă, nici om stăpîn pe altul, nici popor stăpîn pe altul, ci domnirea Dreptății și Frăției! Aceste cuvinte ce odată am dat de diviză nației mele vor domni lumea; atunci așteptarea, visarea vieții mele se va împlini, atunci toți Românii vor fi una liberi și frați! Vai! nu voi

avea noroc a vedea această zi, deși eu asemenea am muncit și am pătimit pentru dreptate, și cel din urmă al meu cuvânt va fi încă un imn ție, țara mea, mult dragă!“

Și așa erau toți.

Pentru ce aceasta ? Pentru că ei începuse a avea, prin deprindere de gândire și prin voință de regenerare, un ideal național, care ne lipsește nouă, pe care ni l-a înăbușit vagile idei și sentimente cosmopolite, străinismul, și, ca urmare, ne-am dedat la un fel de eternă ceartă între noi, numită politică, la lupte bizantine și meschine de partide, — partide care se pare că nici nu pot muri, nici nu pot trăi, — la scandaluri, înscenări și neadevăruri de toată mâna. În timp ce bătrânii trăiau într'un ideal măreț, strălucitor, care respindea lumină și căldură ca un soare în jurul lor : iubirea de neam, — noi trăim într'o ceață groasă în care ne isbim și ne lovim unii pe alții dușmănește, ca într'o lume de orbi. Această frământare zadarnică ni e păgubitoare în toate. Este o pierdere de timp imensă, este o descurajare în tineri, o descurajare încă și mai simțită în românii din provinciile subjugate, căci viul lor sentiment românesc se răcește, când privesc spre noi, de oarece pentru ei orice gândire, orice vorbă care pleacă de la noi e sfântă. Și când ne aud cum vorbim și ne ved ce facem, le stingem flacăra credinței lor, în loc s'o ațîțăm și s'o aprindem. Iată pricina sterilității muncii noastre, a rănirilor ce ni le facem zilnic unii altora, a distrugerii din ce în ce mai mult a noțiunii de patriotism. Generațiile noastre viitoare se vor mira mult de felul sufletului nostru de azi, și cu toții într'un singur glas, într'o singură răsculare sufletească, într'o singură ardoare de protestare contra trecutului, își vor făuri o conștiință națională care să-i însuflețească cu aspirații naționale, îndepărtând pentru totdeauna criteriile greșite de azi, care ne dau expediente înșelătoare de lustru, de praf aruncat în ochii lumii, și care maschează filfîinda noastră sărăcie de idei și de sentimente sub câteva vorbe străine, adesea ca vai de capul lor. Atunci, pornind din izvorul nesecat al patriotismului, se vor arăta

faptele mari a tot ce va rămânea ca viață trăitoare a Poporului Român. Dar lupta pentru existență este o luptă fatală nu numai în fire, ci și în idei : puterea unui ideal stă, ca și puterea vieții animale, ca și puterea unui vegetal, în ceeace învinge el ca obstacole, desvoltându-se. Nimic măreț și adevărat nu pătrunde și nu birue în viață decât prin trudă, prin stăruință neînfrinată. Cel mai mare ideal, idealul creștinismului, n'a pătruns în inimile și conștiința lumii decât prin hecatombe de martiriuri și de sacrificii. Idealul românesc va pătrunde și și va face loc de-acurmezișul tuturor prejudițiilor, eresurilor și greșelilor ce ni le-aū adus vremurile, și va inaugura o eră fecundă și prosperă în toate direcțiunile activității noastre.

Noi cei de astăzi suntem sacrificaii unei tranziții. Suntem ca acei tineri care se deprind a pune ochelari la ochi fără de trebuință, ci imitând o modă : cu timpul nu mai ved fără ochelari. Tot așa și noi nu vedem decât prin ochelarii străinismului. Boala însă va trece. Tineretul român dă ici colo semne de deșteptare. Alături cu el inspirațiile artiștilor și poeților încă ne prevestesc a primăvară. Șe știe că artiștii unei țeri sunt ca păsările, care, când ved că soarele se răcește și nu mai trimite pe pământ decât raze fără viață, își iaū sborul spre regiuni mai fericite, saū se string sgribulite în scorburile copacilor ; când dimpotrivă ved că gerurile ernei aū trecut și că primăvara, cu reînvierea minunată a naturei, sosește, atunci ele se ridică pe ramuri și umplu aerul de cântecele lor. Era iarnă în Italia veacului XV, când Michel Angelo ciopli faimoasa și adinc trista lui *Noapte*, din Capela Medicilor de la Florența, acea femeie simbolizând pe Italia ce nu mai voia să se deștepte ca să mai vază cele ce se petreceaū în jurul ei. Era iarnă în Germania veacului XVI, când Dürer pictă *Melancolia* lui, aceea femeie tristă c'o carte deschisă pe genuchi, întrebând parcă viitorul, sub un cer întunecat, cu o cometă și un curcubeu pe el. Să sperăm că e semn de primăvară la noi, când Mirea pictează *Virful cu dor*, adică un

păstor român deșteptându-se din somn pe virful muntelui și încunjurat de ființe drăgălașe care 'i strigă : „fii al meu, fii al meu“, aruncându-i trandafir. Păstorul ar fi geniul Poporului Român care deschide ochii dintr'un lung somn ; ființele din juru-î, ar fi speranțele care-î alcătuiesc idealul lui ; vulturul de lingă el, emblema Țării românești, ochii veghetori care pătrund peste zări depărtate ; pajiștea verde, semănată de foi de trandafir, viitorul. Păstorul nu vede bine încă nici una din aceste frumuseți din juru-î, el însă le va vedea mâine, le va vedea în curind. E încă semn de primăvară, când un poet, ca neaș și dulce grăitorul nostru, D. Ollănescu, incarnând glasul aceluiaș geniū românesc, cântă într'un avînt entuziast :

Lăsați-mă să cînt,
 E primăvară
 Și pretutindenea afară
 Resună-al Firii cîntec sfînt !
 Am suferit și am sperat
 Atîta timp, și'n ceasurile grele
 Smerita mea credință
 Odată nu s'a clătinat.
 Cu suflet dar nebăntuit de rele
 Și nepătat de vr'o căință
 Lăsați-mă să cînt
 E primăvară,
 Și pretutindenea afară
 Răsună-al Firii cîntec sfînt.

Astfel de semne ne dau dreptul de a crede că această frumoasă, această mare, această fecundă plantă, care se cheamă conștiința națională, a cărei rădăcină e în inimile noastre, va înflori în mintea noastră și va da roade de care să se bucure întreg românismul.